

CİLT: 4 ÖZEL SAYI: II

TİSK AKADEMİ

Küresel Kriz ve Türkiye

Sübiday Togan

2008-09 (?) Küresel Krizi'nden Geçerken

Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler

Osman Aydoğuş

2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz

Ömer Faruk Çolak

Kriz, Dünya ve Türkiye

Sumru Altuğ

Global Kriz: Ne Zaman ve Nasıl Sona Erecek?

Sadi Uzunoglu

Domestication of Technology After the Global Crisis

Bozkurt Güvenç

2009 / ÖZEL SAYI - II

Tuğrul KUDATGOBİLİK

Krizi Anlamak

TİSK, çalışma yaşamının işveren kanadını temsil etmesinin yanında, bir düşünce kuruluğu olma kimliği ile yaşanan ekonomik krizin nedenleri ve sonuçları üzerine çeşitli araştırmalar yapmış ve bunların bir kısmını kamuoyu ile paylaşmıştır.

Yurtiçi ve yurtdışı talebin ciddi ölçülerde daralması ile ekonomi 2009 yılının ilk çeyreğinde rekor oranda, % 13,8 küçülmüştür. Kriz sürecinde işsizlik hızla yaygınlaşmış; üretim, ihracat, yatırım, yabancı sermaye, kamu maliyesi gibi temel alanlarda büyük gerilemeler yaşanırken, en fazla tahribat gören, sanayi olmuştur. Bugün ekonomide deflasyonist eğilimler ağırlık kazanmıştır.

Küresel krizin gelecekteki muhtemel seyri dünyada ve ülkemizde iyimser ve kötümser karakterde muhtelif senaryolarla tartışılmaktadır. Kesin olan, geleceğin hala be-

lirsizliğini korumakta oluşudur.

Ekonomideki kırılganlığın arttığı ve geleceğin belirsizliğini koruduğu şartlarda, krizin analizine ve değerlendirilmesine ilişkin çabalar son derece değerlidir.

TİSK AKADEMİ Dergisi bu özel sayı ile uluslararası ve ulusal boyutları ile krizi anlamaya ve yorumlamaya yönelik çalışmaları bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Yapılan çalışmalarda da görüleceği üzere, kriz ne sadece Türkiye'nin krizidir, ne de küresel krizdir. Yaşamakta olduğumuz kriz, Türkiye Ekonomisi'nin daha önce içine düştüğü krizlerden farklıdır; iç ve dış dinamiklerin birlikte tetiklediği bir süreçtir. Dolayısıyla çözümlerin de bu çerçevede aranması gerekmektedir.

Güz sayısında görüşmek dileğiyle

TİSK AKADEMİ

CİLT: 4 ÖZEL SAYI: II

Sahibi

Türkiye İşveren Sendikaları
Konfederasyonu Adına
Tuğrul KUDATGOBİLİK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bülent PİRLER

Editör

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

Yayın Kurulu Sekreterleri

Emel ÇOPUR
Sibel TUĞ

İdare Yeri

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi Reşat Nuri Sokak
No : 108 06540 Çankaya - ANKARA
Tel : (+90 312) 439 77 17 (pbx)
Faks : (+90 312) 439 75 92-93-94
Web : www.tisk.org.tr
E-posta : akademi@tisk.org.tr

Baskı Tarihi

31 Temmuz 2009

Tasarım ve Baskı

AJANS-TÜRK BASIN ve BASIM A.Ş.
İstanbul Yolu 7. km. Necdet Evliyagil Cad. No: 24
Batıkent - ANKARA
Tel : (+90 312) 278 08 24 • Faks : (+90 312) 278 18 95

ISSN:1306-6757

Yayın İlkeleri

TİSK AKADEMİ, yılda iki kez Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na aittir ve yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

DANIşMA KURULU

Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Teoman AKÜNAL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğrul ARAT	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Tankut CENTEL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Emin ÇARIKÇI	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Prof. Dr. Münir EKONOMİ	
Prof. Dr. Hüsnü ERKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz ESEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel İNAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteřem KAYNAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KIZILOT	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan MORGİL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer MÜFTÜOĞLU	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SARGUT	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nur SERTER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Polat SOYER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan SÜRAL	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sarper SÜZEK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ŞAHLANAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sübidey TOGAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nahit TÖRE	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. İlter TURAN	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi

Alfabetik olarak soyadı sırasına göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

● Küresel Kriz ve Türkiye

Prof. Dr. Sübidey Togan6

Bilkent Üniversitesi-İktisat Bölümü

● 2008-09(?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler

Prof. Dr. Osman Aydoğuş26

Ege Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

● 2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz

Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak50

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

● Kriz, Dünya ve Türkiye

Prof. Dr. Sumru Altuğ70

Koç Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

● Global Kriz: Ne Zaman ve Nasıl Sona Erecek?

Prof. Dr. Sadi Uzunoğlu.....80

Trakya Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

● Global Krizden Sonra Teknolojinin Evcilleştirilmesi

Bozkurt Güvenç90

Türkiye Bilimler Akademisi

CONTENTS

● **Global Financial Crisis and Turkey**

Prof. Dr. Sübidey Togan6

Bilkent University-Department of Economics

● **Some Observations and Remarks on the Turkish Economy in the Global Economic Crisis of 2008-09 (?)**

Prof. Dr. Osman Aydoğuş26

Ege University-Faculty of Economics and Administrative Sciences

● **An Analysis of the Smilarities Between 2008 and 1929 Crisis**

Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak50

Turkish Confederation of Employer Associations

● **Crisis, World and Turkey**

Prof. Dr. Sumru Altuğ70

Koç University-Faculty of Economics and Administrative Sciences

● **Global Crisis: How and When will it Come to an End?**

Prof. Dr. Sadi Uzunoğlu.....80

Trakya University-Faculty of Economics and Administrative Sciences

● **Domestication of Technology After the Global Crisis**

Bozkurt Güvenç90

Türkiye Bilimler Akademisi

ÖZET

Küresel Kriz ve Türkiye

Bu çalışmada Türk ekonomisini ciddi boyutta etkilemekte olan küresel krizin etkilerini hafifletebilmek için alınabilecek iktisat politikaları üzerinde duruyor ve bu politikaları iç ve dış dengeyi sağlamaya yönelik politikalar olarak inceliyoruz. Çalışma söz konusu politikaların uygulanabilmesi için ‘mali sürdürülebilirlik’ ve ‘cari işlemlerde sürdürülebilirlik’ kısıtlarının bağlayıcı olmaması gerektiğini belirtmekte ve çalışmada bu kısıtların bağlayıcı oldukları durumlarda politika alanının oldukça daraldığı gösterilmektedir.

JEL Sınıflaması: E20, E31, E44, G01

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

Global Financial Crisis and Turkey

The current financial crisis that has emerged in developed countries has rippled across the world and Turkey has proved no exception. In this paper we consider the macroeconomic policies Turkey could potentially consider to remedy the detrimental effects of the crisis under policies for attaining internal and external balances. The paper notes that the policy space in Turkey is very much restricted because of the two constraints the country faces, namely the constraints on ‘fiscal sustainability’ and ‘current account sustainability’.

JEL Classification: E20, E31, E44, G01

Keywords: Financial Crisis, Turkish Economy

Küresel Kriz ve Türkiye

Prof. Dr. Sübidey TOGAN

İRİŞ

2007 yılı yaz aylarında ABD de başlayan küresel mali krizin dünya ekonomileri üzerindeki etkisi 2008 yılının son çeyreğinden itibaren çok hızlı ve yıkıcı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Varlık fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş finansal kuruluşların sermayelerini eriterek bilançolarında çok büyük hasar yaratmıştır. Birçok finansal kuruluşun iflas etmesine veya ancak devlet desteği ile ayakta kalabilmesine neden olan krizin diğer krizlerden en önemli farkı yüksek hacimli türev ürünlerini kapsamaması nedeniyle ortaya çıkan zararların çok büyük boyutta olmalarıdır. IMF'nin 'Küresel Finansal İstikrar Raporu, (Global Financial Stability Report) toksik varlıkların toplam tutarını 4,1 trilyon dolar olarak tahmin ediyor, bunun 2,7 trilyon dolarının ABD, 1,2 trilyon dolarının Avrupa,

150 milyar dolarının ise Japon finansal kurumlarınca oluşmuş olduğunu belirtiyor. 4,1 trilyon dolar zararın üçte ikisinin bankaların, geri kalan üçte birinin ise sigorta şirketleri ve diğer finansal kuruluşlara ait olduğu ifade edilen raporda toplam potansiyel zararın henüz ancak 1/3'ünün yazılmış olduğuna değiniliyor.

Artan belirsizlik ortamı ve güven kaybı kredi mekanizmasının çalışmasını engellemiş, bu durum reel kesimin borçlanma imkanlarını sınırlarken borçlanma maliyetlerinin de önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Ayakta kalmayı başaran finansal kuruluşlar reel sektöre kredi kullandırmada isteksiz davranmakta ve kredi verme koşullarındaki aşırı sıkılık, alınan tüm tedbirlere rağmen, devam etmektedir. Hanehalkı ve reel kesim güven endekslerinin tarihi dip değerlerine inmesi ve uluslararası sermaye akımlarının durma noktasına gelmesi ile bir-

likte toplam talep hızla gerilemiş, küresel ticarete sert bir düşüş yaşanmış, dünya ekonomisinde büyüme oranı hızla eksiye düşmüş ve işsizlik oranları yükselmiştir.

Bu yazıda Türk ekonomisini ciddi boyutta etkilemekte olan küresel krizin etkilerini hafifletebilmek için alınabilecek iktisat politikaları üzerinde duruyoruz. Çalışmanın ilk bölümünde makroekonomik politikaların amaçlarını iç ve dış dengeyi (internal and external balance) sağlamaya yönelik amaçlar olarak tanımlıyor, ikinci bölümünde iç dengeyi sağlamaya yönelik para ve maliye politikalarını, üçüncü bölümünde ise dış dengeyi sağlamaya yönelik iktisat politikalarını inceliyoruz. Çalışmanın sonuç bölümünde Türkiye’de iç ve dış dengeyi sağlamaya yönelik iktisat politikalarının uygulanması ile ilgili bazı sorunlar üzerinde duruyoruz.

1. MAKROEKONOMİK POLİTİKALARIN AMAÇLARI

Makroekonomik politikaların amaçları iç denge ile dış dengeyi sağlamaktır. ‘İç denge’ ülkedeki kaynakların verimli olarak kullanıldığı, tam istihdamın sağlandığı ve ekonomide enflasyonist ya da deflasyonist baskıların oluşmadığı durum, ‘dış denge’ ise ödemeler dengesinin cari işlemlerinde sürdürülebilirliğin sağlanabildiği durum olarak tanımlanmaktadır.

Ampirik çalışmalarda iç denge genellikle ülkedeki işsizlik oranının tabii işsizlik oranına (natural rate of unemployment) eşitlendi-

ği durum olarak belirlenmekte, işsizlik oranının bu oranın altına düştüğü durumlar ‘fazla istihdam’ (over employment), işsizlik oranının bu oranın üstüne çıktığı durumlar ise ekonomide işsizliğin var olduğu durumlar olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan ampirik çalışmalarda dış denge dış borcun sürdürülebilirliği çerçevesinde ele alınmakta, ve belirli bir cari işlemler büyüklüğü çerçevesinde tanımlanmaktadır. Cari işlemlerin bu büyüklüğün altında olduğu durumlar sürdürülemez cari işlemler büyüklüğü, üstünde olduğu durumlar ise sürdürülebilirlik düzeyinin üstünde olduğu durumlar olarak tanımlanmaktadır.

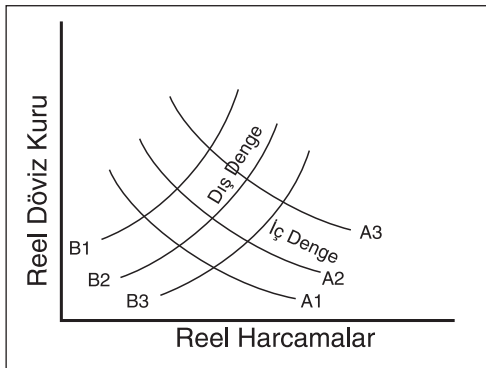
İç ve dış dengenin belirlenmesi ile ilgili sorunları inceleyen Swan (1963) ekonomilerde iç ve dış dengeyi belirleyen temel değişkenlerin ‘reel harcamalar’ ile ‘maliyet oranı’ olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada reel harcamaları (AD) kamu ve özel sektörün sabit fiyatlarla ölçülen tüketim ve yatırım harcamaları toplamı, maliyet oranını ise ‘reel döviz kuru’ (RER) olarak tanımlıyoruz. p yurt içindeki fiyat düzeyi, p^* yurt dışındaki fiyat düzeyi, E ise döviz kuru olduğunda reel döviz kuru $RER = p^* E / p$ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla da RER değerindeki artış reel devalüasyonu, RER değerindeki azalma ise reel revalüasyonu göstermektedir.

Ekonomide reel harcamaların artması reel gelir artışına, bu da istihdam düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. İstihdam düzeyini sabit tutabilmek için reel harcamalardaki artışın sabit fiyatlarla ölçülen ‘mal ve hiz-

met ihracatı' eksi 'mal ve hizmet ithalatı' olarak tanımlanan 'net ihracat'ta bir azalma ile dengelenmesi gerekmektedir. AD arttığında belirli bir istihdam düzeyi RER değerinin yeterli miktarda düşmesi ile sabit tutulduğundan bu istihdam düzeyi Şekil 1 de A eğrisi ile gösterilen değişik (AD, RER) kombinasyonları ile sağlanabilir. Şekil 1 de A₁ eğrisi ekonomide işsizliğin olduğu bir durumu, A₂ eğrisi ekonomide iç dengenin sağlandığı durumu, A₃ eğrisi ise fazla istihdam durumunu göstermektedir.

Ekonomide reel harcamaların artması ithalat talebini arttırmakta, bu da cari işlemlerde açığın büyümesine neden olmaktadır. Cari işlemler değerini tekrar eski düzeyine getirebilmek için ihracatın artması ve ithalatın azalması gerekmektedir. İhracatın artması ve ithalatın azalması, değişmeyen reel harcama düzeyi için, ancak reel kurun devalüe (RER in artması) ile sağlanabilir. AD arttığında RER değerinin yeterli miktarda artması ile

Şekil 1

cari işlemler belirli büyüklükte sabit tutulduğundan belirli bir cari işlemler büyüklüğü Şekil 1 de B eğrisi ile gösterilen değişik (AD, RER) kombinasyonları ile elde edilebilir. Şekil 1 de B₂ eğrisi ekonomide cari işlemlerde sürdürülebilirliğin sağlandığı, B₃ eğrisi ekonomide cari işlemlerde sürdürülebilirliğin sağlanamadığı, B₁ eğrisi ise cari işlemlerin sürdürülebilirlik düzeyinin üstünde değer aldığı durumları göstermektedir.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus reel döviz kuru ile net ihracat arasındaki ilişkidir. Yurt içinde üretilen mallar cinsinden ölçülen reel cari işlemler dengesini

$$CA = x - RER m$$

olarak yazalım. Burada x reel mal ve hizmet ihracatını, m ise reel mal ve hizmet ithalatını göstermektedir. Reel döviz kuru devalüe olduğunda (RER arttığında) kısa dönemde x ve m değerlerinin değişmesi beklenmemektedir. Bu durumda RER arttığında cari işlemler değeri kısa dönemde ithalat değerinin (RER m) artması nedeniyle azalacaktır. Ancak zaman ilerledikçe reel döviz kurundaki artış reel ihracatın artmasına ve reel ithalatın azalmasına neden olacaktır. Dolayısıyla zaman içinde miktar etkisinin değer etkisini geçmesi, bunun da cari işlemlerde artışa neden olması beklenmektedir. Bu ilişkiye iktisat literatüründe J-etkisi adı verilmekte ve miktar etkisinin değer etkisinden fazla olması durumu Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı durum olarak bilinmektedir. Bu durumda ihracatın reel döviz kuru elastikiyeti ile ithalatın

reel döviz kuru elastikiyeti toplamı birden büyüktür. Tablo 1 ampirik çalışmalarda değişik ülkeler için elde edilmiş olan kısa ve uzun dönem ihracat ve ithalat elastikiyet değerlerini göstermektedir. Tablo dan görüldüğü üzere Marshall-Lerner koşulu söz konusu ülkeler için uzun dönemde sağlanmaktadır. Togan ve Berument (2007) bu koşulun Türkiye için de sağlandığını göstermektedir. Reel döviz kurundaki artışın ancak bir süre sonra net ihracatı artırmasının diğer nedenleri arasında döviz kuru geçişkenliğinin (exchange rate pass-through) birden küçük olabilmesi ve ihracat sektörlerinde karlılığın artması

nedeniyle ihraç malları arzında sağlanacak artışın ancak zaman içinde yeni yatırımların gerçekleştirilebilmesi sonunda sağlanabilmektedir.

Şekil 1 de A_2 üzerindeki AD ve RER kombinasyonları iç dengeyi sağlayan değerleri gösterirken, B_2 üzerindeki AD ve RER kombinasyonları dış dengeyi sağlayan değerleri göstermektedir. Dolayısıyla ekonomide iç ve dış dengeyi sağlayan AD ve RER değerleri A_2 ve B_2 eğrilerinin kesiştiği noktadaki değerlerdir. Şimdi de Şekil 1 deki AD ve RER değerlerini dört alana bölelim ve bu alanları Şekil 2 de gösterelim. I ve IV nolu

Tablo 1 : İhracat ve İthalatın Fiyat Esneklikleri

Ülke	İhracat Elastikiyeti		İthalat Elastikiyeti	
	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Avustralya	0,71	1,37	0,36	0,80
Belçika	0,59	1,55	–	0,70
İngiltere	–	0,31	0,75	0,75
Kanada	0,4	0,71	0,72	0,72
Danimarka	1,13	1,13	0,93	1,14
Fransa	0,48	1,25	0,49	0,60
Almanya	–	1,41	0,77	0,77
İtalya	0,56	0,64	0,94	0,94
Japonya	1,01	1,61	0,72	0,97
Hollanda	0,49	0,89	1,22	1,22
Norveç	0,74	1,49	0,01	0,71
İsveç	0,73	1,59	–	0,94
İsviçre	0,42	0,73	0,25	0,25
ABD	0,48	1,67	1,06	1,06

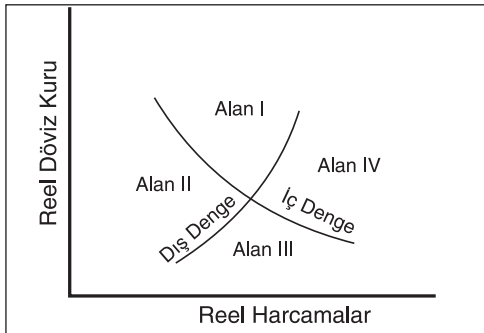
Kaynak : Artus ve Knight (1984)

alanlarda fazla istihdam söz konusu iken, II ve III nolu alanlarda işsizlik baş göstermektedir. Aynı şekilde I ve II nolu alanlarda cari işlemler değeri sürdürülebilirlik için gerekli olan değerin üzerinde iken, III ve IV nolu alanlarda cari işlemler sürdürülemez konumundadır.

Küresel finans piyasalarında ortaya çıkan kriz Türk ekonomisini ciddi boyutta etkilemektedir. 2008 yılı dördüncü çeyreğinde dış ticaret önemli oranlarda azalırken yabancı sermaye girişleri çıkışa dönüşmüş, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) azalmış ve işsizlik artmıştır. IMF'nin 2009 yılının Nisan ayında yayınladığı 'Dünya Ekonomik Görünümü' raporuna göre dünya ekonomisi 2009 yılında yüzde 1.3 oranında daralacak, ve GSYİH Japonya, Euro Bölgesi ve ABD'de sırasıyla yüzde 6,2, 4,2 ve 2,8 oranlarında küçülecektir. Bu gelişmelere paralel olarak Dünya Ticaret Örgütü dünya dış ticaretinin yüzde 9 oranında, gelişmiş ülke ithalatının ise yüzde 8,5 oranında azalacağını öngörüyor. IMF'ye göre ise dünya dış ticareti yüzde 11 oranında,

gelişmiş ülke ithalatı ise yüzde 12,1 oranında azalacak. Türkiye'nin 2008 de toplam ihracatının yüzde 48'ini gerçekleştirdiği Avrupa Birliği ekonomilerindeki daralma başta olmak üzere küresel GSYİH'daki azalma, ihracatı olumsuz etkilemektedir. '2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı'na göre 2009 yılında mal ihracatı yüzde 23 oranında azalırken mal ithalatı yüzde 33 oranında azalacak ve bu gelişmeler sonunda cari işlemler dengesi açığı 2009 yılında 11 milyar dolar tutacaktır. Diğer taraftan küresel kriz tüketici ve yatırımcı güveninin azalmasına, güven azalması da gelirdeki düşüş ile beraber özel tüketim ve yatırım harcamalarının 2008 yılının son çeyreğinde sırasıyla yüzde 4,6 ve 23,5 oranında azalmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişmelerin 2009 yılında da devam edeceği ve GSYİH'nın '2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı'na göre yüzde 3,6, IMF'nin 'Dünya Ekonomik Görünümü' raporuna göre ise yüzde 5,1 oranında azalması, işsizlik oranının da 2008 yılındaki yüzde 12,3 değerinden 2009 yılında yüzde 13,5 e çıkması beklenmektedir.

Şekil 2

2009 yılında işsizlik oranının yüzde 13,5 ve cari işlemler açığının 11 milyar ABD Doları olacağı ekonomimizin bulunduğu durum Şekil 3 te III nolu alandaki X noktası ile gösterilebilir. Reel döviz kurunu sabit tutulduğu durumda iç denge reel harcamaları artırarak X ten Y noktasına geçmek suretiyle sağlanabilir. Ancak Y noktasında dış dengesizlik sorunu X noktasına göre daha da büyüyecektir. Diğer bir alternatif reel döviz kurunu sabit

tutarak reel harcamaları kısmak, bu suretle de dış dengeyi sağlamaktır. Ancak bu durumda da iç dengesizlik sorunu büyümektedir. İç ve dış denge ancak reel döviz kurunu devalüe ederken reel harcamaları da belirli oranda arttırarak ekonomiyi X noktasından Z noktasına getirmek suretiyle sağlanabilir.

2. İÇ DENGEYİ SAĞLAMAYA YÖNELİK PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

Şekil 3'te X noktasından Y noktasına geçebilmek için kamunun para politikası kullandığını kabul edelim. Bu durumda Merkez Bankası gösterge faiz oranlarını indirerek ve açık piyasa işlemleri (doğrudan alım, repo ve depo) ile rezerv para (RM) miktarını artırabilir. Rezerv para ile geniş anlamlı para arzı (M2) arasındaki ilişki bilindiği üzere

$$M2 = \frac{1+c+b}{c+r_d+br_t+r_e} RM$$

olarak yazılabilir. Burada c dolaşımdaki para-vadesiz mevduat oranını, b vadeli mevduat-vadesiz mevduat oranını, r_d vadesiz mevduata uygulanan zorunlu karşılık oranını, r_t vadeli mevduata uygulanan zorunlu karşılık oranını, r_e merkez bankasında tutulan bankalar serbest imkanının vadesiz mevduata oranını göstermekte, ve $(1+c+b)/(c+r_d+br_t+r_e)$ para çarpanı olarak tanımlanmaktadır. Para çarpanı, RM bir birim arttığında M_2 değerinin kaç birim artacağını göstermektedir. Ele alınan bir ekonomide c, b, r_d , r_t , ve r_e değerleri sabit kaldığı sürece para çarpanı değeri

zaman içinde değişmeyecek, rezerv paradaki artışlar para arzında artışa neden olacaktır. Para arzında artışın banka sisteminin özel sektöre açtığı kredi miktarında artışa neden olması durumunda da ekonomide reel harcamaların (tüketim ve yatırım) artması beklenmektedir.

Rezerv para ile kredi miktarı arasındaki ilişki piyasada güven ortamının bulunduğu, bankaların kredi arzını arttırmak istedikleri, reel sektörün de daha fazla kredi talep ettiği durumunda gerçekleşecektir. Ekonomide güven ortamının bozulduğu bir durumda artan rezerv para miktarı bankalar tarafından merkez bankasındaki 'bankalar serbest imkanı' nın (serbest tevdiat) artmasına neden olabilir. Bu durumda r_e artarken para çarpanının değeri azalacak, dolayısıyla da para arzında (M_2), özel sektöre açılan kredilerde ve reel harcamalarda önemli artışlar görülmeyecektir. Diğer taraftan bankalar plasmanlarını ekonomide güven ortamının bozulduğu bir durumda özel sektöre kredi olarak vermek yerine daha az riskli olarak gördükleri devlet iç borçlanma senetlerine kaydırmayı tercih edebilirler. Bu durumda da rezerv para artışı özel sektöre açılan kredi miktarının artmasına, dolayısıyla da reel harcamaların artmasına neden olmayabilir. Birinci durum ABD de, ikinci durum ise Türkiye'de görülmektedir.

IMF tarafından 2009 yılının Nisan ayında yayınlanan 'Küresel Finansal İstikrar Raporu' mali piyasalarda yazılabilecek potansiyel zararı yukarıda belirtildiği üzere 4,1 trilyon

dolar olarak belirtiyor. Piyasada her an iflas edebilecek kurumların olması nedeniyle bankalar birbirlerine güvenmemekte ve rezerv para artışları merkez bankasında ‘bankalar serbest imkanı’ olarak tutulmaya çalışılmaktadır. ABD de Federal Reserve Bankası rezerv para (para tabanı) miktarını son zamanlarda önemli oranlarda arttırmışsa da bu artış ‘bankalar serbest imkanı’ nda (serbest tevdiat) bir artışa neden olmuş, para arzı ve kredi miktarı para çarpanı ile belirlenen miktarda artmamıştır.¹ Kredi verme koşullarında aşırı sıkılık alınan tüm tedbirlere rağmen devam ettiğinden rezerv para miktarında sağlanan artışlar ABD ekonomisinde reel harcamaların arzu edilen düzeyde artmasına neden olmamaktadır.

Türkiye’de banka bilançolarında toksik varlık bulunmaması nedeniyle para politikasının etkili olabileceği düşünülebilirse de küresel ekonomiye ilişkin belirsizliklerin burada da etkili olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Türkiye’de hem bankalar hem de şirketler yurtdışı bankalardan geçmişte önemli miktarda kredi kullanmışlardır. Bu kanalın işlerliğini yitirmesi ile daralan kredi hacmi, şirketleri ve bankaları bilanço küçültmeye zorlamaktadır. Küresel ekonomiye ilişkin belirsizliklerin yanı sıra iktisadi görünüme ilişkin beklentilerin bozulması ve harcanabilir gelirin görece olarak zayıf seyretmesi, kredi hacminin daralmasına neden olmuştur. Ayrıca Merkez Bankası Başkanı Sayın Yıl-

maz (2009) tarafından belirtildiği üzere bankalar kredi faizleri ile devlet borçlanma faizleri arasındaki farkın belirgin bir şekilde açılmasına rağmen, plasmanlarını daha az riskli olarak gördükleri devlet iç borçlanma senetlerine kaydırmayı tercih etmektedirler.

Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın temel amacı fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir. Bankanın temel aracı ise, Bankalararası Para Piyasası ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Repo-Ters repo Pazarında uygulanmakta olan kısa vadeli faiz oranlarıdır. 2008 yılının son çeyreğinde Merkez Bankası iç ve dış talepte belirgin bir yavaşlama yaşanacağını, emtia fiyatlarındaki hızlı gerilemenin devam edeceğini ve döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisinin sınırlı kalacağını öngörmüş ve 2008 yılı Kasım ayında 50 baz puan ile faiz indirimi sürecini başlatmış ve sonraki iki Para Politikası Kurulu toplantısında da politika faizlerini sırasıyla 125 ve 200 baz puan indirmiştir. Şubat ayında yapılan Para Politikası Kurulu toplantısında faiz indirimi 200 baz puandan 150 baz puana, Nisan ayında yapılan Para Politikası Kurulu toplantısında ise Merkez Bankası borçlanma faiz oranı yüzde 10,50’den yüzde 9,75’e, borç verme faiz oranı ise yüzde 13’ten yüzde 12,25’e indirmiştir. Enflasyonun, 2008 yılı Ekim ayından bu yana Türk Lirasında görülen değer kaybına ve gerçekleştirilen tüm faiz indirimlerine rağmen, gerilemeye devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Merkez Bankası’nın fiyat istikrarının sağlanması için para politikasını

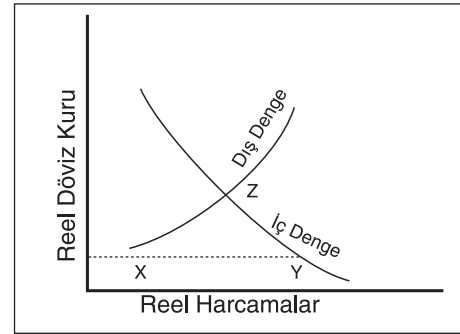
¹ Bu konuda Taylor (2009) ile Gavin’e (2009) bakılabilir.

kararlı bir şekilde uygulamakta olduğu belirtilebilir. Ancak para politikası, Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilen önemli faiz indirimlerine ve alınan tüm diğer para politikası tedbirlerine rağmen, ekonomiyi Şekil 3'teki X noktasından Y noktasına taşıma konusunda yeterli derecede etkin olamamaktadır.² Diğer bir ifade ile rezerv para artışı özel sektöre açılan kredi miktarının artmasına, dolayısıyla da reel harcamaların artmasına neden olmamaktadır. Bu politikaların mali politika ile desteklenmesi gerektiği genel kabul gören bir husustur.

Kamu, Şekil 3 teki X noktasından Y noktasına geçebilmek için para politikasının yanında kendi harcamalarını (kamu tüketim, kamu yatırım ve transfer) artırabilir veya vergileri azaltarak özel sektör harcamalarının artmasını sağlamaya çalışabilir. Kamu her iki durumda da iç dengeyi para politikasının yanında mali politika ile desteklemek arzusunda olabilir. Ancak mali politikanın etkili olarak uygulanabilmesi için iktisatçıların politika belirleyicilerine gereken bilgileri doyurucu şekilde verebilmeleri gerekmektedir.

Son zamanlarda ABD ekonomisi için yapılan bir çalışmaya göre kamu harcamaları ile vergi indirimlerinin çarpan değerleri Tablo 2 de belirtildiği üzeredir. Ekonomik Danışmanlar Konseyi Başkanı Christina Romer ile Başkan Yardımcısı Joe Biden'in danışma-

Şekil 3

Tablo 2 : Kamu Harcamaları ve Vergi İndirimlerinde GSYH'nın Yüzde 1'i Oranında Sürekli Bir Artışın GSYH Etkisi

3 Aylık Dönem	Kamu Harcamaları	Vergi İndirimleri
1	1.05	0
2	1.24	0.49
3	1.35	0.58
4	1.44	0.66
5	1.51	0.75
6	1.53	0.84
7	1.54	0.93
8	1.57	0.99
9	1.57	0.99
10	1.57	0.99
11	1.57	0.99
12	1.57	0.99
13	1.57	0.99
14	1.57	0.99
15	1.57	0.99
16	1.55	0.98

Kaynak : Romer ve Bernstein (2009)

² Alınan diğer para politikası tedbirleri için www.hazine.gov.tr sitesinde 'Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri' dosyasına bakılabilir.

nı Jared Bernstein'a (2009) göre kamu harcamalarının uzun dönem çarpan değeri 1,55, vergi indirimlerinin uzun dönem çarpan değeri ise 0,98 dir. Diğer bir ifade ile kamu harcamalarında GSYİH'nın oranı olarak yapılacak olan yüzde 1'lik bir artış Christina Romer ile Jared Bernstein'a göre GSYİH da yüzde 1,55'lik bir artışa, vergi gelirlerinde GSYİH'nın oranı olarak yapılacak olan yüzde 1'lik bir indirim GSYİH da yüzde 0.98'lik bir artışa neden olmaktadır. Eski Hazine Bakanı J. B. Taylor ise bu değerlere itiraz etmekte, ve uzun dönem kamu harcamaları çarpan değerinin çok daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Cogan et al. (2009) uzun dönem kamu harcamaları çarpan değerinin 0,4 olduğunu belirtmektedirler.

Kamu harcamaları ile vergi indirimlerinin çarpan değerleri konusunda tam bir mutabakat sağlanamasa bile bu değerlerin tatminkar bir şekilde belirlenebildiğini kabul edelim. Bu durumda iç dengenin elde edilmesi ile ilgili ikinci sorun 'tabii işsizlik' oranını, üçüncü sorun tabii işsizlik oranı ile halen uygulanan politikalar altında gerçekleşen işsizlik oranı arasındaki farkın büyüklüğü, son olarak da işsizlik ile GSYİH arasındaki ilişkiyi belirleyerek ekonomide ne kadar kamu harcaması artırımına ve/veya vergi indirimine gidilmesi gerektiğini saptamaktır. Christina Romer ile Jared Bernstein (2009) ABD ekonomisi için GSYİH da yüzde 1 bir artışın istihdam düzeyinde yüzde 0,75 oranında bir artışa neden olduğunu belirtmekte ve bu parametreleri kullanarak 775 milyar dolarlık

bir paketin 2010 senesi itibarıyla GSYİH'da yüzde 3,7 artışa neden olacağını ve 3,675 milyon kişiye ek istihdam yaratarak ABD için iç dengenin sağlanabileceğini ifade etmektedir.

Kamu harcamalarını arttırmak veya vergileri azaltmak bütçe açığının artmasına, bu da kamu borcunun yükselmesine neden olmaktadır. Resesyon durumlarında vergi gelirleri azaldığı için bütçe açığının dolayısıyla da kamu borcunun daha da büyümesi kaçınılmaz olmaktadır. Kamu borcunun çok artması ise borcun çevrilebilirliği konusunda şüphelerin artmasına neden olduğundan kamu her zaman mali sürdürülebilirlik konusunda gereken dikkati göstermek durumundadır. Mali sürdürülebilirlik konusu ise genellikle kamu borcunun GSYİH'ya oranı çerçevesinde incelenmektedir.³ Yapılan çalışmalar kamu borcu-GSYİH'nın zaman içindeki değişiminin kamu borcu-GSYİH başlangıç değerine, reel faiz haddine, reel GSYİH yıllık büyüme hızına, ve faiz dışı fazla-GSYİH oranına bağlı olduğunu göstermektedir. İç dengeyi sağlamak için kamu harcamalarının ne kadar arttırılması gerektiği veya vergilerin ne kadar düşürülmesi gerektiği belirlendiğinde kamu, mali sürdürülebilirlik (fiscal sustainability) kısıtının sağlanıp sağlanmadığına dikkat etmek durumundadır. Söz konusu kısıtın bağlayıcı olduğu durumlarda kamunun politika alanı önemli oranlarda daralmaktadır.

3 Bu konuda Burnside'a (2005) bakılabilir.

2008 yılında Türkiye’de kamu borcunun GSYİH’ya oranı yüzde 40, ortalama faiz haddi ise yüzde 19,2 dir. Diğer taraftan faiz dışı fazla-GSYİH oranı 2006 senesinde yüzde 4,4 iken, bu oran 2007 senesinde yüzde 2,7 ye, 2008 senesinde ise yüzde 1,7 ye düşmüştür. ‘2008 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı’na göre 2009 yılı faiz dışı fazla-GSYİH oranı -0,6, 2010 yılı oranı ise 0,5 olarak gerçekleşecektir. Aynı çalışmaya göre borç stoku / GSYİH oranı 2009 ve 2010 yıllarında artış göstermekte ve bu oran yapılan varsayımlara göre 2011 yılında yüzde 43,4 ile yüzde 49,9 arasında gerçekleşebilecektir. Diğer taraftan EFG İstanbul (2009) mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için faiz dışı fazla-GSYİH oranının en az yüzde 2 olması gerektiğini belirtmektedir. Oranın yüzde 2 nin altına düşmesi durumunda soru işaretlerinin artması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla kamu Türkiye’de bütçe açığını mali sürdürülebilirlik kısıtını sağlamak durumunda oldu-

ğundan bu açığı arzu edilen miktarda arttırma konusunda serbest değildir.

Tablo 3 seçilmiş ülkeler için mali sürdürülebilirlik ile ilgili bazı değişkenlerin değerlerini göstermektedir. Tablodan görüldüğü üzere Türkiye dışındaki ülkelerin her biri için sürdürülebilirlik kısıtı bağlayıcı değildir. ABD için faiz dışı fazla/GSYİH oranı yüzde – 3,1 ise de faiz harcamalarının GSYİH içindeki payı yüzde 2,1 dir. Bu oran diğer ülkeler için daha da düşüktür. Dolayısıyla ABD dahil söz konusu ülkeler küresel krizin yarattığı deflasyonist ortamdan kurtulmak için bütçe açıklarını arttırma konusunda bir sakinca görmemektedirler.⁴ Diğer taraftan Türkiye ise çok daha farklı konumdadır. Faiz oranlarının yüksekliği nedeniyle faiz harcamalarının GSYİH içindeki payı Türkiye için görece olarak çok yüksek, borcun ortalama

⁴ Bu konuda IMF (2009) e bakılabilir.

Tablo 3 : Mali Sürdürülebilirlik ile İlgili Bazı Oranlar, 2008

	Kamu Borcu/ GSYİH	Faiz Dışı Fazla/ GSYİH Oranı	Faiz Haddi %	Faiz Harcamaları/ GSYİH Oranı
İsviçre	48,1	1,5	2,06	0,7
Almanya	64,8	1,9	2,99	2,4
İngiltere	58,7	-1,8	3,12	1,8
ABD	73,2	-3,1	2,65	2,1
Türkiye	40,0	1,7	19,2	5,3

Not : 10 senelik kamu tahvilleri ile ilgili faiz haddi, Nisan 2009

Kaynak : OECD ve Devlet Planlama Teşkilatı (2009)

vadesi ise çok düşüktür.⁵ Bu durumda faiz dışı fazla-GSYİH oranının eksi değerler alması problemi daha da zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin Tablo 3 teki diğer ülkelerden farklı olmasının temel nedeni mali politika konusunda geçmişte, özellikle de 2001 öncesinde yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de kamu harcamaları ile vergi indirimlerinin çarpan değerleri ve GSYİH ile istihdam arasındaki ilişki maalesef tatminkar bir şekilde belirlenememiştir. Dolayısıyla Türkiye için Christina Romer ile Jared Bernstein (2009) tarafından yapılan çalışmaya benzer bir çalışma yapılamamıştır. Halbuki doğru iktisadi kararların alınabilmesi için böyle bir çalışmanın yapılması ve çalışmanın mali sürdürülebilirlik analizi yanında cari işlemlerde sürdürülebilirlik analizi ile desteklenmesi zorunlu görülmektedir. Son zamanlarda Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2009) tarafından yapılan bir çalışmada iç dengenin sağlanması konusu irdelenmeye çalışılmışsa da bu çalışmada bir çok eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.

3. DIŞ DENGEYİ SAĞLAMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Cari işlemlerde sürdürebilirlik dış borcu olan bir ülke için dış dengenin diğer iktisadi değişkenler üzerinde önemli oranlarda değişikliğe neden olmadığı durum veya patika olarak tanımlanmaktadır. Yüksek cari açığı olan bir ülkeye yatırım yapan iktisadi birimler herhangi bir nedenden dolayı ana para ve

faiz ödemelerinin zamanında yapılamayacağını algılamaya başlarsa, yatırımcılar o ülkede bulunan varlıklarından bazılarını veya tamamını satabilir, bu da yurt içi faizlerin yükselmesine ve döviz kurunun değer kaybetmesine yol açabilir. Böyle bir durumda cari işlemler sürdürülebilir nitelikte değildir denir. Diğer taraftan eğer yatırımcılar o ülkenin varlıklarını ülkenin iktisadi büyümesinin yüksek olması durumunda yüksek cari açık bulunmasına rağmen uzun süre tutmak isteyebilirler.⁶ Böyle bir durumda da yurt içi faizler yükselmeyebilir, döviz kuru da değer bile kazanabilir. Dolayısıyla bu durumda cari işlemler sürdürülebilir niteliktedir denebilir.

Borç alan ülke açısından bakıldığında ülkenin net dış borcunu sürekli ve hızla arttırması imkansız olabilir. Çünkü dış borcu artan ülke artan miktarlardaki ana para ve faizi ilerdeki dönemlerde ödemek durumunda kalacaktır. Bu miktar ise ülkenin milli gelirinden çıkarılacak, kalan miktar da ülkede tüketim ve yatırım harcamaları için kullanılacaktır. Dış borcun çok artması durumunda da ülkenin ana para ve faiz ödemelerini yaptıktan sonra milli gelirinden tüketim ve yatırım harcamalarına ayırabileceği kaynak çok azalabilir. Bu durumlarda borç alan ülke açısından önemli olan faktör net dış borç yerine net dış borcun gayri safi yurt içi hasılaya olan

5 Devlet Planlama Teşkilatı'na (2009) göre kamu borcunun ortalama vadesi 2008 yılında 23,9 aydır.

6 Burada önemli olan yatırımcıların söz konusu ülkenin varlıklarını kısa süre değil de uzun süre tutmak istemeleridir.

oranıdır ve ülke her zaman bu oranın çok artmamasına dikkat etmek durumundadır.

Bilindiği üzere cari işlemler dengesi uluslararası yatırım pozisyonundaki (net foreign assets) değişimi göstermektedir. UYP_t t-inci senedeki ABD Doları cinsinden ölçülen uluslararası yatırım pozisyonunu, CI_t ise ABD Doları cinsinden ölçülen t-inci senedeki cari işlemler dengesini gösterdiğinde söz konusu iki değişken arasındaki ilişki

$$UYP_t - UYP_{t-1} = CI_t$$

olarak yazılabilir. UYP'nin GSYİH'ya olan oranının zaman içindeki gelişimi inceleyebilmek için denklemdaki değişkenleri ABD Doları cinsinden ölçülen GSYİH (y) değerine bölüyoruz.

$$y_t = y_{t-1} (1 + g)$$

ilişkisinde 'g' gayri safi yurt içi hasılanın yıllık büyüme oranı, uyp_t t-inci senedeki uluslararası yatırım pozisyonunun GSYİH'ya olan oranı, ci_t de cari işlemler dengesinin GSYİH'ya olan oranı olduğunda yukarıdaki fark denklemi

$$uyp_t = \left(\frac{1}{1+g} \right) uyp_{t-1} + ci_t$$

olarak yazılabilir. Dolayısıyla cari işlemler dengesinin gayri safi yurt içi hasılaya olan oranı, ci , zaman içinde sabit kaldığı durumda uluslararası yatırım pozisyonu-GSYİH oranı uzun dönemde

$$uyp = \left(\frac{1+g}{g} \right) ci$$

değerine ulaşmaktadır.

Uluslararası yatırım pozisyonu ile ilgili veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından aylık olarak yayınlanmaktadır. Ancak bu verilerin zaman içindeki gelişimi cari işlemler dengesi ilişkisi ile tutarlı olmadığından bu verilerin Lane ve Milesi-Ferreti (2006) yaklaşımı kullanılarak tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Lane ve Milesi-Ferreti yaklaşımı ile değerlendirilmiş veriler 2004 yılında sona erdiğinden Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından verilen 2008 yılı uluslararası yatırım pozisyonunu-GSYİH başlangıç değeri yerine aynı yılın brüt dış borç stoku-GSYİH değeri olan 0,373 değerini alıyoruz. Gayri safi yurt içi hasılanın 2009 yılında yüzde 3,6 oranında küçüleceği, 2010 yılında yüzde 3,3 oranında büyüyeceği ve büyüme oranının daha sonraki yıllarda yüzde 4,5 olacağı varsayımı altında uluslararası yatırım pozisyonu-gayri safi yurt içi hasıla oranının zaman içindeki gelişimini yukarıdaki fark denkleminde değişik (cari işlemler dengesi / GSYİH) oranları için elde edilebilir.⁷ Şekil 4 (cari işlemler dengesi / GSYİH) oranının 2009-2011 döneminde Devlet Planlama Teşkilatı (2009) tarafından belirtildiği şekilde daha sonra da bu oranın zaman içinde sabit kalması ve oranın sırasıyla yüzde 1, yüzde 2,5, yüzde 5 ve yüzde 6 olarak gerçekleşmesi durumlarında (uluslararası yatırım pozisyonu / GSYİH) değerinin zaman içindeki gelişmesini göstermektedir.

7 Büyüme oranları Devlet Planlama Teşkilatı'ndan (2009) alınmıştır.

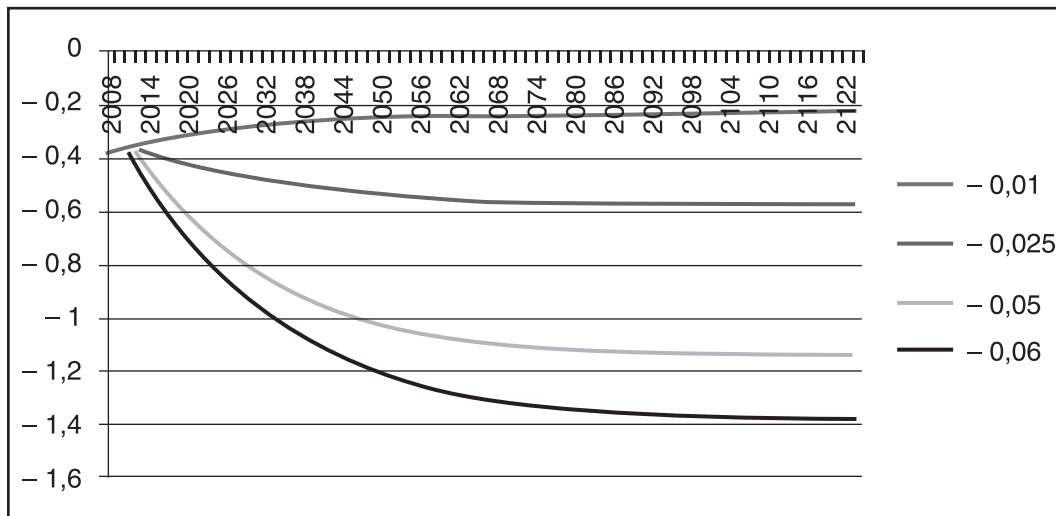
‘ci’ değişkeni 2011 sonrasındaki her bir dönem yüzde -1 olarak gerçekleştiğinde ‘uyp’ nun uzun dönem değeri yüzde -23.3, ‘ci’ yüzde -2,5 olduğunda ‘uyp’ nun uzun dönem değeri yüzde -57.9, ‘ci’ yüzde -5 olduğunda ‘uyp’ nun uzun dönem değeri yüzde -115.6, ‘ci’ yüzde -6 olduğunda da ‘uyp’ nun uzun dönem değeri yüzde -138.7 olmaktadır.

Cari işlemler dengesinin gayri safi yurt içi hasılaya oranı 2008 yılında bilindiği üzere yüzde -5,6 olarak gerçekleşmiştir. 2011 sonrasında cari işlemler dengesi-GSYİH oranının yüzde -5,6 olarak gerçekleşmesi durumunda uluslararası yatırım pozisyonunun gayri safi yurt içi hasılaya oranının uzun dönem değeri yüzde -130.7 olacaktır. Reinhart, Rogoff ve Savastano (2003) net dış borç/ GSYİH oranı için makul bir değer en fazla yüzde 40 olması gerektiğini, daha yüksek net

dış borç/gayri safi yurt içi hasıla değerlerinin ülkeler için sorun yaratabildiğini belirtmektedirler. Uzun dönemde net dış borç/ GSYİH oranının yüzde 40 olarak gerçekleşebilmesi için Türkiye’deki (cari işlemler açığı / GSYİH) oranının yüzde 5,7 den yüzde 1,7 ye düşmesi ve 2011 sonrasında da yüzde 1,7 olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu durumda ülke hem dış borç ana para ve faiz ödemelerini zamanında yapabilecek, hem de gayri safi yurt içi hasılasının önemli bir kısmını tüketim ve yatırım harcamalarına ayırabilecektir.

Reinhart, Rogoff ve Savastano (2003) net dış borç / GSYİH oranı için makul bir değer en fazla yüzde 40 olması gerektiğini ifade etmekte ise de yukarıda belirtilen ‘sürdürülebilirlik’ koşulu yatırım yapanların ilgili ülkede yatırdıkları fonları geri çekmek iste-

Şekil 4

meleri durumunda tamamen değişmektedir. Bu durumda ülke cari işlemlerinde seneler içinde sürekli olarak fazla vermek durumunda kalacak, ve cari işlemlerde sürdürülebilirlik koşulu gelecek dönemlerde cari işlemlerde verilecek olan cari işlemler fazlaları / GSYİH oranlarının şimdiye indirgenmiş değerinin (net dış borç / GSYİH) oranından küçük olamayacağını belirtmektedir.

Arzu edilen uzun dönem net dış borç/ GSYİH oranının en fazla yüzde 40 olduğunu ve ülkede yatırım yapan iktisadi birimlerin yatırdıkları fonları geri çekmek istemediklerini kabul edelim. Bu durumda (cari işlemler açığı / GSYİH) oranının yüzde 5,6 dan yüzde 1,7 ye düşürülmesi nasıl sağlanabilir? Bu konuda ne yapılabilir? Bu soruyu cevaplandırmak için Deutsche Bank Research'ün (2007) çalışmasından yararlanarak (cari işlemler açığı / GSYİH) oranını açıklayan basit bir model geliştiriyor ve modelde açıklayıcı değişken olarak üç değişken kullanıyoruz: (i) yurt içi gelirin yurt dışı gelire oranı, (ii) reel döviz kuru ve (iii) petrol fiyatı.

Yurt içi gelirin yurt dışı gelirden hızlı artması durumunda ithalat talebinin ihracat talebinden daha hızlı büyümesi, bunun da ödemeler dengesinde cari işlemler açığının büyümesine neden olacağı öngörülmektedir. Çalışmada yurt içi gelir için Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanmış olan üçer aylık sabit fiyatlarla ölçülen yeni GSYİH değerlerini alıyor, yurt dışı geliri ise OECD'nin 2008 yılı 'Quarterly National Accounts' yayınının birinci sayısında verilen

üç aylık reel Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İspanya, İsviçre, İngiltere ve ABD GSYİH değerlerinin baz yılındaki döviz kurlarını kullanarak ABD Doları ile ifade edilmiş toplamı olarak hesaplıyoruz.

Reel döviz kuru hesaplamasında Zanello ve Desruello (1997) yaklaşımını kullanıyor ve reel döviz kurunu

$$RER = \prod \left[\frac{CPI_i / E_i}{CPI / E} \right]^{w_i}$$

olarak belirliyoruz. Burada Π çarpımı, CPI_i i-inci ülkenin tüketici fiyat endeksini, E , i-inci ülkenin dolar döviz kurunu, CPI Türkiye'nin tüketici fiyat endeksini, E Türkiye'nin dolar döviz kurunu, ve w_i i-inci ülkenin reketbetçi ağırlığını göstermektedir. Formülden görüldüğü üzere RER değerinde bir artış döviz kurunun reel olarak devalüe olduğunu göstermektedir. Çalışmada IMF tarafından hazırlanan 'International Financial Statistics' den elde edilen aylık CPI_i ve E_i verilerini kullanıyor ve reel döviz kurunun belirlenmesinde Türkiye dışında bulunan şu ülkeleri ele alıyoruz:

- Batı Avrupa: Belçika, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İspanya, İsviçre ve İngiltere,
- Amerika: Brezilya, Kanada, Meksika, ve ABD
- Orta Doğu ve Kuzey Afrika: Mısır, İran, Suriye, ve Tunus

- Orta Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği: Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, ve Rusya
- Asya: Çin, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Tayvan, ve Tayland.

Aylık verilerden elde edilen reel döviz kuru değerleri Şekil 5'te gösterilmektedir. Bu değerleri kullanarak daha sonra 1998 in birinci üç aylık dönemi ile 2007 yılının dördüncü üç aylık dönemi için üçer aylık reel döviz kuru değerlerini, aritmetik ortalamalar kullanarak elde ediyoruz.⁸

Petrol fiyatı olarak çalışmada IMF tara-

findan hazırlanan 'International Financial Statistics' deki ABD doları cinsinden ölçülen varil Brent petrolün fiyatını kullanıyor ve aylık verileri aritmetik ortalama kullanarak üçer aylık verilere dönüştürüyoruz.

1998 in birinci üç aylık dönemi ile 2007 yılının dördüncü üç aylık dönemi için üçer aylık verilerin kullanılması ile elde edilen uzun dönem regresyon denklemi aşağıda verilmiştir:

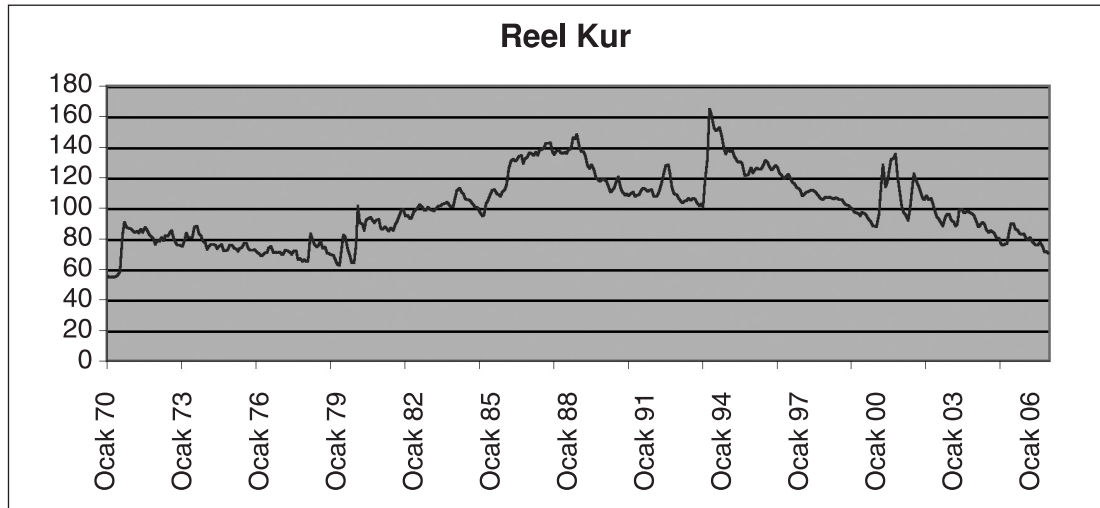
Burada 'ci' yüzde olarak ifade edilen 'cari işlemler dengesi / GSYİH' oranını, 'y' yurt içi reel geliri, 'y*' yurt dışı reel geliri, RER

$$ci = 17,77 - 8,69 \left[\ln \left(\frac{y}{y^*} \right) \right].2 + 0,09 \text{ RER} - 1,63 \ln (\text{poil}).1 + 3,30 \text{ DUMMY}$$

(1,42) (-2,62) (2,31) (-1,93) (1,60)

8 Şekilden görüldüğü üzere reel döviz kuru 1994 ve 2001 sonlarında önemli oranlarda revalüe olmuştur.

Şekil 5

reel döviz kurunu, ‘poil’ petrol fiyatını, ‘DUMMY’ 2001 senesinin ikinci üç aylık dönemi için bir, diğer dönemler için ise sıfır olan kukla değişkenini, değişkenlerden sonra gelen rakamlar söz konusu değişkenin kaç dönem gecikmeli olduğunu, parantez içindeki değerler ise t-istatistiği değerlerini göstermektedir. Denklemden parametre değerlerinin beklenen yönde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile yurt içi gelirin yurt dışı gelirden hızlı artması durumunda cari işlemler açığı büyümekte, reel döviz kuru devalüe olduğunda cari işlemler açığı azalmakta, petrol fiyatı arttığında da cari işlemler açığı büyü-

mektedir.⁹

RESIDUAL yukarıdaki denklemden elde edilen cari işlemler değerinden gerçekleşen cari işlemler değerini çıkarttığımızda elde edilen değişken olsun. Bu durumda hata düzeltme modeli ile elde edilen kısa dönem regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir:

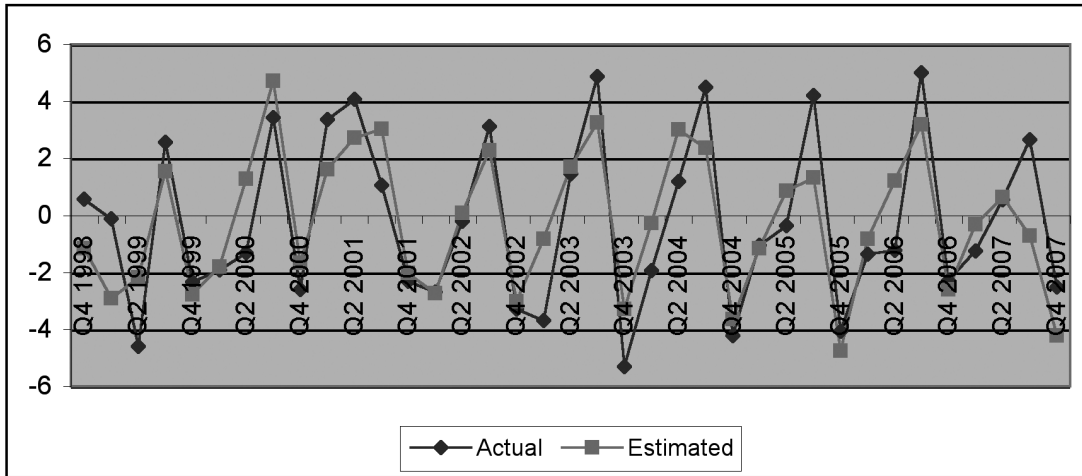
Burada Δ ci t-inci dönemdeki ‘cari işlemler dengesi / GSYİH’ değerinden t-1 inci denklemden ‘cari işlemler dengesi / GSYİH’ değerinin çıkartılması ile elde edilen değeri, Şekil 6 ise 1998 - 2007 döneminde hata düzeltme modeli ile elde edilen ‘cari işlemler dengesi / GSYİH’ değerleri

$$\Delta ci = 0,32 - 9,57 \left[\ln \left(\frac{y}{y^*} \right) \right].2 + 012 \text{ RER} - 8,37 \ln (\text{poil}).1 - 0,97 \text{ RESIDUAL}.1$$

(1,00) (-3,65) (3,31) (-4,43) (-5,17)

⁹ Denklemin belirlenmesindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Hakan Berument’e teşekkür ediyorum.

Şekil 6

ile gerçekleşen ‘cari işlemler dengesi / GSYİH’ değerlerini göstermektedir. Şekilden görüldüğü üzere model ‘cari işlemler dengesi / GSYİH ’ oranındaki gelişmeleri oldukça iyi bir şekilde açıklayan bir model olarak kabul edilebilir.

Model çerçevesinde (Cari işlemler açığı / GSYİH) oranının yüzde 5,6 dan yüzde 1,7 ye düşmesi için ne yapılmalıdır? sorusu kolaylıkla cevaplandırılabilir. Türkiye’de karar vericilerin etkileyebildikleri iki değişken bulunmaktadır. Birinci değişken yurt içi reel gelirin yurt dışı reel gelire olan oranıdır. Cari işlemler dengesindeki açığı azaltabilmek için yurt içi reel gelirin yurt dışı reel gelire olan oranının düşürülmesi gerekmektedir, bu da ülkede deflasyonist iktisat politikaları takip etmekle sağlanabilir. Bu Şekil 3’te X noktasından Y istikametinde değil de ters yönde hareket etmeye tekabül etmektedir. Ülke bu durumda dış dengeyi sağlayabilecek ancak daha büyük bir iç denge sorunu ile karşılaşacaktır. Diğer taraftan (cari işlemler açığı / GSYİH) oranını etkileyen ikinci temel değişken reel döviz kurudur.

Ekonomide tam istihdamın sağlandığı GSYİH düzeyinde (cari işlemler açığı / GSYİH) oranını yüzde 1,7 olarak belirleyecek reel döviz kuru denge reel döviz kuru olarak tanımlanabilir. Denge reel döviz kuru da yukarıdaki denklemden belirlenebilir. Dolayısıyla iç ve dış dengeyi sağlamak isteyen bir Türkiye bir taraftan reel döviz kuru Şekil 3’teki X noktasından Z noktasına

geçebilecek kadar devalüe edebilmeli, diğer taraftan da aynı şekilde X noktasından Z noktasına geçebilmek için reel harcamaları artırıcı para ve mali politikaları uygulamalıdır. Ancak burada da politika alanının dar olduğu görülüyor. 2008 sonu itibariyle Türkiye’nin toplam dış borcu 276,8 milyar dolar, bunun 185,2 milyar doları özel sektörün borcu. Reel döviz kurunun devalüe edilmesi ekonomiyi özellikle de özel sektörü zor durumda bırakacağından reel döviz kurunda devalüasyonun problemler yaratabileceği görülmektedir.

Reel döviz kurunun devalüe edilmesi durumunda özel sektör kuruluşlarından bazıları dış borcunu ödemekte zorlanabilecektir. Borcun ödenememesi durumunda özel sektör kuruluşları iflas etme durumunda kalabileceklerinden bu durum söz konusu kuruluşlara kredi vermiş olan bankaları zor durumda bırakabilecektir. Böyle bir durumda kamu büyük bir ihtimal ile söz konusu özel sektör kuruluşlarının dış borçlarını üstlenmek durumunda kalabilecek, bu da mali politikanın sürdürülebilirliğini iyice tehlikeye sokabilecektir.

Kamu politika alanını iyice darlaştırabilecek olan muhtemel gelişmelerin gerçekleşmemesi için geçmiş dönemlerde uygulanmış olduğu yanlış kur ve faiz politikalarını önümüzdeki dönemlerde tekrar uygulamaktan kaçınmalı, problemin zaman içinde çözülebilmesi için gerekli olan politikaları uygulamaya gayret göstermelidir.

4. SONUÇ

Türkiye iç ve dış dengeyi sağlamaya yönelik etkin iktisadi politikalar uygulamakta geçmişte olduğu gibi halen zorlanmaktadır. Maliye Bakanlığı vergiler, Hazine Müsteşarlığı kamu harcamaları ve kamu borcunun döndürülmesi ile ilgili konular, Merkez Bankası fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalar, Devlet Planlama Teşkilatı ise uzun dönemli iktisadi sorunlar ile ilgilenmektedir. İç ve dış dengenin elde edilmesi konusu bugünkü yapı içinde ne Maliye Bakanlığı'nın, ne Merkez Bankası'nın, ne Hazine Müsteşarlığı'nın, ne Devlet Planlama Teşkilatı'nın, ne de ekonomik konularda genel koordinasyon-

dan sorumlu Devlet Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. Ülkede dış dengenin elde edilmesinden sorumlu olan bir kurum bulunmadığından ülke bilinçli olarak dış dengeyi sağlamaya yönelik politikalar da uygulayamamaktadır. Halbuki son 150 yıl içinde Türkiye bu konuda en az altı defa çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır.¹⁰ Türkiye'de uygulanan politikalar daha çok iç dengeyi sağlamaya yönelik politikalardır. Ancak burada da uygulanan politikaların etkinliklerinin ne kadar analiz edildikleri tartışılır niteliktedir.

¹⁰ Bu konuda Togan'a (2008) bakılabilir.

KAYNAKÇA

- Arthus, J. R ve M. D. Knight (1984), "Issues in the Assessment of Exchange Rates of Industrial Countries", Occasional Paper 29, Washington D.C.: IMF.
- Burnside, C. (ed.) (2005), Fiscal Sustainability in Theory and Practice: A Handbook, The World Bank, Washington D.C.
- Cogan, J. F.; T. Cwik; J. B. Taylor ve V. Wieland (2009), "New Keynesian Versus Old Keynesian Government Spending Multipliers", National Bureau of Economic Research Working Paper 14782, Cambridge: NBER
- Deutsche Bank Research (2007), "US Current Account Deficit: No Reason to Panic", July 27, 2007 (www.dbresearch.de).
- Devlet Planlama Teşkilatı (2009), 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, Ankara
- EFG İstanbul (2009), "The Importance of Being Earnest about Fiscal Prudence", February 13, 2009.
- Gavin, W. T. (2009), "More Money: Understanding Recent Changes in the Monetary Base", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Vol. 91, pp. 49-59.
- IMF (2009), "The Size of Fiscal Expansion: An Analysis for the Largest Countries", February 2009.
- Lane, P. R. ve G. M. Milesi-Ferretti (2006), "The External Wealth of Nations Mark II: Revised and Extended Estimates of Foreign Assets and Liabilities, 1970-2004", IMF Working Paper WP/06/69, Washington D.C.: IMF
- Reinhart, C. M.; K. S. Rogoff ve M. A. Savastano (2003), "Debt Intolerance", Brookings Papers on Economic Activity, pp. 174.
- Romer, C. ve J. Bernstein (2009), "The Job Impact of the American Recovery and Reinvestment Plan", January 8, 2009.
- Swan, T. W. (1963), "Longer-Run Problems of the Balance of Payments", in H. W. Arndt and M. W. Corden (eds) The Australian Economy: A Volume of Readings, Melbourne: Chesire Press.
- Taylor, J. B. (2009), Getting Off Track: How Government Actions and Interventions Caused, Prolonged, and Worsened the Financial Crisis, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California.
- Togan, S. ve H. Berument (2007), "The Turkish Current Account, Real Exchange Rate and Sustainability: A Methodological Framework", The Journal of International Trade and Diplomacy, Vol. 1, 155-192.
- Togan, S. (2008), "Dünyada Küresel Kriz ve İşsizlik", İşveren, Aralık.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2009), "Türkiye Ekonomisi için Kriz Önlemleri", Ankara: TEPAV
- Yılmaz, D. (2009), "Küresel Kriz, Etkileri ve Para Politikası Uygulamaları", Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan konuşma.
- Zanillo, A. ve D. Desruelle (1997), A Primer on the IMF's Information Notice System. IMF Working Paper WA/97/71. Washington D.C.: IMF.

ÖZET

2008-09 (?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler

Dünya kapitalist ekonomisi son yüzelli yılın otuzüçüncü iktisadi devresinin daralma evresinden geçiyor. 2008-09 krizi, henüz dip noktasına ulaşmamış olmasına rağmen, 1929 Büyük Buhran'ından sonra yaşanan en uzun ve en şiddetli daralma (resesyon) olmaya adaydır. Küresel krizin bir başka özelliği daralmaya çok uzun bir genişleme evresi boyunca şişmiş olan konut, borsa ve kredi balonlarının patlamasının eşlik etmesidir. 2005 yılından sonra büyüme hızı sürekli olarak küçülen ve 2008 yılının son çeyreğinde yüzde 6,2 oranında küçülen Türkiye ekonomisi, bankacılık sektöründe diğer ülkelerdekine benzer sıkıntılar yaşamamasına rağmen, üretim ve istihdam kayıpları ve işsizlikteki olağanüstü artışlar bakımından krizden en olumsuz etkilenen ekonomilerin başında gelmektedir. Bunda, üretim ve dış ticaret yapısından kaynaklanan yapısal dış kaynak bağımlılığı en önemli etken olmuştur. Krize karşı alınan önlemler gecikmeli ve yetersiz kalmıştır. O nedenle, Türkiye ekonomisinin krizden çıkışı, AB başta olmak üzere dış pazarlardaki daralmanın yerini toparlanma ve genişlemesine bağlıdır; bu ise en azından kısa vadede muhtemel görünmemektedir.

JEL Sınıflaması: E20, E31, E44, G01

Anahtar Kelimeler: Küresel Kriz, Türkiye Ekonomisi, Kriz Önlemleri, Tasarruf-Yatırım Açığı

ABSTRACT

Some Observations and Remarks on the Turkish Economy in the Global Economic Crisis of 2008-09 (?)

Business cycles is an intrinsic characteristic of world capitalist economic system. According to the National Bureau of Economic Research (NBER), since 1854, including the 2007 recession, US economy has passed through 33 business cycles. Current recession is the longest in duration and the most severe in terms of output and employment losses since the Great Depression of 1929-33. Turkish economy is among the most severely affected economies in terms of output and employment losses and astonishing increase in the number of unemployed persons and unemployment rate, despite the fact that its banking sector was healthy thanks to strict banking supervision and monitoring practices, unlike major developed and emerging economies which were hit by the severe financial crisis. However Turkish government's response to the recession was late and limited in taking the measures aiming to increase domestic demand, which proved to be ineffective. In addition to the repercussions of the global recessions, Turkish economy has also the problem of chronic domestic saving-investment deficit (as reflected in increasing current account deficits (increasing net capital flows) and hence foreign debt stock and debt services during the expansion (growth) periods. The need for external financial resources originates from the production and foreign trade structure of the economy, dominated by production and exports of low technology consumer goods and imports of intermediate and capital (investment) goods.

JEL Classification: E20, E31, E44, G01

Keywords: Global Recession, Turkish Economy, Anti-Crisis Measures, Saving-Investment Deficit

2008-09 (?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler

Prof. Dr. Osman AYDOĞUŞ

İRİŞ

Dünya kapitalizmi 1929 Büyük Buhran'ından bu yana en uzun ve en şiddetli krizden geçiyor. 2007 yılının Haziran ayında konut (mortgage) piyasasında başgösteren ve 2008 yılında borsa ve finans balonlarının patlamasıyla derinleşen finansal kriz daralmaya (resesyon) dönüşerek dalga dalga tüm dünyaya yayıldı. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1991 Mart'ından 2001 Mart'ına kadar süren en uzun genişlemeden sonra ABD ekonomisinin yaşadığı ikinci en uzun genişleme evresi sona ermiş oldu. Kuşkusuz, bu kapitalizmin ne ilk krizidir, ne de son krizi olacaktır. Bu çalışmada, önce ABD ekonomisi özelinde iktisadi devrelerin gelişimine ilişkin genel bir değerlendirme yapacağız; daha sonra, küresel krizin oluşumunu incele-

yecek ve son olarak da Türkiye ekonomisinin krizlerini küresel kriz ile bağlantıları ve kendine özgü yönleriyle ele alacağız.

İktisadi Devrelerin Gelişimine Kısa Bir Bakış

Kapitalizmin devresel ve dalgalı bir büyüme patikası izlediği bilinen bir olgudur. Uzun dalgalar (Kondratief dalgaları) ve iktisadi devreler (business cycles) bunların en yaygın bilinenleridir. 50-60 yıllık aralarla tekrarlayan ve refah evresini takip eden şiddetli krizlerle tamamlanan uzun dalgalar (Kondratieff dalgaları) bu çalışmanın konusunu oluşturmuyor.* Genişleme-daralma evrelerinin birbirini takip ettiği, süre ve şiddet açısından düzensizlik arz eden ama kaçınılmaz olarak ortaya çıkan iktisadi devreleri açıklamaya yönelik olarak pek çok

Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
osman.aydogus@ege.edu.tr

* Bu konudaki geniş bir derleme için bkz., Aydoğuş, Türkcan, Tunalı ve Kopurlu (2009).

teori geliştirilmiştir; Marksist kriz teorisi, Keynezyen hızlandıran-çoğaltan modeli, Sun-spot teorisi, reel iktisadi devreler, vs. bunlardan bazılarıdır. Buradaki amacımız açısından iktisadi devrelerin bazı tarihsel özelliklerini tesbit etmekle yetineceğiz. Bu amaçla ABD Ulusal İktisadi Araştırma Bü-

rosu'nun (NBER) 1929 yılından günümüze kadar düzenli olarak yaptığı ve 1850'lere kadar götürdüğü, iktisadi devreleri tarihleme-tesbitleme çalışmalarından yararlanacağız. NBER'in iktisadi devrelere ilişkin tesbitleri aşağıda Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1 : ABD Ekonomisinde İktisadi Devreler: 1854-2007

Dönüm Tarihleri		Daralma	Süre (Ay)		
Zirve	Dip		Genişleme	Devre	
Parantez içindekiler çeyreklerdir		Zirveden Dipe	Önceki Dipten Bu Zirveye	Önceki Dipten Bu Dipe	Önceki Zirveden Bu Zirveye
	Aralık 1854 (IV)	--	--	--	--
Haziran 1857 (II)	Aralık 1858 (IV)	18	30	48	--
Ekim 1860 (III)	Haziran 1861 (III)	8	22	30	40
Nisan 1865 (I)	Aralık 1867 (I)	32	46	78	54
Haziran 1869 (II)	Aralık 1870 (IV)	18	18	36	50
Ekim 1873 (III)	Mart 1879 (I)	65	34	99	52
Mart 1882 (I)	Mayıs 1885 (II)	38	36	74	101
Mart 1887 (II)	Nisan 1888 (I)	13	22	35	60
Temmuz 1890 (III)	Mayıs 1891 (II)	10	27	37	40
Ocak 1893 (I)	Haziran 1894 (II)	17	20	37	30
Aralık 1895 (IV)	Haziran 1897 (II)	18	18	36	35
Haziran 1899 (III)	Aralık 1900 (IV)	18	24	42	42
Eylül 1902 (IV)	Ağustos 1904 (III)	23	21	44	39
Mayıs 1907 (II)	Haziran 1908 (II)	13	33	46	56
Ocak 1910 (I)	Ocak 1912 (IV)	24	19	43	32
Ocak 1913 (I)	Aralık 1914 (IV)	23	12	35	36
Ağustos 1918 (III)	Mart 1919 (I)	7	44	51	67
Ocak 1920 (I)	Temmuz 1921 (III)	18	10	28	17
Mayıs 1923 (II)	Temmuz 1924 (III)	14	22	36	40
Ekim 1926 (III)	Kasım 1927 (IV)	13	27	40	41
Ağustos 1929 (III)	Mart 1933 (I)	43	21	64	34

Tablo 1'in devamı

Mayıs 1937 (II)	Haziran 1938 (II)	13	50	63	93
Şubat 1945 (I)	Ekim 1945 (IV)	8	80	88	93
Kasım 1948 (IV)	Ekim 1949 (IV)	11	37	48	45
Temmuz 1953 (II)	Mayıs 1954 (II)	10	45	55	56
Ağustos 1957 (III)	Nisan 1958 (II)	8	39	47	49
Nisan 1960 (II)	Şubat 1961 (I)	10	24	34	32
Aralık 1969 (IV)	Kasım 1970 (IV)	11	106	117	116
Kasım 1973 (IV)	Mart 1975 (I)	16	36	52	47
Ocak 1980 (I)	Temmuz 1980 (III)	6	58	64	74
Temmuz 1981 (III)	Kasım 1982 (IV)	16	12	28	18
Temmuz 1990 (III)	Mart 1991(I)	8	92	100	108
Mart 2001 (I)	Kasım 2001 (IV)	8	120	128	128
Aralık 2007 (IV)			73		81
Ortalama, Tüm devreler:					
1854-2001 (32 devre)		17	38	55	56
1854-1919 (16 devre)		22	27	48	49
1919-1945 (6 devre)		18	35	53	53
1945-2001 (10 devre)		10	57	67	67

Kaynak : NBER (2009).

NBER'in çok sayıda değişkenden oluşan bileşik bir endekse dayalı olarak yaptığı tarihlemelerden son 150 yıldaki iktisadi devrelere ilişkin olarak aşağıdaki saptamaları yapabiliriz:

1. ABD ekonomisinde 1854-2001 arasındaki yaklaşık yüzelli yılda 32 iktisadi devre yaşanmıştır. Dönemin tamamında devrelerin ortalama süresi yaklaşık 5,5 yıl (dipten dibe 55 ay, zirveden zirveye 56 ay) olarak gerçekleşmiştir.
2. Devrelerin süresi giderek uzamakta,

başka bir deyişle krizler seyrekleşmektedir. İktisadi devrelerin ortalama süresi, 1854-1919 arasında yaşanan 16 devre için 48 ay iken, iki dünya savaşı arasında kalan 1919-45 döneminde yaşanan 6 devrede 53 aya, İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde yaşanan 10 devrede ise 67 aya uzamıştır.

3. Devrelerin genişleme süresi giderek uzamaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesi ortalama daralma süresi 22 ayken, iki savaş arasındaki dönemde 18 aya, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dö-

nemde ise 10 aya inmiştir. Buna karşılık, genişleme evresinin ortalama süresi aynı dönemlerde sırasıyla 27, 35 ve 57 aya yükselmiştir.

4. En uzun daralma 65 ay ile 1873 krizinde yaşanmıştır; onu 43 ay ile 1929 Büyük Buhranı izlemektedir. En uzun genişleme 120 ay ile Mart 1991 dip noktası ile Mart 2001 zirvesi arasında teknoloji hisseleri balonu döneminde yaşanmıştır; bunu 105 ay ile Şubat 1961-Aralık 1969 genişlemesi ve 73 ay ile son genişleme (Kasım 2001-Aralık 2007) izlemektedir.
5. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en uzun daralma 1973 krizinde (16 ay) ve 1981 krizinde (16 ay) yaşanmıştır.
6. Son iktisadi devrenin daralma aşaması 2007 Aralık ayındaki zirveden sonra başlamıştır; Mayıs 2009 itibariyle henüz dip noktasına ulaşılmadığı dikkate alınır, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en uzun daralmanın yaşandığını öne sürmek yanlış olmayacaktır. Bu, bir anlamda, tam olarak ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanabilen ve 1973-76 kriziyle çıkmaza giren Keynezyen politikalara alternatif olarak 1980'lerin başında yürürlüğe sokulan (ABD'de R. Reagan, Birleşik Krallık'ta "Demir Lady" M. Thatcher ve Türkiye'de Turgut Özal dönemleri) neoliberal politikaların da çare olmadığının bir göstergesidir.

Kapitalizmin kendi çelişkilerinden kaynaklanan ve kaçınılmaz ama düzensiz bi-

çimde başgösteren iktisadi devreleri böylece kısaca ele aldıktan sonra son iktisadi devreyi incelemeye geçebiliriz.

2008-09 (?) Küresel Krizi

2007 yılının Haziran ayında Bearn Sterns'in iki yatırım fonunun batması ile ilk işaretlerini veren ve 2008 Eylül ayında patlak veren kredi çökmesi dev Amerikan bankalarının, yatırım fonlarının, sigorta şirketlerinin birbiri peşi sıra batması veya ABD hükümeti tarafından kurtarılması ile Büyük Buhran'dan sonraki en şiddetli finans krizine dönüştü. "Yüz milyarlarca dolarlık mortgage bağlantılı yatırımda sorunlar patlak verirken, bir zamanlar yüksek finansa hükmeden devasa yatırım bankaları paramparça oldular ve sıkıcı ticari bankalara dönüştüler. Ülkenin en büyük sigorta şirketine ve en büyük tasarruf-kredi şirketine hükümet el koydu. Küresel finans sisteminin damarları olan kredi kanalları kurudu, tüketici ve küçük büyük şirketlerin yaşamsal fon kaynaklarını kesti. ... Kriz hükümetleri müthiş bir telaş içinde bankaları ayakta tutmaya, mevduat güvencelerini genişletmeye çalışan ve ortak tepki verme konusunda anlaşmaya varan Avrupa'ya ve yükselen piyasalara sıçradı." (New York Times, 2009).

Konut (mortgage) ve borsa balonlarının patlaması ve kredi çökmesiyle patlak veren finansal krizin ekonomik krize (resesyon) kaçınılmazdı. Nitekim, NBER'in tesbitlerine göre 2007 Aralık ayında zirveye ulaşmış

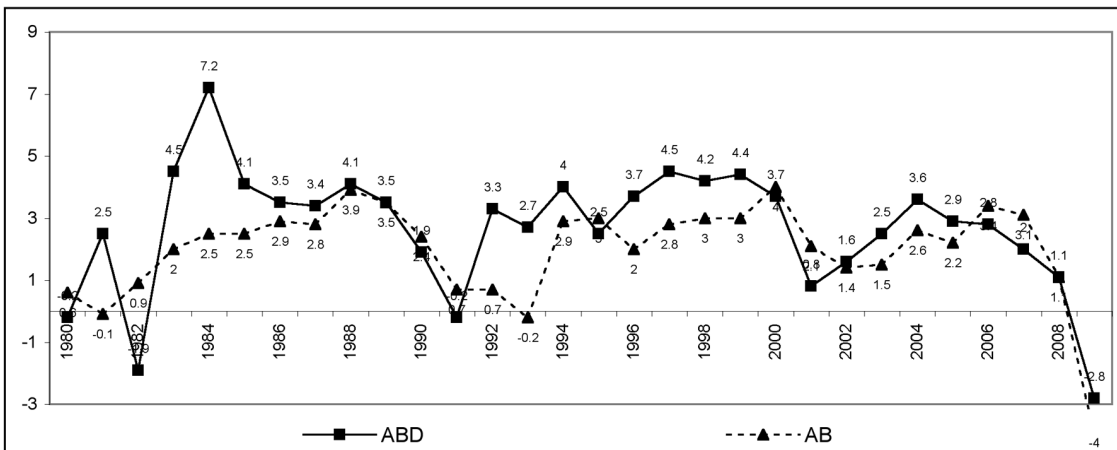
olan iktisadi faaliyet önce yavaşlamaya ve özellikle de 2008'in ikinci yarısından itibaren ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere gerilemeye başladı. Milli gelir, istihdam, krediler, sermaye akımları ve dış ticaret akımlarında Savaş sonrası en büyük düşüşler yaşandı; işsizlik oranları rekor düzeylere çıktı. IMF'nin 2009 Nisan ayında yayınladığı son öngörüler daralmanın 2009 yılında da devam edeceğine işaret ediyor. Aşağıda Şekil 1'de ABD ve AB için 1980-2008 dönemine ilişkin GSYİH büyüme hızı gerçekleştirmeleri ve 2009 yılına ilişkin IMF öngörülere verilmiştir. Grafikten, 1973-76 krizini takiben adım adım Keynesyen politikaların yerini alan neoliberal politikaların egemen hale geldiği 1980 sonrasında en şiddetli krizin 2008-09'da yaşandığı açıkça görülüyor. IMF'nin Nisan 2009'daki son

öngörüsüne göre, 2009 yılında ABD ekonomisinin % 2,8, AB'nin ise % 4 oranında küçülmesi beklenmektedir. OECD'nin son öngörüsü ise 2009 için ABD'nin % 4, Avro Bölgesi'nin % 4,1 küçüleceği yönündedir

(OECD, 2009). ABD ekonomisinin 2008'in son çeyreğinde % 6,2 ve 2009'un ilk çeyreğinde % 5,7 oranında küçülmüş olması bu öngörülere desteleyen ve krizin derinliğini açıkça ortaya koyan gelişmelerdir.

ABD işgücü piyasasındaki gelişmeler krizin şiddetini yansıtan bir başka göstergedir. Şekil 2'de ABD'de tarım-dışı istihdamda bir önceki aya göre (mevsimsel olarak düzeltilmiş) değişimin 2007, 2008 ve 2009'daki gelişimi verilmiştir. 2008 Ocak ayından sonra istihdamda başlayan azalma Temmuz ayından sonra hızlanmış ve 2009

Şekil 1 : ABD ve AB'de GSYİH Büyüme Hızları ve Öngörülere: 1980-2009

Kaynak : IMF (2009) verilerinden kendi çizimimiz.

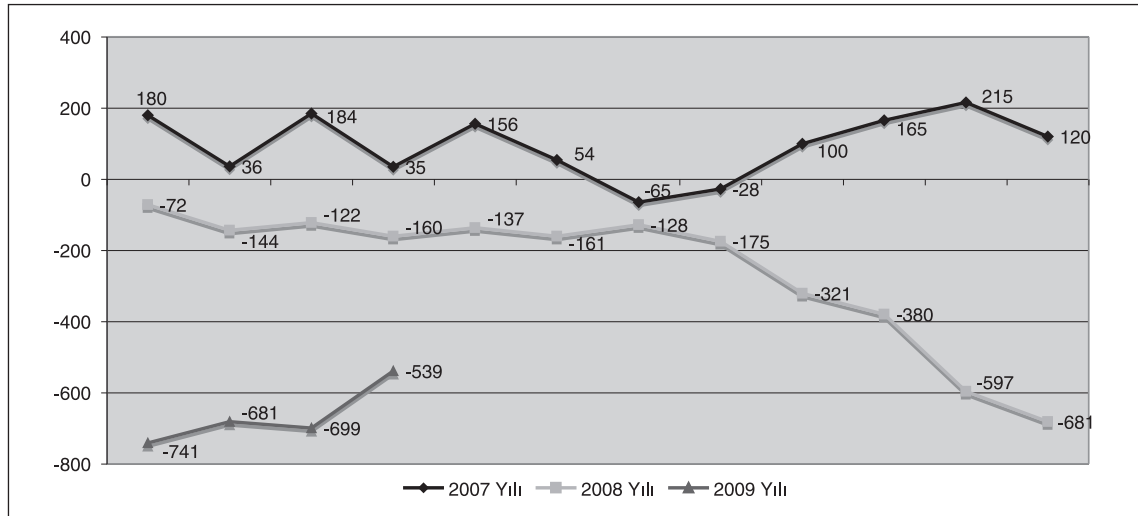
Ocak ayında 741 bine çıkmıştır. İstihdamdaki gerileme izleyen aylarda da devam etmiştir. Nisan 2008 ile 2009 arasındaki bir yılda tarım-dışı istihdamdaki kaybın 5 milyon 240 bine; işsizlerin sayısındaki artışın 6 milyonun 50 bine ulaşmış olması ve işsizlik oranının aynı dönemde % 5'ten %8,9'a yükselmiş olması daralmanın boyutunu açıklıkla ortaya koymaktadır.

ABD'de sanayi üretimindeki düşüş Mart ve Nisan 2009'da % 12,5 oranında gerçekleşmiştir. ABD'de aylık dış ticaret açığı, daha önceki daralmalarda olduğu gibi, küçülerek 60 milyar doların üstünden Şubat ve Mart 2009'da 30 milyar doların altına inmiştir. Verimlilikteki artış ise 2008'in ilk iki çeyreğinde % 3'ün üzerinde iken

2009'un ilk çeyreğinde % 2'nin altına inmiştir. Benzeri gelişmeleri diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de tesbit edebiliriz.

Küresel krizin nedenlerinin ayrıntılı olarak ele alınması bu çalışmanın amaçları arasında yer almıyor, bu nedenle kısa bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz. Finans krizinin ve izleyen daralmanın (resesyon) nedenleri arasında yaygınlıkla şirket yönetimlerinin başarısızlığı, aşırı kaldıraçlama, deregülasyon, ahlaki zaafiyet (moral hazard) problemleri vb. zikredilmektedir. Jeffrey Frankel'in New York Times'da yayınlanan "Tek Çizelge'de Finansal/İktisadi Krizin Kökenleri" başlıklı çizelgesi bunların en derli toplu ve tipik örneklerinden bi-

Şekil 2 : ABD'de Tarım-dışı İstihdamın Gelişimi: 2007 Ocak-2009 Nisan (önceki aya göre değişme, mevsimsel olarak düzeltilmiş, 1000)

Kaynak : BLS (2009)'dan kendi hesaplamalarımız ve çizimimiz.

ridir (Frankel, 2009). Frenkel'in çizelgesinde en tepede finansal/iktisadi krizin beş kaynağı yer almaktadır: i) Gevşek para politikası, ii) Finansal piyasalarda risklerin olduğundan küçük değerlendirilmesi, iii) Şirket yönetimlerinin başarısızlığı (corporate failure), iv) Hanehalklarının az tasarruf edip çok borçlanması ve v) Federal bütçe açıkları. Bunlardan ilk üçü finans kurumlarında aşırı kaldıraçlamaya yol açmış ve borsa balonunu oluşturmuş; bir yandan hanehalklarının aşırı borçlanması bir yandan da yüksek konut balonuna yol açmış, konut ve borsa balonlarının patlaması ise finansal krizi başlatmıştır. Finansal çökme, Çin'in büyümesi ve Körfez Bölgesindeki istikrarsızlık gibi dışsal nedenlerle petrol fiyatlarında ortaya çıkan artışla birlikte, nihai olarak 2008-09 ekonomik krizine (resesyon) neden olmuştur. Kuşkusuz, bu faktörlerin tümünün de krizde rolü vardır, ancak bunların hiçbiri de sistem dışında üretilmemiştir. Örneğin, gevşek para politikası (düşük faiz) 2001 daralmasından çıkmak için geliştirilmiştir. Öte yandan, şirket yöneticilerinin neden birdenbire daha risk-sever hale geldikleri, neden yırtıcı kredi pazarlama yöntemlerine başvurdıkları ve karmaşık finansal araçları kullandıkları ve neden başarısızlığa uğradıkları da açıklamaya muhtaçtır.

P. Krugman bugünkü finansal felaketin baş sorumlusu olarak 1982 yılında Reagan yönetimi tarafından çıkarılan ve *finansal serbesti* ve *deregülasyon* amaçlayan Garn-

St. Germain Yasası'nı görmektedir (Krugman, 2009). Yasa ile klasik mevduat bankacılığı dışındaki finans kuruluşları üzerindeki düzenlemelerin ve sınırlamaların kaldırılmış veya hafifletilmiş olması bir yandan hanehalklarının aşırı borçlanmasına bir yandan da çizelgede sözü edilen "kötü" yönetim uygulamalarına ortamı hazırlayan önemli faktörlerden birisi olmuştur. Öte yandan, şirketlerin üst düzey yöneticilerinin gelirlerinin büyük ölçüde karlara endeksli ikramiyelerden (bonus) oluşması üst düzey şirket yöneticilerinin (CEO ve CFOlar) özellikle karların düştüğü dönemlerde neden daha hırslı, daha açgözlü, daha risk-sever ve hilekar (bilanço makyajlamasının çok yaygın bir pratik haline geldiğini hatırlayalım) hale geldiklerini açıklayan bir başka önemli faktördür.¹

Küresel krize karşı hem ülkeler tek başlarına hem de belirli bir koordinasyon çabası içinde bir dizi önlem almaya çalışmaktadırlar. ABD'de birisi G. W. Bush yönetimi döneminde 700 milyar dolarlık, diğeri de M. Obama yönetimi tarafından 787 milyar dolarlık iki büyük "kurtarma" operasyonu uygulamaya sokulmuştur. ABD ve İngiltere merkez bankaları politika faiz oranlarını sıfıra kadar indirmişler ve piyasaları likiditeye boğmuşlardır; Lehman Brothers'ın

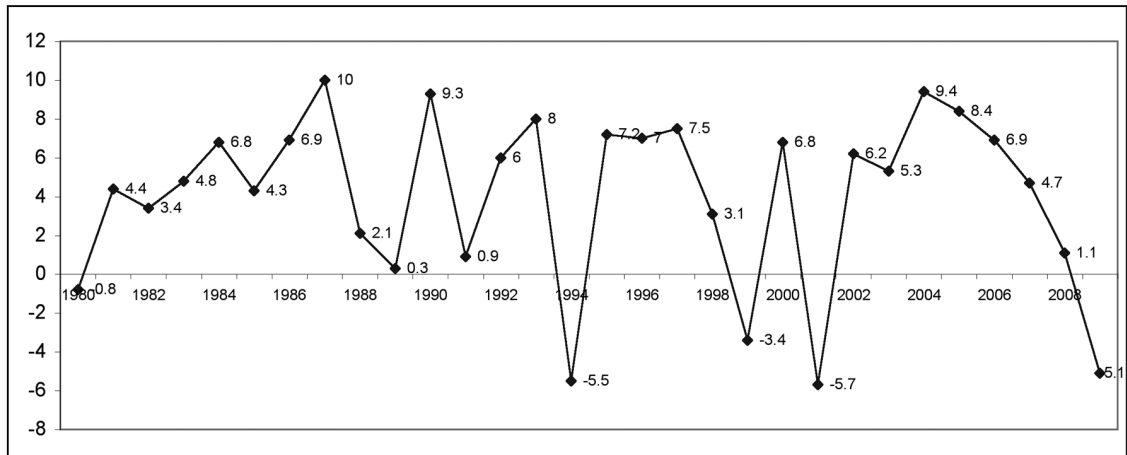
¹ Kuşkusuz, kapitalizmin krizlerini daha temel nedenlere bağlayan tutarlı ve açıklama gücü daha yüksek iktisadi yaklaşımlar da vardır. Bkz.: Rodrik (2009); Tonak (2009), Tutan (2008).

batmasını takiben Bank of England'ın toplam varlıkları 2009'un son aylarında 3,5 kat arttıktan sonra Nisan ayında 2,4 kata geri lerken, FED'in toplam varlıkları aynı tarihlerde 2,6 kat arttıktan sonra Nisan ayında 2,4 kata inmiştir; Avrupa Merkez Bankası'nın toplam varlıklarında da daha sınırlı bir artış meydana gelmiştir (Blanchard, 2009: 10). Bütün bu müdahalelere ve "kurtarma" çalışmalarına rağmen, ABD, İngiltere, Avro Bölgesi ve Japonya finans sistemlerinin tamamında 2009 Nisan ayı itibarıyla potansiyel olarak silinme riski taşıyan varlıkların ("zehirli kağıtlar") toplam tutarının hala 4 trilyon doların üzerinde olması (IMF, 2009), toparlanmanın başlaması önünde en büyük engellerden birisi olarak durmaktadır.

Türkiye'de Krizler ve 2008/09 (?) Küresel Krizi

Türkiye ekonomisi son küresel krizden en çok etkilenen ülkelerin başında geliyor. Aralarında Baltık ülkeleri (Estonya, Litvanya, Letonya) ve Orta-Doğu Avrupa ülkeleri (Macaristan, Ukrayna, Moldova, Belarus) gibi çok sayıda 'geçiş' ülkesi ve İzlanda, İrlanda, Galler gibi küreselleşmenin 'yıldız'larının yer aldığı bazı ülkeler bir yana bırakılırsa, 2001 krizinin sonrasındaki düzenlemeler nedeniyle finans sektöründe fazla sorun yaşamamasına rağmen, ekonomisi en fazla daralan ve işsizlerin sayısı ve işsizlik oranı en fazla artan ülke Türkiye olmuştur. Şekil 3'de Türkiye'de 1980-2008 arasında GSYH büyüme hızı ve 2009 yılı öngörüsü yer almaktadır.

Şekil 3 : Türkiye'de GSYH Büyüme Hızının Gelişimi: 1980-2009

Kaynak : IMF (2009) verilerinden kendi çizimimiz.

1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde büyümenin bazı özellikleri şekilden kolayca tesbit edilebilir. Herşeyden önce, büyüme istikrarsız ve sürdürülemez niteliktedir. 1979-80 krizinden sonraki 6 yıllık bir genişleme döneminden sonra, 1988-89, 1991, 1994, 1998-99, 2001 ve 2008-09'da yaşanan GSYH düşüşleri büyümenin sürdürülemez (dur-kalk) nitelikte olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İkinci olarak, büyüme hızı yüksek bir değişkenlik (volatilité) arz etmektedir. GSYH bazı yıllarda çok yüksek (1987'de % 10; 1990'da % 9,3, 1993'de % 8 ve 2004'te % 9,4) hızlarla büyürken, bazı yıllarda da çok ciddi oranda küçülmüştür (1994'te % -5,5; 1999'da % -3,4; 2001'de % -5,). Dönem içindeki en yüksek ve en dü-

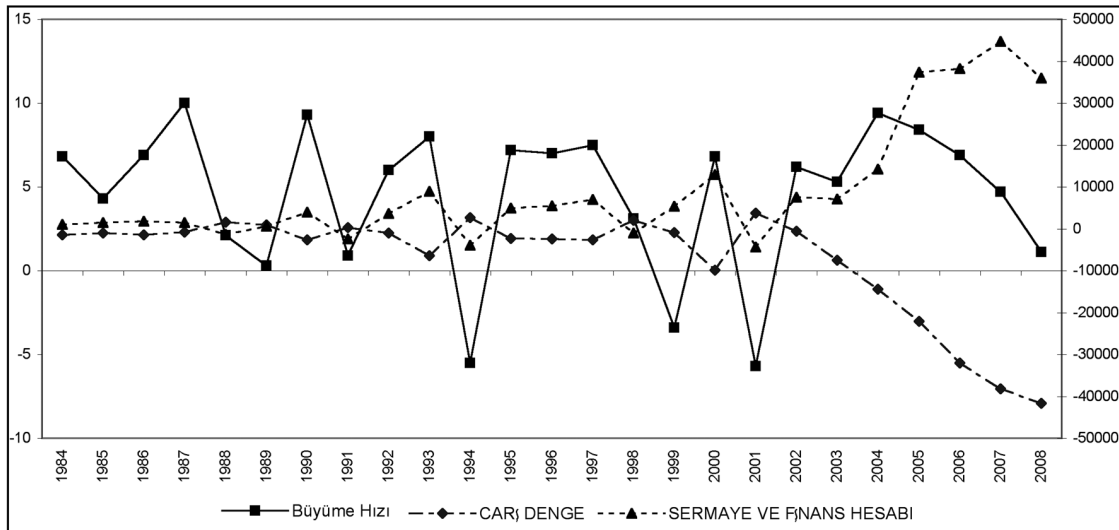
şük büyüme hızları arasındaki fark % 15,7 gibi olağanüstü bir boyuttadır.

Türkiye ekonomisinde büyüme ile cari denge, sermaye hareketleri ve döviz kurunun gelişimi arasındaki ilişkiler iyi biliniyor. Şekil 4'te sol eksenle GSYH büyüme hızı (%), sağ eksenle ise cari denge ve sermaye hesabı (milyon dolar) verilmiştir.

Şekil 5'te ise nominal döviz kurunun (TL/\$) 1980-2008 dönemindeki değişim hızı görülmektedir. Büyüme, sermaye hareketleri, cari denge ve nominal kurun gelişimi birlikte incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

1. Sermaye hareketleri, finansal serbestiyi takiben 1990'larda önem kazanmaya

Şekil 4 : Büyüme, Cari Denge ve Net Sermaye Hareketleri: 1984-2008 (Milyon \$)

Kaynak : TCMB (2009) verilerinden kendi çizimimiz.

başlamış ve 1999 yılından sonra olağanüstü boyutlara ulaşmıştır.

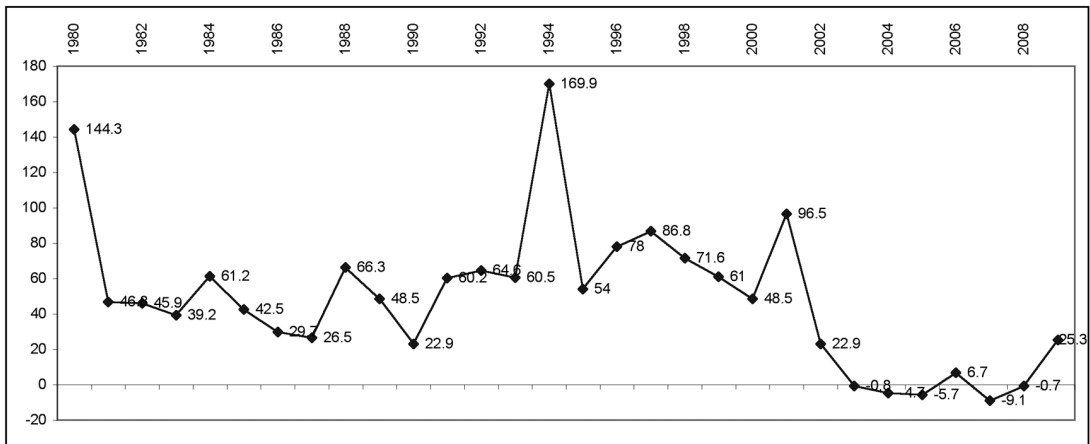
2. Büyüme ile cari denge (sermaye hareketleri) ters (aynı yönde) gelişmektedir.
3. Ekonominin krize girdiği yıllarda, krizin hemen öncesinde ve kriz döneminde net sermaye çıkışı olmakta, cari açık ortadan kalkmakta veya küçülmekte ve nominal kurda sıçrama (devalüasyon/değer kaybı) yaşanmaktadır.
4. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye ekonomisinde krizler tipik olarak kriz öncesi yıllardaki net sermaye girişlerinin krizin hemen öncesinde net çıkışa dönüşmesi, TL'nin değer kaybetmesi (devalüasyon), büyüme hızının negatife dönüşmesi ve cari açığın hızla kapanması/fazlaya dönüşmesi şeklinde tezahür etmektedir.

1988-89, 1991, 1994, 1998-99 ve 2001 krizleri bu tipolojiye uygun gelişmiştir.

Kuşkusuz, krizlerin tezahürü (semptomları) ile altında yatan sebepleri birbirinden ayırdetmek gerekecektir. Buna geçmeden önce, içinde bulunduğumuz 2008-09 (?) krizinin gelişimini ayrıntılı olarak incelemek yerinde olacaktır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz ile küresel kriz arasında bir ilişki olduğu açıktır. Ancak, Türk ekonomisinin özellikle 2004 yılından sonra belirgin bir yavaşlamaya girdiğini, bu yavaşlamanın 2008 yılının son çeyreğinde yerini gerilemeye bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2001 krizinden sonra ekonominin kesintisiz olarak 6 yıl boyunca büyüdüğü doğru olmakla birlikte, benzer ülkelerle kıyaslandığında bu performansın pek de parlak olmadığı aşağı-

Şekil 5 : Nominal Döviz Kurundaki (TL/\$) Değişiminin Gelişimi: 1980-2008 (%)

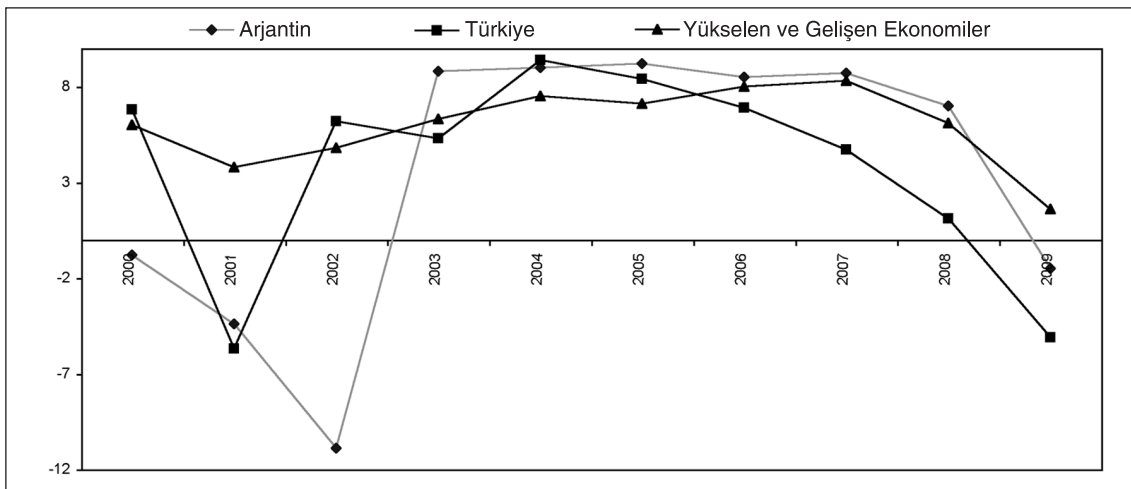
Kaynak : TCMB (2009) verilerinden kendi çizimimiz.

daki Şekli 6'dan görülebilir. Türkiye ve Arjantin 2001 yılında birlikte krize girdiler. Arjantin % 4,4, Türkiye ise 5,7 oranında küçüldü. Aynı yıl Türkiye IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş programını uygulamaya başlarken, Arjantin'de ekonomik, siyasi ve toplumsal bir kaos ortamı oluştu. Daha sonra oluşan yeni yönetim IMF ile ilişkileri kopardı, dış borçlarını % 30 gibi düşük bedeller ödeyerek tasfiye etme yoluna girdi. 2002 yılında Arjantin ekonomisi 10,9 oranında küçülürken, Türkiye sıcak para girişinin başlamasıyla % 6,2 oranında büyüdü. Ancak, 2003 yılında Arjantin'in büyüme hızı % 8,8'e ulaşarak, % 5,3 hızıyla büyüyen Türkiye'nin büyüme hızının üstüne çıktı. 2004 yılında ise her iki ekonominin de % 9 gibi yüksek bir büyüme hızına

ulaştıkları görülüyor. 2004 yılından sonra Türkiye'nin büyüme hızı hızla gerileyip 2008 yılında % 1,1'e kadar düşerken, Arjantin'in büyüme hızı 2008'e kadar % 8'in ve Türkiye'nin büyüme hızının çok üzerinde seyretti. Benzer bir eğilimin Yükselen-Gelişen Ekonomiler için de geçerli olduğu şekilden hemen görülebiliyor.

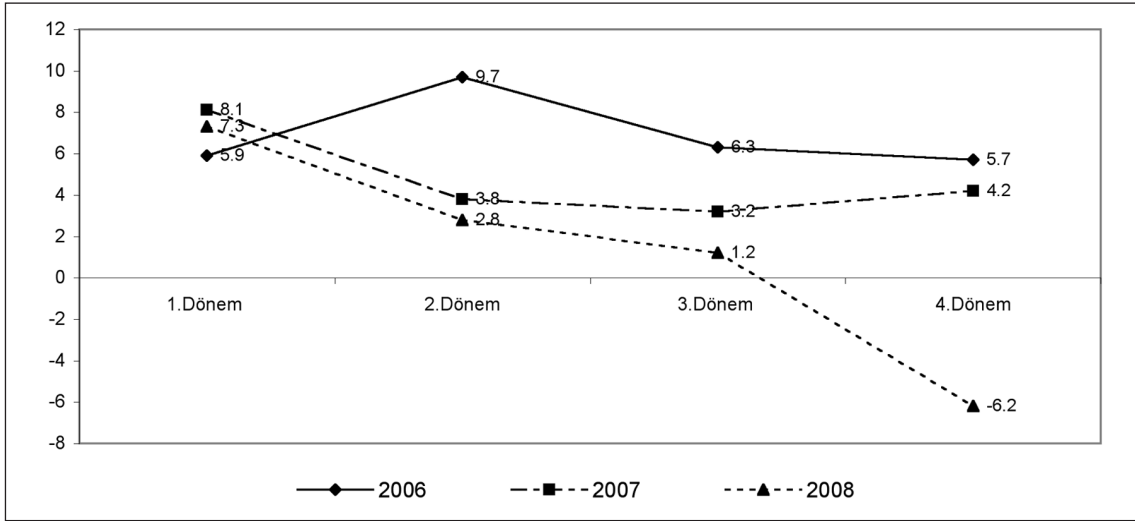
Şekil 7'de ise çeyrek yıllar itibariyle GSYH'nın önceki yılın aynı dönemine göre büyüme hızı verilmiştir. Çeyrek yıllık büyüme hızının 2007 ve 2008'de (1. dönemler bir yana bırakılırsa) sürekli olarak küçüldüğü, 2008'in son çeyreğinde de negatife (% -6,2) dönüştüğü görülüyor. Sanayi üretim endeksinde 2009 yılının ilk üç ayında % 22 civarında gerileme olduğu, kapasite kullanım oranının düşmeye devam

Şekil 6 : Türkiye, Arjantin ve Yükselen-Gelişen Ülkelerde GSYH Büyüme Hızları: 2000-2009 (%)

Kaynak : IMF (2009) verilerinden kendi çizimimiz.

Şekil 7 : Türkiye’de Çeyrek Yıllar İtibariyle GSYİH Büyüme Hızları: 2006-08

Kaynak : TÜİK (2009)

ettiği ve ithalatın yılın ilk 4 ayında % 40 civarında azaldığı dikkate alındığında, küçülmenin 2009’un ilk çeyreğinde de artarak devam edeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Krizin ne kadar derin ve yüksek şiddette olduğunu GSYİH’deki şiddetli düşüşün yanı sıra istihdam, işsizlerin sayısı ve işsizlik oranındaki gelişmelerden de görebiliyoruz (Tablo 2). 2008 ve 2009 Şubat ayları karşılaştırıldığında en çarpıcı gelişme işsizlerin sayısının iş aramayıp çalışmaya hazır olanlarla birlikte 1,5 milyondan daha fazla bir artışla 6 milyon 288 bin kişiye, düzeltilmiş işsizlik oranının da % 19,4’ten % 24,1’e çıkmasıdır. Hem işsizlerin sayısı hem de işsizlik oranı tarihimizdeki en yüksek değerlerdir. Bir diğer çarpıcı gelişme, toplam is-

tihtdamın sözkonusu dönemde 75 bin kişi azalmış olmasıdır. Ücretli-yevmiyeli (bordrolu) istihdamındaki gerilemenin 480 bin, sanayi istihdamındaki gerilemenin ise 354 bin olduğu dikkate alındığında, daralmanın ne kadar şiddetli ve vahim olduğu daha iyi ortaya çıkmaktadır.

Ödemeler bilançosu (Tablo 3) ve dış ticaretteki (Tablo 4) gelişmeler de krizin derinliği ve şiddeti konusunda üretim ve işgücü piyasasındaki gelişmeleri destekler niteliktedir. 2008 yılında Eylül ayına kadar 2007’nin aynı ayına kıyasla daha yüksek seyreden cari açık, eylül ayından itibaren küçülmeye başlamış 2009 Şubat’ında 9 milyon dolar fazla vermiştir. İlk üç ay itibarıyla 2008’de -12,3 milyar dolar olan cari açık, 2009’un aynı döneminde büyük bir

Tablo 2 : Türkiye İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler: 2008 -2009 (Ocak-Şubat)

	OCAK		ŞUBAT		
	2008	2009	2008	2009	Fark
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	69346	70166	69416	70236	820
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	50435	51323	50500	51360	860
İşgücü (000)	22388	23523	22541	23582	1041
İstihdam (000)	19798	19873	19864	19779	-85
İşsiz (000)	2591	3650	2677	3802	1125
İşgücüne katılma oranı (%)	44,4	45,8	44,6	45,9	1,3
İstihdam oranı (%)	39,3	38,7	39,3	38,5	-0,8
İşsizlik oranı (%)	11,6	15,5	11,9	16,1	4,2
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	13,7	19	14,2	19,8	5,6
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾ (%)	21,2	27,9	21,5	28,6	7,1
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	28046	27799	27959	27778	-181
İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar	1897	2394	2093	2486	393
İş bulma ümidi olmayanlar	674	873	701	930	229
Diğer	1223	1521	1392	1556	164
Mevsimlik çalışanlar	574	290	543	183	-360
Diğer	24926	23884	24474	23736	-738
Düzeltilmiş İşsizlik Oranı (%) (*)	20,7	27,1	19,4	24,1	4,7
(*) İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar işsizlere ve işgücüne eklenerek hesaplanmıştır.					

Kaynak : TÜİK (2009) ve kendi hesaplamalarımız.

düşüşle -1,16 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2008'in ilk üç ayındaki 12,2 milyar dolarlık net sermaye girişi 2009'da yerini -4,7 milyar dolarlık net sermaye çıkışına bırakmıştır. Sermaye hesabındaki bu açığı net hata ve noksan hesabında olasılıkla “varlık affı”, döviz tevdiat hesaplarındaki azalma vb. faktörlerin yol açtığı 5,4 milyar dolarlık fazla telafi etmiştir.

2008 ve 2009 yıllarının ilk dört ayı itiba-

riyle bakıldığında ihracatın % 30, ithalatın % 42 oranında azaldığı ve dış ticaret açığının beklenildiği gibi küçüldüğü görülmektedir (Tablo 4). İhracattaki gerilemenin AB başta olmak üzere dış pazarların daralmasından, ithalattaki gerilemenin ise petrol fiyatlarındaki büyük düşüş, yurtiçi üretimdeki şiddetli gerileme nedeniyle girdi talebindeki düşüş ve kısmen de TL'nin değer kaybetmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Tablo 3 : Ödemeler Bilançosunda Gelişmeler: 2008 -2009 Ocak-Mart (Milyon \$)

	2008 Ocak-Mart	2009 Ocak-Mart
Cari İşlemler Hesabı	-12303	-1155
Sermaye ve Finans Hesabı	12182	-4709
Net Hata ve Noksan	673	5362
Rezerv Varlıklar	-552	502

Kaynak : TCMB (2009)

Tablo 4 : Dış Ticarete Gelişmeler: 2008 -2009 Ocak-Nisan (Milyon \$)

	Ocak-Nisan				
	2008		2009		Değişim
	Milyon \$	Pay (%)	Milyon \$	Pay (%)	(%)
	İHRACAT				
Genel toplam	44500	100	32075	100	-27,9
Sermaye (Yatırım) malları	6000	13,5	3291	10,3	-45,2
Ara (Ham madde) malları	22336	50,2	16958	52,9	-24,1
Tüketim malları	16039	36	11662	36,4	-27,3
Diğerleri	124	0,3	163	0,5	31,2
	İTHALAT				
Genel toplam	67066	100,0	38910	100,0	-42,0
Sermaye (Yatırım) malları	9324	13,9	5931	15,2	-36,4
Ara (Ham madde) malları	50201	74,9	27506	70,7	-45,2
Tüketim malları	7282	10,9	5190	13,3	-28,7
Diğerleri	260	0,4	282	0,7	8,7
	NET İHRACAT (ihracat - İthalat)				
Genel toplam	-22566	100	-6835	258,9	100
Sermaye (Yatırım) malları	-3324	15	-2640	100,0	39
Ara (Ham madde) malları	-27865	123	-10548	399,5	154
Tüketim malları	8757	-39	6472	-245,2	-95
Diğerleri	-136	1	-119,0	4,5	2

Kaynak : TÜİK (2009)

Öte yandan, cari açıklar ulusal borç stokuna eklenmekte ve hem borç stoku hem de dış borç servisi giderek artmaktadır. TCMB verilerinden yaptığımız hesaplara göre, 1998-2008 döneminde rezervlerdeki değişim ile birlikte birikimli cari açık (ve net hata-noksan kalemi ile birlikte birikimli net sermaye girişi) 243,7 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemdeki dış borç servisinin birikimli toplamı 262,9 milyar doları anapara ödemesi, 84,2 milyar doları faiz ödemesi olmak üzere 347,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dönem başındaki borç stoku ve yabancılara yapılan varlık satışları da dikkate alınırsa, bu rakamlar dış kaynak bağımlılığının derecesi ve ödenen bedeli konusunda iyi bir fikir vermektedir.

Türkiye Ekonomisindeki Krizlerin Kökenleri

Yukarıda Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerin temel özelliklerini küresel krizle bağlantısını kurarak ve özellikle son krize vurgu yaparak ele almaya çalıştık. Kısaca tekrarlamak gerekirse, tipik olarak, genişleme (büyüme) devresini net sermaye girişi, cari açığın artması ve TL'nin değer kazanması; daralma/kriz evresini ise net sermaye çıkışı, cari açığın küçülmesi/fazlaya dönüşmesi ve TL'nin değer kaybetmesi (nominal kurun ciddi oranda yükselmesi) karakterize etmektedir. Bu arada, genişleme/büyüme devresinde dış borç stokları ve dış borç servisi de giderek yükselmektedir.

Dış kaynak bağımlılığının bir başka ifadesi de ülkenin gelirinden fazla harcama yapması veya aynı anlama gelmek üzere yatırımların yurtiçi tasarruflarla finanse edilememesidir. Tablo 5'te 1962-2005 döneminde Türkiye'de sabit sermaye yatırımları ile yurtiçi tasarruflarının GSMH içindeki paylarının yıllar itibarıyla gelişimi verilmiştir. Tablodan hemen görülebileceği gibi, 1964-1971 dönemi, 1971 ve 1988 yılları ile 2002-2005 dönemi dışındaki tüm yıllarda yurtiçi tasarrufların GSMH'ye oranı (tasarruf oranı) sabit sermaye yatırımlarının GSM'ye oranından (yatırım oranı) daha küçük gerçekleşmiştir. Kabaca ilk iki beş yıllık plan dönemini kapsayan 1962-70 döneminde ortalama tasarruf-yatırım fazlasının GSMH'ye oranı % 0,9 iken, 1971-80 döneminde % 3,4, 1981-90 döneminde % 1,3, 1991-2000 döneminde ise % 2,8 oranında açık ortaya çıkmıştır. 2001-2005 döneminde ise ortalama % 0,7 oranında fazla oluşmakla birlikte, 2005 yılında tasarruf-yatırım açığı tekrar % 1,9 olmuştur. 1962-2005 dönemindeki 44 yılın yalnızca 12'sinde tasarruf-yatırım fazlası oluşabilmiş ve ortalama yıllık tasarruf-yatırım açığı GSMH'nin % -1,6'sı olarak gerçekleşmiştir.

İlk iki beş yıllık plan döneminde yurtiçi tasarruflar sabit sermaye yatırımlarının üzerinde seyrederken, 1972 yılından başlayarak tasarruf-yatırım açığı ortaya çıkmıştır. Bu yıldan sonra, yurtiçi tasarrufların sabit sermaye yatırımlarının dört yıl dışında hep altında seyretmiş olması, tasarruf-yatı-

rım açığının Türkiye ekonomisinin arızı değil, süreklilik arz eden yapısal bir özelliği haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dış kaynak bağımlılığının süreklilik arz eden bir olgu haline gelmesinin nedenleri Türkiye ekonomisinin üretim ve dış ticaret yapısında aranmalıdır. Bunlardan en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: i) tüketim malları sektörlerinden başlatılan ithal ikameci sanayileşme sürecinin aramaları ve özel-

likle yatırım (sermaye) malları üreten sektörlerle yeterince nüfuz edemedi, dışa açılma-ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçilmesi nedeniyle tamamlanamamış olmasına bağlı olarak, üretim yapısında tüketim malları üreten sektörlerin ağırlıklı konumunu devam ettirmesi, ii) yurtiçi enerji kaynaklarının geliştirilmesine olanak vermeyen enerji politikaları nedeniyle ithal enerjiye (petrol, doğalgaz, kömür) giderek

Tablo 5 : Yurtiçi Tasarruf Oranı, Yatırım Oranı ve Yatırım Tasarruf Açığı 1962-2005 (%)

Yıllar	Yurtiçi Tasarruf Oranı	Yatırım Oranı	Tasarruf-Yatırım Açığı
1962	12,8	15,2	-2,4
1963	15,1	16,2	-1,1
1964	16,8	14,8	2,0
1965	17,7	15,9	1,8
1966	18,8	16,4	2,4
1967	20,1	18,1	2,0
1968	21,1	19,5	1,6
1969	22,1	20,9	1,2
1970	22,1	21,8	0,3
Ortalama: 1962-70	18,5	17,6	0,9
1971	20,8	20,2	0,6
1972	21,4	22,4	-1,0
1973	21,5	22,2	-0,7
1974	19,6	20,8	-1,2
1975	19,6	22,6	-3,0
1976	22,5	25,7	-3,2
1977	20,4	27,2	-6,8
1978	17,0	24,6	-7,6
1979	15,7	21,6	-5,9

Tablo 5'in devamı

1980	16,0	21,8	-5,8
Ortalama: 1971-80	19,5	22,9	-3,4
1981	18,3	19,8	-1,5
1982	17,1	19,2	-2,1
1983	16,5	20,1	-3,6
1984	16,5	19,3	-2,8
1985	18,9	20,1	-1,2
1986	21,9	22,8	-0,9
1987	23,9	24,6	-0,7
1988	27,2	26,1	1,1
1989	22,1	22,5	-0,4
1990	22,0	22,6	-0,6
Ortalama: 1981-90	20,4	21,7	-1,3
1991	21,4	23,7	-2,3
1992	21,6	23,4	-1,8
1993	22,7	26,3	-3,6
1994	23,1	24,5	-1,4
1995	22,1	24,0	-1,9
1996	19,9	25,1	-5,2
1997	21,3	26,3	-5,0
1998	22,7	24,3	-1,6
1999	21,2	22,1	-0,9
2000	18,2	22,8	-4,6
Ortalama: 1991-00	21,4	24,2	-2,8
2001	17,5	19,0	-1,5
2002	19,2	17,3	1,9
2003	19,3	16,1	3,2
2004	20,3	18,4	1,9
2005	18,2	20,1	-1,9
Ortalama: 2001-05	18,9	18,2	0,7
Ortalama: 1962-2005	21,7	23,3	-1,6

Kaynak : DPT (2009)

daha bağımlı hale gelinmesi, iii) yetersiz teknoloji politikaları nedeniyle oluşan emek-yoğun ve geri teknolojik yapı².

Bu üretim yapısına uygun olarak oluşan dış ticaret yapısının özellikleri yukarıda verilen Tablo 4'ten kolayca görülebilir. Krizin henüz tam olarak ortaya çıkmadığı 2008 yılının ilk dört ayında toplam ihracat 44,5 milyar dolar, toplam ithalat 67 milyar dolar ve dış ticaret açığı -22,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde yatırım, aramalı ve tüketim mallarının ihracattaki payları sırasıyla % 13,5, % 50,2 ve % 36, ithalattaki payları ise % 13,9, % 74,9 ve % 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Aramaları Sektörü -27,9 milyar dolarlık, Sermaye (Yatırım) Malları Sektörü ise -3,3 milyar dolarlık açıkla *net ithalatçı* konumundadırlar. Tüketim Malları Sektörü ise 8,8 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlasıyla *net ihracatçı* konumundadır. Sanayi üretiminin % 20'nin üzerinde gerilediği 2009 yılının ilk dört ayında ihracat ve ithalat hem toplamda hem de üç ana kategoride gerilemiş, ancak ithalattaki gerileme (yatırım malları dışında) daha büyük olduğundan, dış ticaret açığı küçülmekle birlikte, üç ana mal grubunun net dış ticaret konumlarında bir değişiklik olmamıştır.

Kuşkusuz, açık bir ekonomide tüketim malları ihracatının artırılıp daha fazla sermaye (yatırım) malı ithal edilmek suretiyle, üretim yapısında köklü değişiklik olmaksızın, tasarruf-yatırım açığının (gelir-harcama açığı veya cari açık) ve dış kaynak ihtiyacının azaltılabileceği öne sürülebilir. Teorik olarak doğru olmakla birlikte, bunun önünde ciddi engeller vardır. Birincisi, son yıllarda en büyük ihracatçı sektör haline gelen ve dev yabancı firmaların egemenliğinde bulunan otomotiv sektörü, yurtiçi katma değer oranının çok düşük olmasının yanı sıra, hem ithal girdi kullanımının yüksek olması hem de endüstri/firma içi ticaret nedeniyle ithalatta da önde gelen sektörler arasındadır. Başka bir deyişle, bu sektörde ve benzeri ithal girdi bağımlılığı yüksek dayanıklı tüketim malı üreten sektörlerde ithalatı artırmaksızın ihracatın artırılması, sektörde faaliyet gösteren firmaların dünya ölçeğinde yaptıkları üretim-satış-kar planlarına bağlı olması nedeniyle çok olası değildir. Tekstil-konfeksiyon gibi hem ihracatta ağırlıklı paya sahip hem de istihdam açısından önemli sektörlerde ise ihracat artışının önündeki en önemli engel (istisnalar olmakla birlikte) teknoloji düzeyinin geri olması ve büyük ölçek, düşük hammadde-işgücü maliyeti, vergi-teşvik gibi avantajlara

2 Dany Rodrik, küresel krizin temelinde küresel dengesizliklerin ve iki sürdürülemez büyüme modelinin yattığını öne sürmektedir ki, bunlardan "dış borçlanmaya dayanan" model Türkiye'nin izlediği büyüme modeli ile çok örtüşmektedir (Rodrik, 2009).

sahip yeni rakiplerin (Çin, Hindistan, Güney-Doğu Asya ülkeleri, vb.) ortaya çıkması nedeniyle dünya piyasalarında rekabet gücünün sınırlı olmasıdır.³

Kriz Önlemleri: Bir Değerlendirme

Türkiye'de ekonomi yönetiminin krize karşı aldığı tedbirlerin hem gecikmeli, hem de yetersiz ve iyi tasarlanmamış olduğu bugün gelinen noktada açıklıkla ortaya çıkmıştır. Finansal krizin 2008'in Eylül ayında ABD'de patlak vermesi ve hızla Avrupa'ya yayılmasıyla, "kötümser" iktisatçıların (örn., N. Raubini, P. Krugman) uzunca bir süredir geleceğini öne sürdükleri daralmanın (resesyon) artık kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştı. Tüm ülkeler şu ya da bu ölçüde genişlemeci maliye ve para politikalarını birer birer yürürlüğe sokmaya ve aralarında koordinasyon sağlamaya çalıştılar. Türkiye'de ise Nisan ortasında yürürlüğe girebilen otomobil, elektronik, mobilya, vb. ile konut alımlarında vergi indirimlerinden oluşan bir vergi paketi ile Eximbank'a sağlanan sınırlı bir ihracat kredisi, yine kobilere yönelik sınırlı bir kredi ve işten çıkarmaları önlemeye yönelik fazla da etkili olmayan kısa çalışma desteği gibi bazı destekleme tedbirleri ile yetinildi. Alınan önlemler

rin GSYH'ya oranı TCMB Finansal İstikrar Raporu'na göre 2008'de % 0, 2009'da % 0,8 ve 2010 yılı için de % 3 düzeyindedir. Çin, G. Kore, Rusya Federasyonu gibi ülkelerde 2009 yılı için oran % 3'ün üzerindedir (TCMB, 2009: 5).

Son G-20 liderler zirvesinde, üye ülkeler 2010 yılı sonuna kadar 5 trilyon ABD doları büyüklüğünde genişletici maliye politikaları uygulama taahhüdünde bulundukları dikkate alınırsa, Türkiye'nin önlemler paketinin son derece cılız kaldığı ortaya çıkmaktadır.⁴ Krizde toplam harcamadaki düşüşün bileşenlerini TCMB raporundan izleyelim:

"GSYH'nin harcamalar yönünden en büyük bileşeni olan hanehalkı tüketim harcamaları, 2008 yılının son çeyreğinde küresel krizin yarattığı belirsizlikle beraber bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 4,6 gerilemiş ve buna bağlı olarak 2008 yılında hanehalkı tüketim harcamalarının büyümesi yüzde 0,3 olarak gerçekleşmiştir. Hanehalkı tüketiminin 2008 yılında büyümeye katkısı ise bir önceki yıla göre 3 puan azalarak 0,2 puana gerilemiştir. Diğer taraftan, kamu tüketim harcamaları 2008 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine

3 TİSK Araştırma Servisi' nin Eurostat' tan aktardığına göre, dünyanın 17. büyük ekonomisi olan Türkiye 2006 yılında yalnızca 359 milyon avroluk "ileri teknoloji ürünü" ihraç ederek küresel piyasadaki onbinde 2 pay alarak 52. sırada yer alabilmiştir. Bu ürünlerin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı ise sadece % 1,4' tür (TİSK, 2009: 18).

4 Haziran başında açıklanan ve sektörel-bölgesel farklılaştırmaları esas alan ve bu yönüyle doğru yönde bir adım oluşturan yeni teşvik sisteminin etkilerini kısa vadede değil orta-uzun vadede beklemek gerekir. Yine, açıklanan istihdam paketi ise krizin yol açtığı işsizlik ile kıyaslandığında son derece yetersizdir.

göre yüzde 6,1, yılın tamamında ise yüzde 1,8 artış göstermiştir. Benzer şekilde, toplam yatırım harcamaları içerisinde yüksek payı olan özel sektör yatırım harcamaları, 2008 yılı son çeyreğinde yıllık yüzde 7,3 azalırken, kamu sektörü yatırım harcamaları yıllık yüzde 13,1 artmıştır. Kamu yatırımlarındaki artışa rağmen özel sektör yatırımlarındaki azalış nedeniyle toplam yatırım harcamalarının büyümeye katkısı 2007 yıl sonuna göre 2,6 puan azalarak -1,2 puan olmuştur. ... Mal ve hizmet ithalatının, ihracattan daha hızlı düşmesi nedeniyle net ihracatın büyümeye katkısı 2007 yıl sonuna göre negatiften pozitive dönerek 2,8 puan artmış ve 1,6 puan olmuştur.” (TCMB, 2009: 21).

15 Nisan’da yürürlüğe giren mali önlemlerin özel tüketim harcamalarında belli bir canlanma sağlamakla birlikte etkisinin sınırlı kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik vergi indirimlerinin en etkili olduğu otomotiv sektöründe yerli üretimin payının binek araçlarında % 30-35, hafif ticari araçlarda ise % 40-45 arasında seyrettiği dikkate alındığında, teşviklerin çok önemli bir bölümünün ithalatı canlandığı açıktır. Öte yandan, yurtiçi reel kredi hacmindeki düşüş Mayıs ayında da devam etmiş ve Eylül 2008’de 100 olan endeks 91’e kadar inmiştir (Yılmaz, 2009: 17).

Özel yatırım harcamalarında da krizle birlikte ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Sorun talepten kaynaklandığı için, özel yatırım harcamalarının da kısa ve hatta orta vadede

artmasını bekleyemeyiz.

Kamu harcamaları 2008’de ve 2009’da seçim konjonktöründe önemli ölçüde artmıştır. Gelirdeki düşüş nedeniyle vergi gelirlerinin de gerilemesiyle kamu gelir-gider dengeleri altüst olmuş, 2009’un tamamı için öngörülen bütçe açığı ve borçlanma hedefleri daha yılın ilk çeyreğinde aşılmıştır (TCMB, 2009: 25). Parasal genişleme ve olağanüstü vergi önlemleri gibi alternatiflerin hiç gündeme alınmaması artan miktarlarda borçlanmayı zorunlu kılmaktadır ve kısır döngünün tekrar başlaması anlamına gelmektedir.

İç talebi canlandırmaya yönelik önlemlerin son derece cılız kalmış olması, büyümeyi tekrar canlandıracak talep bileşeni olarak geriye sadece ihracat artışını bırakmaktadır. Ancak, dış talepte yakın zamanda canlanma beklemek gerçekçi olmayacaktır. OECD’nin son öngörülleri, 2009 yılında ithalatın, Türkiye’nin en önemli ihracat pazarları olan Almanya’da % 10, Fransa’da % 7,5, İtalya’da % 13,8 ve İngiltere’de % 10,4 oranında gerileyeceği yönündedir. Sonuç olarak, ekonomi yönetimi krize karşı önlemler almak açısından son derece yetersiz kalmıştır.

Oysa, daha 2008 Eylül ayında iyice belirlenleşen küresel kriz ve Türkiye ekonomisindeki yavaşlama göz ardı edilmeyerek parasal ve mali genişleme tedbirleri bir bütünlük içinde alınıp hızla yürürlüğe sokulabilirdi. Kısmi vergi indirimleri yerine hem daha kapsamlı hem de harcanan her liranın

olanaklı en büyük harcama, üretim ve istihdam artışını sağlayacağı paketler-projeler hızla uygulamaya konulabilirdi. “Çoğaltan” etkisi en yüksek olan sektörlerde yapılacak kamu harcamaları, ekonomiyi hem kısa vadede canlandırabilir hem de uzun vadede kapasite artışı yaratabilir.

Bu tür potansiyel taşıyan pek çok sektör vardır. Örneğin, çok hızlı bir planlamayla hızla yürürlüğe sokulabilecek iki proje önerisini sadece örnek olarak sunabiliriz.

i) Okul/Derslik Yapımı: İlk öğretimden başlayarak, binlerce okul/derslik yapımını öngören bir program hızla uygulamaya sokulabilirdi. Böylece, hem geriye doğru bağlantı etkisi hem istihdam yaratma etkisi çok güçlü olan inşaat sektöründe büyük bir canlanma sağlanır, hem de getiri en yüksek olan eğitim alanında yapılan yatırımla eğitimdeki ciddi bir darboğaz aşılmış olurdu. Üstelik, yeni dersliklere sınıflara atanacak yüzbinlerce öğretmen adayına kalıcı istihdam sağlanmış ve böylece özellikle üniversite mezunu genç nüfusta olağanüstü boyuta ulaşmış olan işsizlik sorununun hafifletilmesine kalıcı bir katkı sağlanmış olurdu.

ii) Enerji Projesi: Benzer bir proje enerji sektöründe de düşünülebilir. Örneğin, resmi ağızlarca da mevcut kurulu güce yakın bir elektrik üretim potansiyeli taşıdığı açıklanan rüzgar enerjisi üretimini artırmaya yönelik olarak, rüzgar türbününü de yurtiçinde (özel girişimciler eliyle ve/veya bizzat kamu girişimiyle)

üretmeyi içeren bir proje uygulaması, hem yeni bir sektör yaratır, hem enerjide dışa bağımlılığı azaltır, hem de kronik dış ticaret açığı ve dış kaynak sorunlarına kısmen de olsa çözüm getirebilirdi.

Sonuç ve Değerlendirmeler

İçinde bulunduğumuz küresel kriz kapitalizmin ne ilk ne de son krizidir. Kapitalist dünya ekonomisi, NBER’in tarihlemesine göre, son yüzellibeş yılın otuzüçüncü iktisadi devresinden geçmektedir. 1929 Büyük Buhranı’ndan sonraki en uzun ve en şiddetli iktisadi daralmanın yaşandığı bu krizle birlikte, neoliberal söylemler bir yana bırakılarak örtülü devletleştirmelere kadar varan aktif müdahaleler tüm gelişmiş ülkelerde uygulamaya girmiştir. Buna karşın, krizin dip noktasına ulaşıldığına ilişkin kalıcı gelişmeler henüz ufukta yoktur.

2005 yılından sonra büyüme hızları zaten hızla gerilemeye başlamış olan Türkiye ekonomisi üretim-istihdam kayıpları ve işsizlikteki artış dikkate alındığında krizden en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşılık, alınan önlemler hem gecikmeli olarak uygulamaya konulmuş, hem de yetersiz kalmıştır. Oysa kriz bir fırsata dönüştürülebilir ve Türkiye ekonomisinin en azından bazı yapısal darboğazlarına da çözüm oluşturabilecek kapsamlı bir projeler/tedbirler paketiyle ekonomi canlandırılabilirdi. Bu fırsat değerlendirilmemiştir.

Türkiye ekonomisinde son otuz yıldır uygulanan “dışa açık” büyüme modelinin yarattığı “üretim-dış ticaret yapısı”na bağlı olarak oluşan “tasarruf-yatırım açığı”nın bu büyüme modeli ile kalıcı olarak kapanması olanaklı görünmemektedir. Son 15 yılda yaşanan üç büyük kriz (1994, 2001 ve 2008-09 (?)) bunu açıklıkla ortaya koymuştur. İçinden geçtiğimiz derin kriz, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de küreselleş-

me, büyüme modeli ve piyasa-devlet bileşimi de dahil olmak üzere temel iktisadi yaklaşımları sorgulamak, gözden geçirmek ve değiştirmek için bulunmaz bir fırsat sunmaktadır. Bu fırsat iyi değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, kaçınılmaz olarak başgösterecek 34. küresel kriz ve/veya daha önce başgösterebilecek “kendi” krizimiz için hazırlıklara (!) şimdiden başlanması gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Aydoğuş, Türkcan, Tunalı ve Kopurlu (2009), “Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein,” Ege University Working Papers in Economics 2009, Working Paper No: 09 / 01 (<http://iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp09-01.pdf>; Erişim: 25 Mayıs, 2009).
- Blanchard, O. (2009), “Where Are We In the Global Crisis?,” Presentation on Economic Outlook Report, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/index.htm>; Erişim 20 Mayıs, 2009).
- BLS (2009), “Bureau of Labor Statistics: Employment Situation,” <http://www.bls.gov/news.release/ocwage.nr0.htm>; Erişim 8 Haziran, 2009).
- DPT (2009), <http://www.dpt.gov.tr>
- Frankel, J. (2008), “Origins of the Financial/Economic Crisis,” (<http://topics.blogs.nytimes.com/2008/12/26/origins-of-the-economic-crisis-in-one-chart/>; Erişim: 17 Mayıs 2009).
- IMF (2009), <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> (Erişim: 20 Mayıs 2009).
- Krugman (2009), “Reagan Did It,” (New York Times: <http://www.nytimes.com/2009/06/01/opinion/01krugman.html>; Erişim: 01.06.2009.).
- NBER (2009), “US Business Cycle Expansions and Contractions,” (<http://www.nber.org/cycles/cyclesmain.html>; Erişim: 4 Mayıs , 2009).
- New York Times (2009), “Credit Crisis-The Essentials,” (http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/subjects/c/credit_crisis/index.html?ref=business; Erişim: 27 Mayıs, 2009).
- Rodrik, D. (2009), “A de-globalised world?,” <http://www.business-standard.com/india/news/dani-rodrikde-globalised-world/357808/>; erişim: 8 Haziran, 2009).
- TCMB (2009), “Finansal İstikrar Raporu - Mayıs 2009” (<http://www.tcmb.gov.tr/>; Erişim: 08.06.09).
- TİSK (2009), “Türkiye’nin Dünya Yüksek Teknoloji Ürünleri İhracatındaki Payı On Binde 2,”, İşveren, 47 (7), 18-20.
- Tonak E. Ahmet (2009), “Krizi Anlarken,” Kızılcık, Kış (50-56).
- Tutan, M. U., The Falling Rate of Profits in West Germany: The Manufacturing and the Non-manufacturing Sectors, VDM Verlag, Berlin.
- TÜİK (2009), <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim: çeşitli tarihler).
- Yılmaz, Durmuş (2009), “TCMB Başkanı’nın Samsun Ticaret Odası Sunumu,” <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim: 8 Haziran, 2009)
- OECD (2009), “OECD Interim Economic Outlook, March 2009,” (<http://www.oecd.org/dataoecd/18/1/42443150.pdf>; Erişim: 4 Mayıs, 2009).

ÖZET

2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz

Dünya ekonomisi 2008 yılında krize girdiğinde başlangıçta krizin finansal piyasalar ile sınırlı kalacağı sanılıyordu. Ancak gelişmeler öyle olmadı. Kriz hızla reel sektörü içine aldı. Dünya ekonomisinde yılın son çeyreğinde büyüme oranında keskin düşüşler ortaya çıktı.

Krizin oluşumunda ABD'den kaynaklanan aşırı şişen finansal piyasalar ve bir çok ülkede hızla düşen tasarruf eğilimi de diğer öne çıkan unsurlar olmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestliği finans piyasalarındaki türev araçların sayısı ve hacminde artışa neden olmuş, bu da krizin derinleşmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kriz, finansal kriz özelliği göstermesine karşın aynı zamanda bir reel sektör krizidir. Bunun da altında yatan etken talep daralmasıdır. Yaşanan krizin çıkış nedeni ve gelişimi büyük ölçüde 1929 Krizi ile benzerlikler taşımaktadır. Nitekim finansal piyasalardaki çöküşü, reel sektördeki talep daralması ile birlikte işsizlik oranı da ciddi bir biçimde artmıştır.

Türkiye krize yapısal sorunlarının ağırlaştığı bir dönemde yakalanmıştır. Bundan dolayı krizin odağında yer alan ülkeler kadar krizden etkilenmiştir. Büyüme oranı hızla düşerken işsizlik oranı da beklenenden daha yüksek düzeylere çıkmıştır.

JEL Sınıflaması: E44, E58, E62, E63

Anahtar Kelimeler: 1929 Krizi, Büyük Bunalım, 2008 Krizi, Para ve Maliye Politikası, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

An Analysis of the Similarities Between 2008 and 1929 Crisis

When the world economy toppled (fall) into recession in 2008 it was assumed that effect of crisis will be limited with financial markets, however it would not be the case. Crisis affected real economy rapidly. In the last quarter of the year, the growth rate of world economy decreased severely.

Excessively swelled financial markets which derived from USA and decreasing tendency on savings in many countries aroused as other prominent elements. Free movement of capital caused an increase on the number and the volume of the hedges in financial markets and this turned into an important element which made the crisis more devastating. Although crisis appears as a financial one, it is also a real economic crisis and the deep motive of this is the effective dampening of demand. The reason and the course of this crisis are mainly similar with 1929 Crisis. As a matter of fact the collapse of financial markets together with the dampening of demand in real economy increased the unemployment rate drastically.

Crisis affected Turkey in a period that the structural problems became severe. For this reason Turkey is affected as much as the countries which the crisis has aroused at first. While the growth rate decreases rapidly, unemployment rate is increased more than expected.

JEL Classification: E44, E58, E62, E63

Keywords: Crisis of 1929, Great Depression, Crisis of 2008, Monetary and Fiscal Policy, Turkish Economy

2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

İRİŞ

Dünya ekonomisi 2008 yılında krize girdiğinde başlangıçta krizin finansal piyasalar ile sınırlı kalacağı sanılıyordu. Ancak gelişmeler öyle olmadı. Kriz hızla reel sektörü içine aldı. Dünya ekonomisinde yılın son çeyreğinde büyüme oranında keskin düşüşler ortaya çıktı. 2009 yılının ilk çeyreğinde de birkaç ülke dışında dünya ekonomisinde küçülme devam etmektedir.

Krizin derinleşmesi ile birlikte buraya nasıl geldik sorusu sorulmaya başlandı. Bu soruya verilen en bilinen yanıt, krizin nedeninin ABD’den kaynaklanan aşırı şişen finansal piyasalar ve bir çok ülkede hızla düşen tasarruf eğilimi olduğudur. ABD ekonomisi yaklaşık sekiz yıldır hızlı büyüyen, çok

tüketen bir ekonomi görünümü arz ediyordu. Doğrusu diğer ülkelerin de bundan bir şikâyeti yoktu. Çünkü ABD, dünyanın en çok ithalat yapan ülkesi, hem de en borçlu ülkesi idi. Bir anlamda diğer ülkeler özellikle fon fazlası olan ülkeler (cari fazlası olan) ABD'ye para ve mal satabiliyorlardı.

Ancak bu durumun sürdürülebilirliğinin sınırları vardı ve kriz bu sınıra ulaşıldığının göstergesi oldu. ABD ekonomisinin tıkanması sonrasında dünya ekonomisinde de büyüme oranı ve dış ticaret hacmi hızla düşmeye başladı. Krizden en çok cari açık ve bütçe açığı sorunu yaşayan ülkeler etkilendiler.

Yaşanan krizi sadece bir finansal kriz olarak görmek hata olur. Kriz, finansal kriz özellikleri göstermesine karşın aynı zamanda bir reel sektör krizidir. Bunun da altında yatan, aşırı arz sonrası yaşanan talep daralmasıdır.

ABD’den başlayan küresel krizin en za-

yıf halkası gayrimenkul piyasasındaki sorunlardır. Gayrimenkul sektörü 2000’li yıllardan itibaren hızla büyüyerek 10 trilyon dolarlık büyüklüğe erişti. ABD Merkez Bankası’nın özellikle kredi piyasasına yönelik yetersiz müdahaleleri bankaların kredi hacmindeki büyümeyi engelleyemedi. Bu durum bankaların kredibilitesi düşük, yani kredileri geri ödeyecek gücü gerçekte olmayan ya da zayıf olanlara ipotek kredisi açmalarının yolunu açtı. Yani evsiz Amerikalılar artık ev sahibi olabilecekti. Bu kredilere daha sonra “Subprime Krediler” denildi ve krize girerken hacmi 1.5 trilyon dolara ulaştı. Kredilerin geri dönmemeye başlaması ve kredilerin finansman yöntemindeki yanlışlıklar küresel krizin tetikleyicisi oldu.

Ortaya çıkan bu tablo dünya ölçeğinde toplam talebi düşürürken ülke ekonomileri hızla deflasyona sürüklendi. Bu durum doğal olarak iktisatçıları, ‘dünya ekonomisi yeni bir 1929 krizi ile mi karşı karşıya?’ tartışmasına sürükledi.

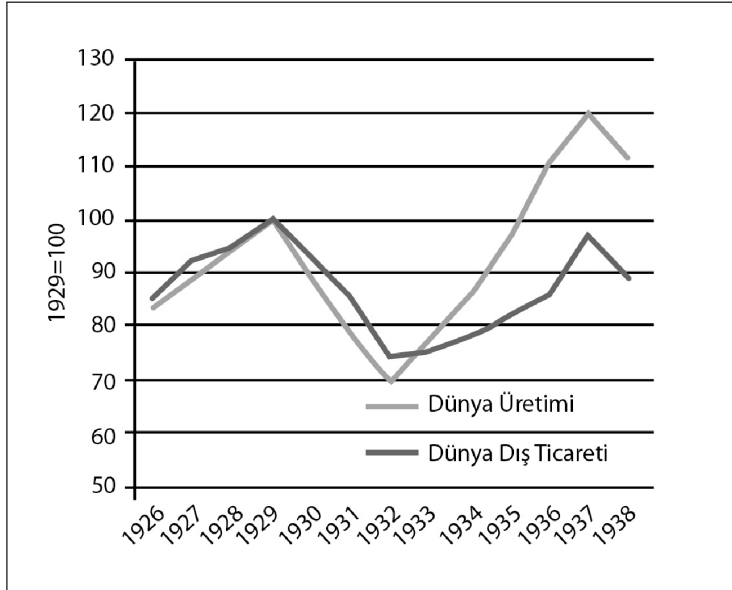
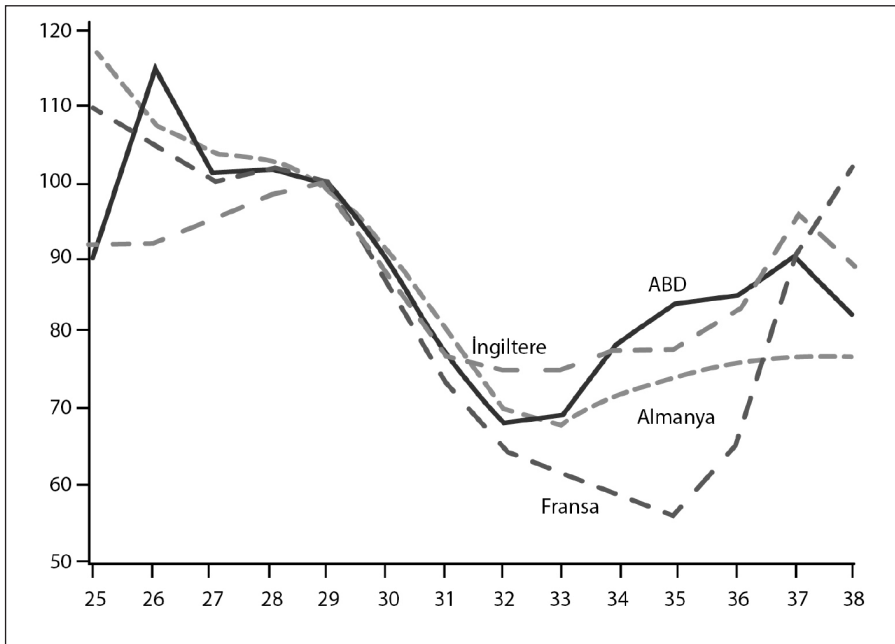
II- 1929 KRİZİ İLE 2008 KRİZİNİN KESİŞME NOKTALARI VE DÜNYA EKONOMİSİ ÜZERİNE YANILGILAR

Ekonomilerde her kriz bir yıkım değildir. Genel olarak ekonomilerde ortaya çıkan derin çöküşler yıkımdır ve büyük bunalım olarak adlandırılır. Dünya ekonomisinde büyük bunalım denildiğinde akla hep 1929 bunalımı gelir. 1929’daki çöküşe ‘Bü-

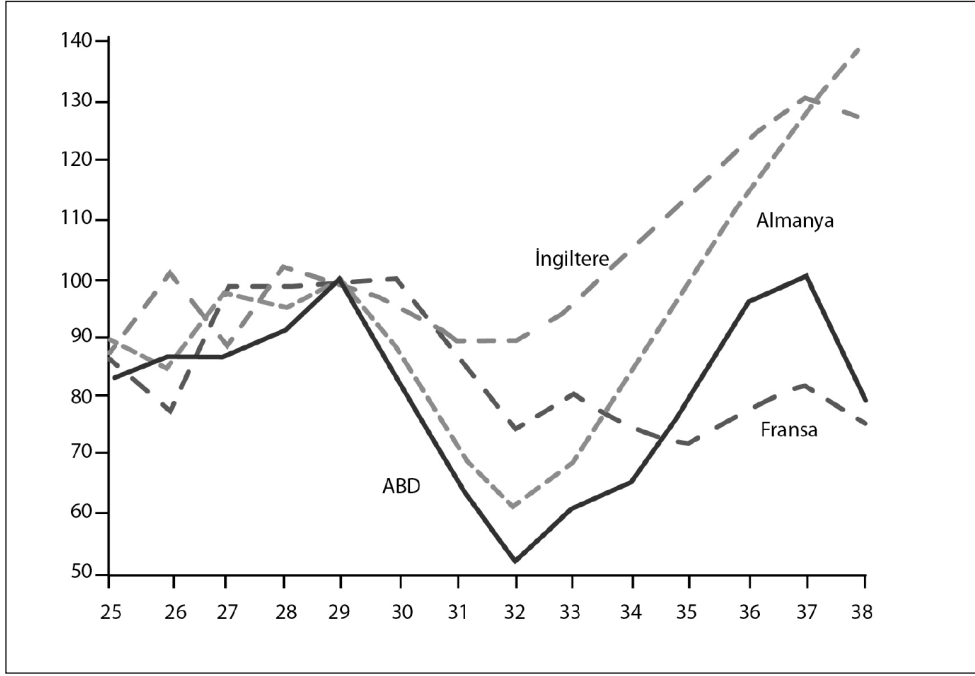
yük Bunalım’ denilmesinin nedeni, çöküşe kaynaklık eden ABD ekonomisi ve diğer ülke ekonomilerindeki durgunluğun derin ve uzun sürmesidir.

1929 Bunalımı öncesi başta ABD olmak üzere birçok ülkede tam bir üretim patlaması yaşanıyordu. Özellikle ABD’de “Yeni gelişen otomobil ve elektrik sanayileri etrafında kurulan kompleksler, ekonominin itici gücünü oluşturdu. Bir taraftan hızla gelişen sanayi ve buna bağlı olarak hisse senetleri üzerindeki spekülasyon hareketler, diğer taraftan hızla artan otomobil sahipliği, şehir dışı alanlardaki arazi spekülasyonunu hızlandırmıştır”(İlkin, Tekelli:1983:8-12). Ekonomideki bu arz fazlalığı tarım ve sanayi sektöründe fiyatlar üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır.

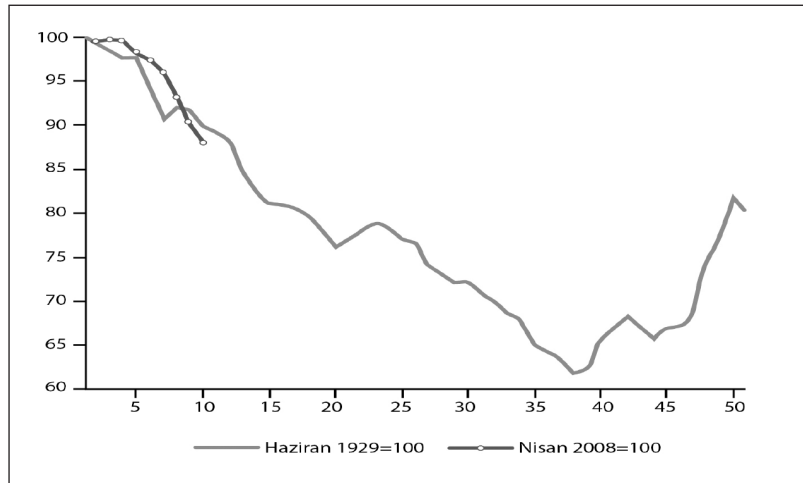
Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüşe, 1927 yılından itibaren yükselen üretim düzeyi neden olmuştur. Dünya buğday üretimindeki payı Ekim devrimi sonrası düşen Sovyetler Birliği, 1927 yılından itibaren ihracatını artırmaya başladı. Nitekim, Sovyetler Birliği’nin buğday ihracatı 1928 yılında 100 bin ton, 1931 yılında 2.290 bin ton olmuş, 1932 yılında ise bir önceki yıla göre iki katı artarak 5.220 bin ton oldu. Hiç şüphesiz Sovyetlerin ihracatındaki bu hızlı yükselişe, ihracat fiyatlarında batılı kapitalist ülkelere karşı uyguladığı yüksek oranlı damping neden olmuştur (Kindleberger, 1973:93). 1931 yılında da hemen her tarım ürününde fiyatlar, artan ürün stokları nedeniyle en düşük düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 1 : Dünya Üretimi Dış Ticaret Hacmi (1926-1938) ((Eichengreen- Irwin,2009:2)**Şekil 2 :** Büyük Bunalım Sürecinde Sanayileşmiş Dört Ülkede Üretici Fiyatları (Temin 1993)

Şekil 3 : Büyük Bunalım Sürecinde Sanayileşmiş Dört Ülkede Sanayi Üretimi (1929=100). (Temin 1993).

Şekil 4 : 1929 ve 2008 Krizlerinde Dünya Sanayi Üretimi (Eichengreen- O'Rourke,:2009:2)

Bunalımın kaynaklarından birisi de 1920'den itibaren ABD ekonomisindeki yatırımların hızla artmasıdır. Nitekim 1921-1929 yılları arasında sanayi ürünleri üretimi %90 oranında bir artış gösterdi. Yatırımlardaki artış sadece üretim sektöründe değil, inşaat sektöründe de hızlı olmuştur. Sermaye malları üretimi 1927-1929 arasında yaklaşık %25 oranında artmış, 1921'de başlayan inşaat sektöründeki genişleme krize kadar devam etmiştir.

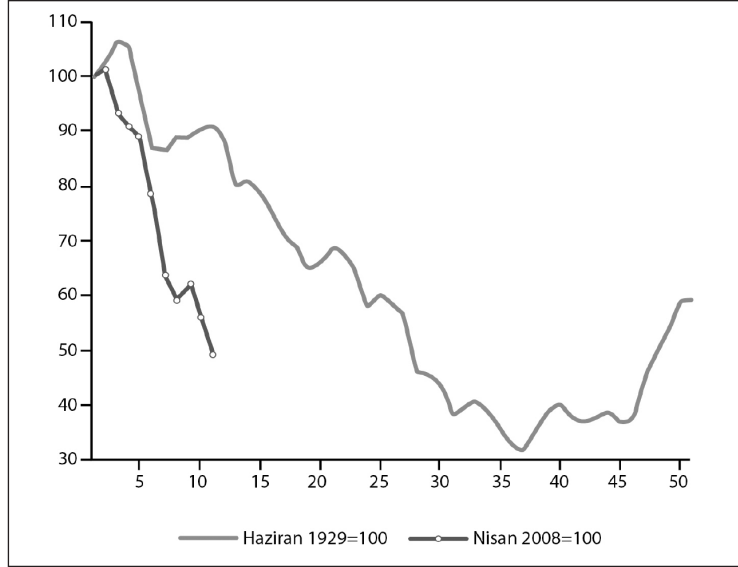
Kriz öncesi kredi stoku büyük hacimlere ulaşmış, ABD sanayi ve tarım sektöründe yüksek büyüme oranları yakalanmış, ABD borsaları şahlanmıştı. Spekülatif ataklar ile borsadan çıkış 1928'de başlamış ise de 1929 Ekim'ine gelindiğinde mal piyasasındaki fiyat düşüşlerinin etkisi ile borsadaki çıkış panik havasına bürünmüştür (Temin, 1993:89). Bu durum borsa yatırımcılarının sahip oldukları değerleri borçlandıkları miktarın altına düşmeden satabilmek amacıyla borsaya hücum etmelerine neden oldu. Tasarruf sahipleri ellerindeki menkul değerleri sattıkça fiyatlar düştü, fiyatlar düştükçe tasarrufçular menkul değer sattılar ve bir ay içerisinde hisse senetleri üçte bir oranında değer yitirdi. "Bu fiyat düşüşlerinin bir felaket halini almasını önlemek amacıyla büyük bankaların yüksek değerler ödeyerek hisse senedi alışı ise, borsanın düşüşünü önlemekten çok, bu bankaları iflasa yaklaştırdı" (İlkin, Tekelli:1983:12). Bunun sonunda bankacılık sektörü borsayı desteklemek bir yana, kendisi bunalımın içerisine

girdi. Sektörün krize girmesine neden olan unsurlara yönelik yapılan genel saptamalara göre bu süreçte bankaların aktiflerinin niteliği düşmüştü, bankacılık sistemine yönelik güven kaybı vardı ve tarım sektöründeki gelirlerin düşmesi geri dönmeyen kredileri önemli ölçüde artırmıştı (Nelson, 1984:119-120).

Temin'in bu görüşüne karşı çıkanlar vardır. Bu görüşlerden, banka aktiflerindeki düşüşünü Friedman ve Schwartz reddederler. Çünkü düzenli bir rezerv baskısı bankaların selektif kredilerinde dikkatli olmasına yol açıyordu. Onlara göre dönemsel tarımsal güçlükler nedeniyle tarım işletmelerinin bankalara yönelişi yaygınlık kazanmış ve banka kesimini zayıflatan ana etken olmuştur. Bundan dolayı da her ikisi de bunalımı parasal nedenlere dayandırır (Friedman-Schwartz, 1965:12-14; Friedman-Schwartz :1963:299-389). Friedman ve Schwartz'a göre bankacılık krizi 1929 değil, 1930 Ekim ayında başlamış ve 1933'de sona ermiştir. Onlara göre krizin 1929'daki derinleşmesi para arzının içselleşmesinden kaynaklanmıştır (Calomiris, 1993:62).

Aynı bağlam içerisinde bunalımı altın standardı sistemine ve sabit döviz kuru sistemine dayandıran görüşler de vardır. Bu görüşte olanlara göre bunalım, kısa süreli sermaye hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna karşın yine P. Temin, temelde banka yatırımlarının değerlerinde düşüş olduğunu, banka yatırım portföyleri değerlerinin Newyork borsasında, 1928'lerde ani

Şekil 5 : 1929 ve 2008 Krizlerinde Hisse Senedi Piyasası (Eichengreen- O'Rourke,2009:3)

düşüşlerin bunalımın habercisi olduğunu vurgular (Temin, 1976: 106-107). Temin bu görüşünde haksız da sayılmaz. 1929=100 alındığında New York Borsa Endeksi 1928’de 78.8, 1930’da 78.5, 1931’de 49.8 ve 1932 yılında en düşük düzeye inerek 25.5 olmuştur. New York Borsasındaki bu fiyat düşüşü üç yıl sürdü. 1933’ün ikinci yarısında menkul değerlerin fiyatları, 1929 Ekimindeki fiyatlarının ancak üçte biri kadar oldu (Fearon, 1987: 120).

Görüldüğü üzere 1929 Bunalım’ı, 1924

yılında başlayan ve krize değin süren bir canlanmanın sonrasında da bir talep daralması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu canlanmanın ardında finansal piyasaların reel sektöre kaynak aktarması önemli bir rol oynamıştır. Büyük bunalım ekonomiyi idare edenler kadar, bankalar, firmalar ve bireylerce de geç algılanmış, açıkçası kabul edilemeyen bir olgu olarak görülmüştür. Bu durum çözümü de zorlaştırmış ve bunalımın yarattığı etki ancak 1934 yılından itibaren azalmaya başlamıştır.¹

¹ Türkiye’deki resmi çevrelerin bunalıma bakışı ,krizin dışarıdan gelen bir yansıma olduğu şeklindedir. Dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref şöyle diyor; “Dünya büyük bir bunalım içindedir. Bu bunalımın kaynağı ülkemiz değildir. Bizim zorluğumuz dünyadaki bu genel olayın ülkemizdeki yansımasıdır” (Goloğlu, 1974:32). Bu ifade sanırım okuyucuya tanıdık gelmiştir. 1929 Bunalımında olduğu gibi yaşamakta olduğumuz krizde de tüm ülkeler için ortak noktalardan birisi de krizin geç algılanması ya da algılanmak istenmemesidir. Genel olarak krizin 2008 yılının ikinci yarısının başlarında ortaya çıktığı düşünülse de kriz, 2006 yılının Nisan ayında, tabiri caiz ise evlere girmişti. Burada ihmal edilen nokta ekonomilerde gerçekleştirmelerin belli bir gecikme ile olduğudur. Bu gecikmeler önceden görülebilsaydı (görülme istense idi) özellikle beklentileri tersine çevirecek politikalar üretilebilir ve krizin yaratacağı olası hasarlar en aza indirgenebilirdi.

1929 yılı üretimini 100 olarak aldığımızda 1932 yılı üretimi 69'a inmiştir. ABD'nin Gayrisafi Milli Geliri 1929 yılında 104,4 milyar dolar iken bu rakam 1932'de 58,5 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Üretimdeki bu hızlı düşüş doğal olarak işsizlik oranında da yansımıştır. ABD'de Büyük Bunalımın ilk yılında 1929'da işsizlik oranı yüzde 3,1 iken, dört yıl içinde bu oran 1933'te yüzde 25,2'ye kadar yükselmiştir. Bu veriler bize 1929 yılındaki çöküşü Büyük Bunalım olarak adlandırılmasının doğru bir saptama olduğunu göstermektedir.

1929 krizi iktisatçılara efektif talep yetersizliğinin yarattığı sonuçları göstermekle kalmamış, Fransız iktisatçı J.B. Say'in meşhur **"her arz kendi talebini yaratır"** savını geçersiz kılmıştı. Daha açıkçası arz yönlü iktisadın krizde çöktüğünü göstermiştir. Nitekim krizi sona erdirmeye yönelik uygulanan New Deal politikaları klasik iktisat okulun yadsıdığı devlet müdahalesi yoluyla efektif talep yaratma temellidir. Keynes'in öngörülerinden yola çıkarak uygulanan politikalar likidite tuzağının neden olduğu para politikası etkisizliğini maliye politikası etkinliğini ile ikame etmiştir.

1929 Bunalımı, ABD'deki bunalıma ilişkin farklı görüşlerin birleşmesinden oluşan New Deal politikası yardımı ile aşıldı. I. Fisher ve J.M. Keynes'in de birleştiği krize yönelik çözümün ortak noktası finansal piyasaların Büyük Bunalımı derinleştirdiğidir (Calomiris, 1993, 61). Bu yargı alınan önlemlere de yansımıştır.

Nitekim Başkan Roosevelt'in 1933 yılında uygulamaya koyduğu "New Deal" politikası genişlemeci politikalarının yanında finansal sektörde istikrarı sağlayıcı önlemleri de içeriyordu. Finansal piyasaları düzenleme temel özellikleri şunlardır (Fearon, 1987:168-169; Stewart 1973: 172-174; Bleanay, 1985:43-47):

- "The Emergency Banking Act" kabul edildi. Bu yasa ile zor durumda olan bankalara kamu tarafından sermaye desteği sağlandı.

- "Civillian Conservation Corps" kurumu kurularak özellikle genç işsizlere kamuda iş verildi.

- Altın standardı terkedildi, altın ihracatına yasaklama getirildi.

- "The Federal Emergency Relies Act (FERA)" ile ülkedeki federal bankalar arasında, devletin rahatlaması açısından birlik-telik sağlandı.

- "The Agricultural Adjustment Act" ve "The Emergency Farm Mortgage Act" yasaları kullanılarak, tarım ürünlerinin fiyatları yükseltildi ve çiftçi borçları ertelendi.

- "The Tennessee Valley Authority Act"ın yasallaşması tarım sektörüne teknolojik yardım sağladı.

1929 krizinde alınan önlemler ile 2008 krizinde alınan önlemler büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak müdahale zamanı ve hızı birbirinden farklı olmuştur. 1929 krizinde altın standardı sistemi ve sabit döviz kuru politikası krizin derinleşmesinde önemli bir

faktör olmuştur. Bundan dolayı krizin genişlemesi ile birlikte sistemden çıkma konusunda tüm ülkeler baskı altında kalmışlardır.

Nitekim altın standardından 1931 yılında önce Almanya ardından İngiltere ve diğer ülkeler çıkmış ve krizin çözüm sürecinde dünya para sisteminde bir kargaşa ortaya çıkmıştır. Dünya gerçek anlamda yeni bir para sistemine 1944 yılında imzalanan Bretton Woods ile kavuşmuştur. Sistemin işleyişi II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile başlamıştır.

2008 Krizinin Gelişimi

Büyük açık ekonomiler iktisadi krizlere birden bire girmediği gibi, krizlerden kısa sürede de kurtulamamaktadır. Bundan dolayı mevcut krizin nasıl bir kriz olduğu sorunun doğru yanıtlanması gerekmektedir. Mevcut kriz başlangıçta sistemik bir bankacılık krizi olarak görüldüğünden dolayı hafife alınmış ve 1970'ten 2008'e kadar çeşitli ülkelerde yaklaşık 127 sistemik bankacılık krizi yaşandığı da göz önüne alınarak bankacılık sektörüne yönelik alınacak önlemler ile sorunun aşılabacağı düşünülmüştü. Ancak 2009'a girilirken krizin bankacılık krizi ile sınırlı olmadığı, yaşanan krizin tıpkı 1929 krizi gibi finansal krizin talep krizine dönüştüğü görüldü. Blanchard'ın söylemi ile "küresel ekonomi son 60 yılın en kötü krizi ile karşı karşıya kaldı" (Blanchard, 2008).

1929 ve 2008 krizleri küresel bir olgu olarak görülür (Eichengreen- O'Rourke,

2009:1). Nitekim 1929 ve 2008 krizlerinin nedenleri büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir: finansal piyasalarda şişkinlik, düşük tasarruf eğilimi ve mal piyasasında arz fazlalığı. Bu kriz 1980 sonrası yeniden gözde hale gelen arz yönlü iktisat politikalarını çökerttiği gibi, bu politikalar ile birlikte oluşturulan kurumsal yapılanmayı da çökertmiştir. Nitekim FED'in finansal piyasalara yönelik müdahalesi, ekonomide devletin etkin olduğu bir modelin gündeme geleceğini göstermektedir. Sanayileşmiş ülkelerin krize karşı aldıkları ilk önlemler de büyük ölçüde geleneksel klasik okulun yadsıdığı Keynesyen politikalara dayanmaktadır.

Krize değin dünya ekonomisi yüksek oranlı bir büyüme trendine girmişti. Bunun etkisi ile de mal piyasasında tarım, metal, petrol ve doğal gaz fiyatları hızla artmıştı. Bu gelişimin etkisi ile borsalarda varlık fiyatları da spekülatif atakların da etkisi ile tepe noktasına çıkmıştı. Bu gelişimin derinlik kazandığı ülke ABD oldu. Kriz de doğal olarak ilk darbeyi ABD finansal sektörüne vurdu (Blanchard, 2009). Uluslararası finans krizinin başlangıcı olarak kabul edilen Ağustos 2007 tarihinden bu yana ABD'de batan banka sayısı 19'a ulaşmıştır. Banka iflasları 2008 yılında hızlanmış ve 14 banka iflas etmiştir.

2009'un ilk çeyreği itibarıyla batan bankaların aktif büyüklüğü toplamı ise 200 milyar doları aşmış bulunuyor. Kriz öncesi ABD'de beş büyük yatırım bankası bulunuyordu. Bear Stearns'ün Mart'ta JP Morgan'a satılmasının ardından, Bank of America

Merrill Lynch'i satın alırken, alıcısı çıkmayan Lehman Brothers zorunlu olarak iflasını açıkladı. Son olarak FED, ABD'nin en büyük iki yatırım bankası Goldman Sachs ve Morgan Stanley'yi desteklemek için her iki bankanın da sermaye yapısını değiştirmiştir. Tüm bu gelişmeler ABD'deki yatırım bankacılığını çökertti.

Yatırım bankaları, konut sektörünün büyüdüğü ve dünyanın her yerindeki yatırımcıların hazine kâğıdı kadar güvenilir olduğu düşünülen mortgage sistemine dayalı menkul kıymetleri aldığı dönemde, rekor kârlar elde etmişlerdi. Ancak konut fiyatlarının düşmeye başlamasıyla, yatırım bankalarının gereken önlemleri almadığı ortaya çıkmıştır. Wall Street yatırım bankalarının son yıllardaki borçluluğu hızla artmıştır. Finansal piyasalardaki bu yapılanma nedeniyle FED, 2007'de başlayan dalgalanma sürecinde politika değişikliğine giderek, birçok defa faiz oranlarını düşürmeye başladı ve çeşitli kanallarla piyasaya likidite sağlamıştır.

ABD'ne krizin ilk maliyeti esasında ilk kurtarma paketine eşit olmuştur. Yani 850 milyar dolar. Bush yönetiminin hazırladığı plan ile iki yıl içinde, herhangi bir mali kuruluşun ödenemeyen borçlarının devralınması için hükümete geniş yetki verildi. Başkan Bush'un planı para politikası dayanlı bir plan iken Başkan Obama'nın 780 milyar dolarlık paketi planı maliye politikası temelli-dir. Paket büyük ölçüde altyapı yatırımlarının finansmanına ve zor durumdaki reel sektöre finansal yardım olanaklarını içermekte-

dir. Uygulamaya konulan bu paketler Franklin Roosevelt'in 1933 planları ile benzerlikler göstermekte ve paketin büyüklüğü Büyük Buhran'dan bu yana uygulanan en büyük mali kurtarma planlarıdır (Romer, 2009:3).

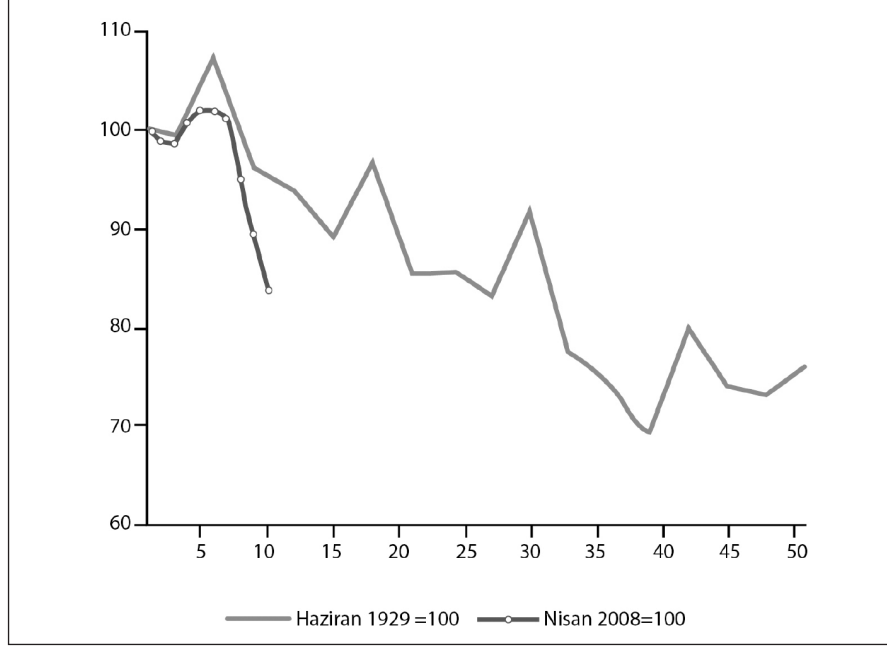
Bu durum, krizin alanının genişleyeceğini, süresinin uzayacağını ve maliyetinin de beklenenden daha büyük olacağını göstermektedir. Nitekim 2008 yılının son çeyreğinde 13 trilyon dolar civarında Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) olan ABD 2009 yılının ilk çeyreğinde yüzde 6.1 küçülürken 2009 yılı için büyüme tahminleri de yüzde -2.8'e geriledi.

2.1. KRİZ ve SERMAYE HAREKETLERİ

Küresel sermaye hareketlerinin başlangıcı sanayi devrimine kadar gitmektedir. Sanayi devrimi ile birlikte artan üretim ve yükselen kar oranları yeni pazarları ve yeni üretim alanları için uyarıcı bir gelişme olmuştur. Bu durum Avrupa'dan, yeni (Amerika) ve eski (Asya) dünyaya yönelik ciddi bir sermaye hareketine kaynaklık etmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de bu süreç de bir taraftan borçlanmaya başlamış, diğer taraftan da ülke topraklarını yabancı sermayeye açmıştır. Bu gelişme Kuzey Amerika'da olumlu sonuç verirken, Asya'da Osmanlı Devletini ve Çin'i sömürge olma konumuna getirmiştir.

1929 Krizi Dünya ekonomisinde korumacılığı öne çıkarmış ve göreceli olarak ser-

Şekil 6 : 1929 ve 2008 Krizlerinde Dünya Dış Ticaret Hacmi

Tablo 1 : Çeşitli Ülkelerde Bazı Finansal Kuruluş İflasları 2008-2009

7 Şubat- İngiltere	Northern Rock ulusallaştırıldı.	88 milyar sterlin
14 Mart-ABD	Bear Stearns FED sübvansiyonundan sonra ticari bir banka tarafından alındı.	29 milyar dolar
7 Eylül- ABD	Freddie Mac ve Fannie Mae ulusallaştırıldı.	200 milyar dolar
15 Eylül- ABD	Lehman Brothers iflas etmiştir.	
17 Eylül -ABD	AIG ulusallaştırıldı.	87 milyar dolar
18 Eylül- İngiltere	Lloyd TSB HBOS'u satın aldı.	12 milyar pound
29 Eylül-Benelüks	Fortis kurtarıldı.	16 milyar dolar
29 Eylül-ABD	Citibank Washoiva'ı aldı.	12 milyar dolar
29 Eylül-Almanya	Hypo Gayrimenkul kurtarıldı.	71 milyar dolar
29 Eylül- İzlanda	Glitnir kurtarıldı.	850 milyon dolar
29 Eylül- İngiltere	Bradford&Bingley kurtarıldı.	32,5 milyar dolar
30 Eylül- Belçika	Dexia kurtarıldı.	9,2 milyar dolar
30 Eylül- İrlanda	İrlanda bankaları kurtarıldı.	572 milyar dolar
7 Ekim- İzlanda	Lansbanki ulusallaştırıldı.	

Tablo 1'in devamı

9 Ekim- İzlanda	Kaupthing ulusallaştırıldı.	864 milyon dolar
12 Ekim- İngiltere	HBOS, Royal Bank of Scotland, Llyods TSB ve Barclays kurtarıldı.	60,5 milyar dolar
16 Ekim- İsviçre	UBS kurtarıldı.	59,2 milyar dolar
19 Ekim- Hollanda	ING sermaye yardımı aldı.	10 milyar euro
20 Ekim- Fransa	Fransa hükümeti 6 büyük bankaya kredi açmıştır.	10,5 milyar euro
27 Ekim- Belçika	KGB	3,5 milyar euro
4 Kasım- Avusturya	Kommunalkredit ulusallaştırılmıştır. Constantine Privatbank ulusallaştırıldı ve 5 Avusturya bankasına 1 euro karşılığı satıldı.	
11 Kasım-Kazakistan	Hükümet 4 büyük bankaya sermaye enjekte etmiştir.	3,7 milyar dolar
24 Kasım- ABD	Citigroup sermaye desteği almıştır.	40 milyar dolar
22 Aralık- İrlanda	Anglo Irish Bankası ulusallaştırılmıştır. 3 büyük bankasına fon aktarılmıştır.	7,68 milyar dolar

Kaynak : Erdönmez, 2009.

Tablo 2 : Kurtarma Paketlerinin Maliyetleri (Şubat 2009 İtibariyle)

	Sermaye Enjeksiyonu	Garantiler	Toplam Önlem Paketi Tutarı	GSYİH'nin Yüzdesi
ABD	250 milyar dolar		700 milyar dolar+787 milyar dolar	10,1
Almanya	70 milyar euro	412 milyar euro	492 milyar euro	19,8
Fransa	40 milyar euro	320 milyar euro	360 milyar euro	19,0
İtalya			40 milyar euro	2,6
İngiltere	50 milyar euro	250 bin sterlin	400 milyar sterlin	28,6
Avusturya	15 milyar euro	85 milyar euro	100 milyar euro+26 milyar dolar	36,9
Danimarka			35 milyar Danimarka Kronu+18 milyar dolar	2,1
Yunanistan		15 milyar euro	28 milyar euro	11,2
İrlanda		450 milyar euro	450 milyar dolar	235,7
Macaristan	3 milyar dolar		3 milyar dolar	2,2
Kore		100 milyar dolar	100 milyar dolar	10,3

Tablo 2'nin devamı

Hollanda		200 milyar euro	200 milyar euro	26,5
Portekiz		20 milyar euro	20 milyar euro	6,1
İsveç	200 milyar dolar+6 milyar dolar	200 milyar dolar	206 milyar dolar	50,5
İspanya	30 milyar euro + 50 milyar euro	100 milyar euro	150 milyar euro	14,3
Japonya			632 milyar dolar	14,1
Norveç			57,4 milyar dolar	23,2
Brezilya			13 milyar dolar	1,0
Rusya		50 milyar dolar	86 milyar dolar	6,6
Çin			586 milyar dolar	18,2
Arjantin			3,7 milyar dolar	1,4

Kaynak : Erdönmez, 2009.

maye hareketlerinin önü bu şekilde tıkanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası bu eğilim kısıtlı da olsa doğrudan yabancı sermaye akımı şekline dönüşmüştür. 1973 yılında yaşanan stagflasyonist kriz ile birlikte Kıta Avrupa'sı ve ABD'de kar oranlarının düşmesi finansal piyasalara olan ilgiyi artırmıştır. Özellikle yükselen petrol fiyatları sonrası petrol ihracatçısı ülkelerin elinde önemli montanda fon birikmiş ve bu fonların gelişmiş ülkeleri transferi yeniden sermaye hareketlerinin önünü açmıştır. 1980 sonrası yaşanan dış borç krizi ise gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere borçlanma yoluyla fon transfer etmelerinin tek başına yeterli olmadığını ve transfer edilecek fonların yönetiminin de kendi ellerinde olması gerektiği yönündeki görüşün uygulamaya dönüşmesine neden olmuştur.

Bu durum gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımlarının yanında portföy yatırımları şeklinde kısa vadeli sermaye hareketlerini de hızla artırmaya başlamıştır. 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ise bu gelişmeye hız kazandırmıştır. Bir anlamda finansal fonlar için eski Doğu Avrupa ülkeleri yeni bir pazar olmuştur.

Bu gelişmeler yükselen Doğu Asya ülkelerindeki yüksek büyüme oranlarını finanse edilmesi gerekliliği birleşince uluslararası sermaye hareketleri için önemli kredi kanallarının açılması demek oldu. Ancak her iki ülke grubunda yer alan ülkeler bu dönüşüm karşısında aşırı hırslı davrandılar ve gereğinden fazla niteliksiz borçlanmaya girerek krizlerle karşı karşıya kaldılar.

Dünya ölçeğindeki bu finansal yapılan-

ma asimetrik bilgi ve gelişmiş ülkelerin fon yönetimi yapımcılarının yanlış tutumları 1994 yılında Türkiye ve Meksika, 1997 yılında Güney Doğu Asya Ülkelerinde, 1998 yılında Rusya ve 2001 yılında Türkiye ve Arjantin’de önemli krizlerin yaşanmasına neden oldu.

Bu krizler 1973 yılında yapmış oldukları ayrı ayrı çalışmalarla sermaye hareketlerinin serbestliği ile faiz oranlarının müdahalesine karşı çıkan McKinnon-Shaw ve onları izleyenlere eleştiri getirse de izlenen politikaları değiştirmediler.

Bu dönemde sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de firmalar ve bireyler, finansal serbestleşmenin getirdiği finansal derinleşme ve finansal ürünlerindeki çeşitliliği kullanarak yüksek borçlanma düzeyi ile birlikte yatırımlarını ve tüketimlerini finanse ettiler. Başta ABD olmak üzere kimi ülkelerin kamu harcamalarını bütçe ve cari açıklar ile finanse etmesi finansal piyasaların hızla büyümesine neden olmuştur.

Yüksek büyüme oranları başta tarım ürünleri olmak üzere ara malların fiyatlarında önemli artışlara neden oldu. 2006 yılının Nisan ayında finansal piyasalar ekonomideki finansal şişkinliğin sorun olduğuna ilişkin sinyal vermesine karşın bu durum gereğince algılanamadı ve dalgalanmanın geçici olduğu yönünde genel bir yargıya ulaşıldı. Bu algılama, dalgalanmadan kısmen etkilenen ülkemizde de aynı şekilde kabul gördü. Yani sistemin işleyişinde bir

sorun olmadığı sonucu kamuoyuna iletili. Doğrusu Ülkemizdeki iktisadi ajanlar büyük ölçekli firmalar, bankalar, KOBİ’ler ve yine ciddi bir borç stoku ile karşı karşıya gelen tüketiciler de 2006 yılındaki bu dalgalanmayı içselleştirdiler.

Krize gebe ülkelerde çoğunlukla yapılan krizi görmezden gelme eğilimi yine baş gösterdi ve başlangıçta başta ABD’de olmak üzere birçok ülkede hükümetlerin genel eğilimi olarak görüldü. Krize bakışın bu yönlü olması doğal olarak krize müdahalenin gecikmesine neden oldu.

Nitekim 2008’in başlarına kadar süren emtia fiyatlarındaki artış talep daralması ve özellikle de büyüme beklentisinin resesyon noktasına gerilemesi (nitekim Almanya, Japonya ve ABD şu anda tabiri caiz ise resesyona girdiklerini itiraf etmiş durumdadır) emtia fiyatlarının hızla düşmesine neden olmuştur. Sadece petrol fiyatları yüzde 73 oranında düşerek varil başına fiyatlar 150 dolardan, 70 dolara indi.

2.2. KRİZ VE İŞSİZLİK

Makro iktisat teorisinin temel büyüklükler arasında yer alan, üzerinde en çok tartışılan, araştırma yapılan konularının başında işsizlik kavramı gelmektedir. A. Smith ile teorik temeli atılan işsizlik olgusu klasik okul içerisinde de farklılıklara neden olmuştur. 1929 krizi de yine işsizliğin temel sorun olarak algılandığı bir kriz olarak iktisat tarihine geçerken aynı zamanda klasik

iktisadın öngörülerinin de yadsınmasına neden olmuştur. Krizin bu niteliği başlangıçta Neo Klasik okula bağlı olan J.M. Keynes'i de yeni arayışlara itmiş ve değişen görüşleri iktisat teorisinde kendi adı ile anılan okulun kurulmasının da yolunu açmıştır.

Geride bırakmış olduğumuz yüzyılda iktisat okullarını ve iktisat politikalarını en çok etkileyen işsizlik olgusu sadece iktisat teorilerinde ve politikalarında değişikliğe neden olmamış, politik değişimlere de neden olmuştur. Örneğin Hitler'in Almanya'da iktidar olmasında yaşanan büyük işsizlik dalgasının önemli bir payı olmuştur. Bundan dolayı da II. Dünya Savaşı'nın sonrasında hazırlanan iktisat raporları arasında Beveridge'in Tam İstihdam Raporu, o dönemde hazırlanan raporlar arasında uygulanma şansı bulabilenler arasında yer almıştır.

İşsizlik olgusu gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınma süreçlerinde daha da önemli hale gelmiştir. Bu ülkelerde işsizliğe klasik iktisat okulu, özellikle de Malthusyen bir davranış biçimi ile demografik bir problem olarak baktığınızda, soruna çözüm üretme olasılığı büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Çünkü bu ülkelerde işsizliği sadece iktisadi bir sorun olarak görmek mümkün değildir. Sorun iktisadi ve sosyal temellidir. Bu da konuyu karmaşıktırdığı gibi, sorunu ortadan kaldırmaya yönelik politikaların neler olabileceği konusunda da geniş bir alan bırakmakta ve sosyal bilimler için, tam bir mutfak işine dönüşmesine ne-

den olmaktadır.

Yaşanan krizden öncede Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ve benzeri kurumların yayınladığı raporlar incelendiğinde açık ya da örtük olarak işsizliğin küresel boyutta bir tehdit olarak algılandığını görmekteyiz. Ancak, bu raporlarda küreselleşme ve işsizlik olgusu yan yana getirilmesine karşın "küresel işsizlik" biçiminde bir kavramsallaşmaya gidilmemiştir. İşsizliğin küresel bir boyut alması kadar önemli bir başka nokta da istihdam ile büyüme arasında iktisat teorisinde uzun yıllardır kurulan doğrusal ilişkiye ve dünya ekonomisinin son beş yıldır farklı oranlarla da olsa istikrarlı büyümesine rağmen işsizlik oranının düşmemesi, tüm kesimleri (politikacıları, iktisatçıları, işçileri ve işverenleri) sorunun çözümü konusunda genel bir karamsarlığa itmektedir.

Genel olarak işsizlik gönüllü değildir ve sosyal maliyeti olan bir olgudur (Summers, 1988:385). Krizden önce de dünya ekonomisi için büyük bir sorun olan işsizlik hemen tüm ülkelerin iç talebindeki daralmanın yanında daralan dış piyasaların etkisi ile düşen ihracat hacimleri üretimde dolayısıyla büyüme oranlarında hızlı düşüşlere neden olmuştur. Özellikle sanayi malı ihracatı yüksek olan ülkelerde büyüme oranı düşüşleri daha hızlı olmuş. Bu da doğal olarak işsizlik oranlarının beklenenden daha büyük düzeylere çıkmasına neden olmuştur. Doğrusu işsizlik oranındaki bu gelişim de 1929 krizi ile büyük benzerlikler göster-

mektedir.

III. KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK OLGUSU

Türkiye ekonomisi 2001 yılında yaşanan krizden, 2002 yılının sonundan itibaren kurtulmaya başlamış ve 2008 yılına kadar küçük dalgalanmaların dışında, büyüme konusunda çok önemli bir sorun yaşamamıştır. Ancak Türkiye enflasyon oranını düşürerek hızlı büyümeyi sağlarken, büyümenin finansmanını sağlam temellere oturtamamıştır. 2002–2008 yılları arasında büyüme büyük ölçüde cari açık ile finanse edilmiştir. Cari açığın yüksekliğine rağmen bir sorun olarak algılanmamasının temel nedeni ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) izlediği yüksek faiz politikasıdır.

Türkiye ekonomisinde farklı dönemlerde uygulanan istikrar programlarının başarısız olmasında para ve maliye politikaları arasında uyumun sağlanmaması önemli bir etken olmuştur. 2002-2007 yılları arasında bu uyumun dönemsel olarak aksasa da görece olarak sağlanmış olması pozitif büyümenin ve tek haneli enflasyona ulaşmamızı olanaklı kılmıştır.

Ülkemizin küresel krize hemen hemen dünya ile birlikte girdiği genel kabul görmesine karşın, krizin başlangıcı 2006 yılı Nisan ayıdır. Nitekim krizde ayakta kalan sektör konumundaki bankacılık sektörü 2006 yılının ikinci yarısından itibaren ku-

rumsal kredi plasmanı yavaşlatmış ve bu kredilerin büyüme oranı düşmeye başlamıştır. Buna karşın TCMB'nin yüksek faiz politikasının etkisi ile Türkiye portföy ve kısa süreli kredi plasmanlarını ülkeye çekmiş, büyük açık bir ekonomi gibi büyüme oranını bütçe açığı ve cari açık ile finanse etmiştir. 2003-2007 döneminde ortalama yüzde 6 dolayında büyüme oranını tutturmasına karşın işsizlik oranını yüzde 10'un altına indirememiştir.

Türkiye'de işgücü piyasasındaki çarpıklığa olumsuz yönde katkı yapan olgulardan birisi de özellikle 1950 sonrası hızlanan iç göç olgusudur. Kırdan kente iç göçün artması ülkenin demografi, eğitim ve işgücü piyasasında ciddi sorunlara neden olurken, göçün neden olduğu toplumsal yapılanma uygulanan iktisadi ve sosyal politikalarda, çok partili seçim sisteminin doğru algılanmaması nedeni ile önemli sapmalara neden olmuştur. Nüfusun büyük bir oranının kentlerde toplanması, kentsel nüfusun hızla artması ve kentsel işsizliğin de kıra oranla artış göstermesi; iç göç olgusunun Türkiye için devam ettiğini göstermektedir. Bölgesel kalkınmışlıkların düşük düzeyde olduğu ve ekonomik gelişmenin yavaş olduğu bölgelerde iş olanaklarının az olması, kırdan kente, kentten kente göç olgusuna neden olan etkenlerden biri olarak kentsel nüfusun ve bununla birlikte metropol kent nüfusunun hızlı artmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de işgücü piyasasında yaşanan sorunların makro ekonomide istikrar sağ-

lanmaksızın ortadan kaldırılması mümkün gözükmemektedir. 1990-2002 yılları arasında istikrarlı büyüme çizgisinin yakalanmaması nedeniyle işsizlik oranı hızla artmış bu da işgücü piyasasında sektörel ve işteki duruma göre istihdamın yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Bu değişim yapısal bir değişimi yansıtmamasına karşın 2001 yılında yaşanan krizin işgücü piyasasında yarattığı çöküntüyü belirlemek açısından önemlidir.

Türkiye’de işgücü piyasasında yaşanan sorunların başında kayıtdışı istihdam olgusu gelmektedir. Yaşanılan kırdan kente göç dalgalanması bir taraftan kayıtdışı istihdamı, bir taraftan da hizmetler sektörünün büyümesine, doğal olarak kentsel alanda kendi hesabına çalışanların oranının artmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de kriz sonrası işsizlik oranı hızla artmış ve Şubat 2009 itibari ile yüzde 16,1 ve işsiz sayısı 3.802 milyon kişi olmuştur. Genç işsizlik oranı ise yüzde 30 düzeyindedir. Kentsel alanda işsizlik oranı yüzde 18,1 olurken, kırsal alanda yüzde 11,9’dur. Kriz sürecinde işsizlerin; yüzde 74,5’i erkektir. Yüzde 62’si lise altı eğitilmiş ve yüzde 20,3’ü bir yıl ve daha uzun süredir iş aramaktadır.

Toplam işgücünün yüzde 17,7’sini 15-24 yaş gurubundakiler oluşturmaktadır. Lise altı eğitimlilerde işgücüne katılma oranı yüzde 43,7 iken, yükseköğretim mezunlarında bu oran yüzde 77,1’dir. Lise altı eğitimlilerde erkeklerin işgücüne katılma ora-

nı yüzde 67,7 iken, kadınlarda yüzde 19’dur. Lise ve dengi okul mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı yüzde 72,9 iken, kadınlarda yüzde 33,1’dir. Yükseköğretim mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı yüzde 82,5 iken, kadınlarda yüzde 69,6’dır. (TÜİK, Hanehalkı İşgücü Haber Bülteni, Mayıs 2009)

Yeni yüzyılda ülkelerin aşmakta zorlandığı iktisadi ve aynı zamanda sosyal sorun işsizliktir. İşsizlik olgusu, yaşanan kriz ölçeğinde düşünüldüğünde, sorunun küresel olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar küreselleşme işgücü hareketliliğini sağlamamış ise de mal ve sermaye hareketlerinin serbest olması bir anlamda işgücünü yerinde küreselleştirmektedir.

SONUÇ

1929 ve 2008 krizleri benzer özellikleri olan krizlerdir. Her iki krizden önce finansal piyasalar genişlemiştir. Bu, bir taraftan mal piyasasında arz ve talep artışına neden olurken, diğer yandan da özellikle ara mallarını ve tarım ürünlerinin fiyatlarını arttırmıştır. 2008 yılında konut finansmanına yönelik geliştirilen mortgage sistemi gayrimenkul ve menkul kıymet piyasalarında fiyatların yükseltmiştir. Kriz sonrası ise bu göstergeler tersine dönmüş, daralan reel sektör, finansal sektör ile birlikte çökmüş girmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da dünyada ve Türkiye’de büyük oranlı işsizlik ortaya çıkmıştır.

Kriz öncesi toplam talep içinde özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki artışlar borçlanma yoluyla finanse edilmiştir. Kamu içinde birçok ülkede benzer bir yapılanma oluşmuş, yani bütçe açıklarına rağmen kamu harcamaları yapılmıştır. Bu da ikiz açık olarak nitelendirdiğimiz bütçe ve cari açığın birlikte ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kapitalist sistemin küreselleşme ile birlikte diğer ülkelere dayattığı sermaye hareketlerinin önünü açma ve rekabetçi ekonomi olma zorunluluğu emtia fiyatlarının artmasına ve arz fazlalığına neden olmaktadır. Ülkelerin bu yapılanma içinde yer alma çabası, çalışan yoksulları yarattığı gibi toplam talepte istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Talep istikrarsızlığını bir süre finansal piyasalardaki türev araçları kullanarak borçlanma yoluyla telafi etme girişimi kriz ile birlikte düşmüştür. Küresel aktörler daha adil bir gelir dağılımı politikasını temel politika amacı haline getirmediği sürece bu tür dalgalanmalar daha sık görülecektir.

2008 krizi 1929 krizi ile büyük benzer-

likler taşımaktadır. Özellikle finansal piyasaların hacmini yapay yollarla şişirerek talep yaratma politikasının yanlışlığının algılanması krizin çözümünde de anahtar rol oynayacaktır. Ancak şunu belirtmemiz gerekmektedir: Özellikle ABD krize doğru müdahalelerde bulunmuştur. Klasik iktisatın katı kurallarından hızla vazgeçerek finansal piyasalardaki likidite gereksinimi karşılamış, reel sektöre yönelik kurtarma operasyonları ile de krizin süresini kısaltmıştır. Bundan dolayı krizin etkisinin 2010 yılında büyük ölçüde en aza ineceğini söyleyebiliriz.

Türkiye krize en geç müdahale eden ülke olmuştur. Bunun en önemli bedeli yüzde 16,1'e yükselen işsizlik oranıdır. Halen de krize karşı tutarlı bir makro ekonomi politikası oluşturamamıştır. Bunun temel nedeni ise kriz öncesi ekonomide var olan yapısal sorunları çözmemiş olmasıdır. Nitekim Türkiye ekonomisi 2002 sonrası ortalama olarak yüzde 6 büyürken bile işsizlik oranını yüzde 10'un altına çekememiş, tasarruf oranını artıramamıştır.

KAYNAKÇA

- * Beaud, Michel (1983), A History of Capitalism 1500-1980, Monthly Review Pres.
- * Bernanke, Ben (1995), “The Macroeconomics of the Great Depression: A Comparative Approach”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol:27, No:1.
- * Beveridge, W.H. (1944), Full Employment in a Free Society, George Allen and Unwin.
- * Blanchard, Olivier (2008), “Cracks in the System”, **Finance and Development**, December, 2008.
- * Blanchard, Olivier (2009), Lessons of The Global Crises for Macroeconomic Policy, IMF, February 2009.
- * Michael, Bleaney (1985), The Rise and Fall of Keynesian Economics, Macmillan Pres.
- * Calomiris, Charles W. (1993), “Financial Factors in The Great Depression”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol:7, No:2.
- * Çolak, Ö. Faruk (2007), Finansal Piyasalar ve Para Politikası, Gazi Kitabevi.
- * Çolak, Ö. Faruk (2002), Kriz ve IMF Politikaları, Alkım Yayınevi.
- * DPT (2009), Orta Vadeli Program (2009-2011).
- * DPT (2009), 2009 Yıllık Program
- * Eichengreen, Barry (1988), “Did International Economic Forces Cause the Great Depression”, **Contemporary Policy Issues**, Vol:6, No:2.
- * Eichengreen, Barry ve Kevin H., O’Rourke (2009), A Tale of Two Depressions, www.voxeu.org
- * Eichengreen, Barry ve Douglas, Irwin (2009), The Protectionist Temptation: Lessons From The Great Depression For Today, www.voxeu.org
- * Erdönmez, Pelin A. (2009), “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:68.
- * Fearon, Peter (1979), “The Origin and Nature of the Great Slump 1929-1932”, Studies in Economics and Social History, Humanities Pres.
- * Fearon, Peter (1987), War, Prosperity and Depression: The U.S. Economy 1917-1945, Phillip Allen.
- * Milton, Friedman ve Anna, Jacobson Schwartz (1963), A Monetary History of the United States, Princeton University Pres.
- * Friedman, M. ve A. Schwartz (1965), The Great Contraction: 1929-1933, Princeton University Pres.
- * Galbarith, J.K. (1961), The Great Crash 1929, Houghton Mifflin.
- * Galbarith, J.K. (1980), Kuşku Çağı, Altın

Kitaplar.

- * Goloğlu, Mahmut (1974), Tek Partili Cumhuriyet, Kalite Matbaası.
- * Kindleberger, Charles (1973), The World in Depression 1929-1939, Penguin Pres.
- * ILO (2009), Global Employment Trends 2009, ILO.
- * Layard, R.; S. Nickell ve R. Jackman (1994), The Unemployment Crisis, Oxford University Pres.
- * Mehren, Allan (2009), Global : Lessons From the Great Depression, Dansebank, Reserach Papers.
- * Nelson, Eugene (1984), "A. Reinterpretation of the Banking Crisis of 1930", **Journal of Political Economy**, Vol:44, Num:1.
- * Reinhart, Carmen M. ve Kenneth S. Rogoff (2009), "Is The US Sub- Prime Financial Crises So Different ? An international Historical Comparison", **American Economic Review: Papers and Proceedings**, Vol:98, No:2
- * Romer, Christina D (2009), Lessons From The Great depression For Economic Recovery in 2009, brookings Institution, March 9, 2009.
- * Stewart, Michael (1973), Keynes and After, Penguin Boks.
- * Summers, Lawrens (1988), "Relative Wages, Efficiency Wages and Keynesian Unemployment", **American Economic Review**, Vol:78, No:2
- * TC. Maliye Bakanlığı, 2009 Yılı Bütçe Gerekçesi.
- * TC. Maliye Bakanlığı, TBMM'ne 2009 Yılı Bütçe Sunuşu.
- * TCMB, Enflasyon Raporları 2006-I-2009-II.
- * Tekelli, İlhan ve Selim, İlkin (1983), 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayını.
- * Temin, Peter (1976), Did Monetary Forces Cause The Great Depression, MacMillan Pres.
- * Temin, Peter (1993), "Transmission of the Great Depression", **Journal of Economic Perspectives**, Vo:7, No:2
- * TÜİK Haber Bültenler. www.tuik.gov.tr
- * UNTCAD, Trade and Development Report, 2005-2009.

ÖZET

Kriz, Dünya ve Türkiye

Dünyada ve Türkiyede krizin oluşumu ve gelişmesi çok tartışma konusu oldu. Biz bu yazımızda krizin 2007 yılından itibaren seyrini bazı önemli göstergelere dayanarak anlatacağız. Ayrıca krizin gelişmiş ve gelişen ülkeler üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

JEL Sınıflaması: E20, F41, G01

Anahtar Kelimeler: Kriz, Göstergeler, İktisadi Dalgalanmalar

ABSTRACT

Crisis, World and Turkey

The global financial crisis that originated from the subprime mortgage market in the US has been the topic of much analysis. In this paper, we will examine the course of the crisis using a set of key indicators. We will also consider the impact of the crisis on developed and developing economies separately.

JEL Classification: E20, F41, G01

Keywords: Crisis, Indicators, Economic Fluctuation

Kriz, Dünya ve Türkiye

Prof. Dr. Sumru ALTUĞ

İRİŞ

Bahar havasıyla birlikte borsalarda da bazı yükselmeler görüldü. Ancak 2007 yılının sonu itibariyle başgösteren küresel krizin ve onu izleyen iktisadi daralmanın neresindeyiz? Bu yazımızda bu sorulara cevap arayacağız.

Krizin nedenleri konusunda birçok yazı ve yorum yapıldı. Bu konuda burada kısa bir başlangıç yaparak yazımıza devam edeceğiz. Krizin en önemli nedenlerden biri, ABD'deki tutsat piyasasının Clinton döneminden itibaren başlayarak eşik altı denen alt gelir gruplarına verilen ve ödenmesi daha sorunlu olan tutsat ürünlerinin gelişmesine bağlanabilir. İkinci bir neden ise ABD ve dünyada yine Clinton döneminden başlayarak devam eden finansal serbestleşme,

mevduat ve yatırım bankacılığı arasındaki engellerin kaldırılması ve türev piyasalarının olağanüstü gelişmesidir. Bütün bunlara bağlı olarak ABD'deki Federal Reserve Board'ın efsanevi başkanı Alan Greenspan'ın döneminde yaşanan düşük faiz-yüksek likidite rejimidir.¹ Düşük faiz rejimi altında eşik altı tutsat piyasasının özendirilmesi ABD'deki ev fiyatlarında büyük çaplı artışlar meydana getirdi. Bu ülkedeki ev fiyatlarının gelişmesini ölçen en güvenilir endekslerden biri, Case-Shiller adı verilen ve Yale Üniversitesinden Karl Case ve Robert Shiller'in geliştirdiği ABD'deki ev fiyatlarının endeksidir. Bu endekse göre ABD'deki ev fiyatları 2007 sonunda en yüksek noktasına vardıktan sonra hızlı bir düşüş göstermeye başladı. Birçok kişi bu

¹ Bu gelişmelerin tartışıldığı kaynaklardan biri, kendi yazımız olan "Krizlerin Anası" yazısıdır. Bakınız. Kule Dergisi, 2009.

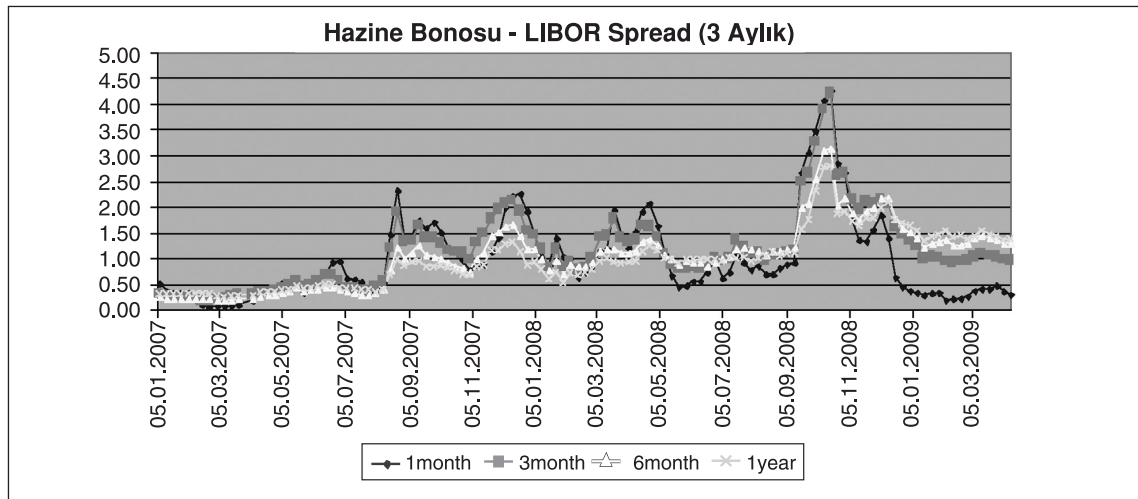
olaya ev fiyatlarındaki köpüğün patlaması ya da ev fiyatlarında son yıllarda görülen artışların sürdürülemezlik durumuna gelip inişe geçmesi olarak ele aldı. ABD'deki finans piyasalarından başlayarak tutsat kredilerinin paketlenerek çok geniş hacimli bir menkulleştirilmiş tutsat kredisi ürünleri (mortgage-backed securities ya da MBS) ortaya çıkmıştı. ABD'deki ev fiyatlarındaki düşüşle birlikte MBS ürünlerini portföylerinde tutan banka ve diğer finans kuruluşlarının bilançolarında zararlar meydana gelmeye başladı. Küresel finansal krizin ilk belirtileri bu şekilde ortaya çıktı.

Bu yazımızda bu nedenler üzerinden tekrar geçmek yerine krizin seyrini gösteren bazı göstergelere bakmakla başlayacağız. Bu göstergelerden en önemlisi ve hatta krizin bizzat seyrini tanımlayan göstergelerden birincisi, değişik vadelerdeki LIBOR faiziyle ABD Hazine faizlerinin ara-

sındaki farktır ("spread").² Bu farklar Grafik 1'de gösterilmiştir. Bu farklar eşik altı tutsat krizinin Temmuz 2007'de nasıl patlak verdiğini ve Bear Sterns yatırım bankasının kurtarılmasıyla ortaya çıkan süreci çok net bir şekilde ortaya koyuyor. Piyasalardaki artan risk algılaması LIBOR- ABD Hazine bonosu spread'inin Temmuz 2007 ile Mayıs 2008 arasında 0.5 puandan neredeyse 2 puana kadar çıkmasıyla gözlemleniyor. Ardından Lehman Brothers adlı firmanın batması ya da batmasına izin verilmesiyle 2008 yılının Eylül ayından itibaren piyasadaki risk algılamasının aşırı bir artış gösteriyor. Şekil 1'den gördüğümüz gibi, LIBOR-ABD Hazine bonosu spread'i Ekim

2 Krizin gelişmesini ve piyasadaki risk algılamasının değişimini gösteren bir başka gösterge ise, credit default swap (CDS) farklarıdır. CDS fiyatları kullanarak yaşadığımız küresel krizin analizini yapan başka bir çalışma, Eichengreen, Mody, Nedeljkovic ve Sarno (2009)'dır.

Şekil 1 : Hazine Bonosu - LIBOR Spread (3 Aylık)

ayında 400 baz puana kadar yükselmişti. Bu artış bankalar ve diğer finansal kuruluşlar arasındaki fonlama ve karşılıklı borçlanma risklerini gösteriyor. Lehman Brothers olayının ardından ABD Hazinesi tarafından yürürlüğe konulan 750 milyar dolarlık TARP paketi ve diğer tedbirlerin devreye girmesi her vadedeki spread'lerin 2008 yılı itibariyle en yüksek noktadaki değerlerinden neredeyse yarıya inmelerine yol açtı. 2009 yılının başından itibaren en kısa vadedeki (1 aylık) spread'lerin hızla düştüğünü görüyoruz. Ancak daha uzun vadedeki spread'ler 2007 sonu itibariyle aldıkları değerleri korudukları görülüyor. Bir anlamda 2007 yılından itibaren başgösteren kriz Şekil 1'deki spread'lerle eşdeğer diyebiliriz. 2008 sonu ya da 2009 başı itibariyle ABD Hazine Bakanlığının, Amerikan Merkez Bankası FED'in aldığı geniş kapsamlı tedbirler piyasadaki spread'lerin seyrini belirlemeye başlıyor.

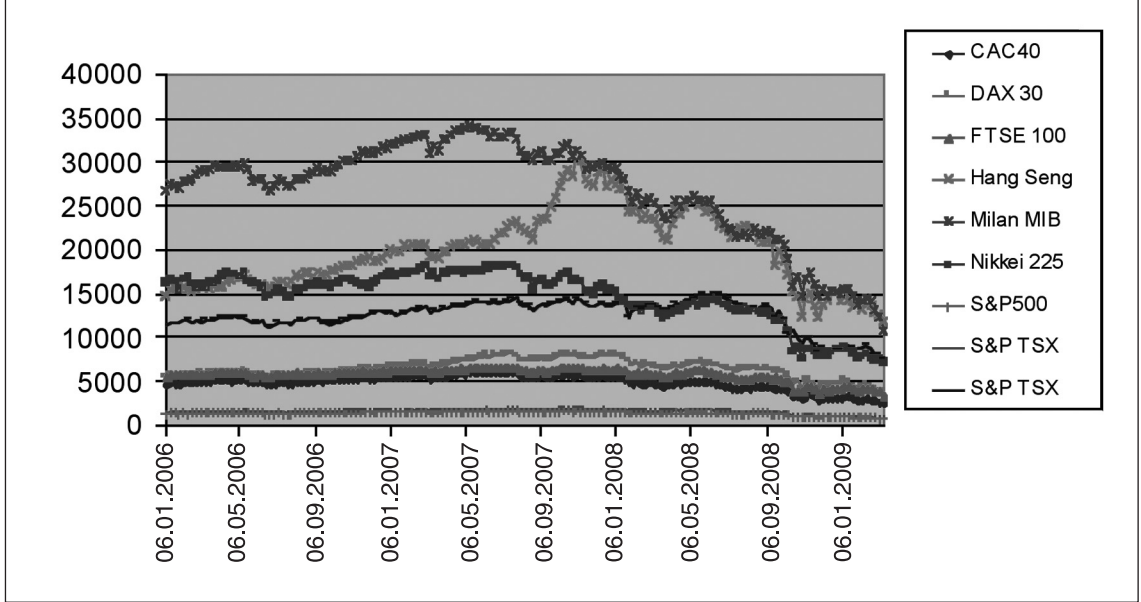
Küresel krizin üzerinde çok durulan bir başka göstergesi ise, gelişmiş ve gelişen ülke borsalarındaki endekslerin seyridir. Bu endeksler Şekil 2 ve Şekil 3'de belgelenmiştir. Bu grafiklerden üzerinde duracağımız noktalardan biri, gelişmiş ve gelişen ülkeler borsa değerlerindeki birliktelik olgusudur. Hong Kong'taki Hang Seng endeksi dışında bütün gelişmiş ülkelerin endekslerinde Eylül 2007 ayından itibaren düşüşler gözlenmeye başlanıyor. Bu düşüş S&P500 endeksinde Ekim 2008 sonu itibariyle yüzde 60'ın üstüne varırken Nikkei endeksinde yüzde 80'le-

ri bulmakta. Her ne kadar 2009 başı itibariyle dünya borsalarında yükselme başgösterdiyse de Şekil 2'de görünen şiddetli düşüş yaşadığımız krizin kişisel ve kurumsal yatırımcıların varlıklarını ne derece erittiği, emeklilik fonlarından eğitim harcamaları için ayrılmış fonların dünya borsalarındaki düşüşlerle nasıl yok olduğunu da anlayabiliriz. Dolayısıyla borsa hareketleri sadece krizin seyrini değil, krizin fertler, aileler, hatta belli bir yaş grubu içindekilerin gelecekleri ile ilgili **sonuçları** da gösteriyor.

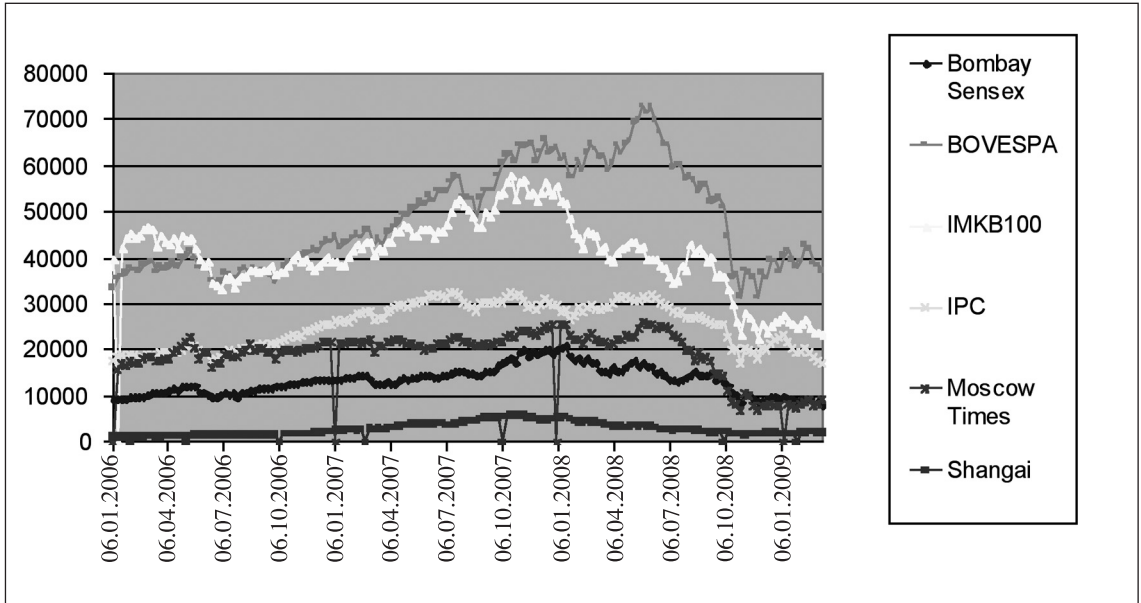
Şekil 3 krizin gelişen ülke borsalarındaki etkilerini gösteriyor. Ele aldığımız gelişen ülke borsaları Brezilya, Türkiye, Hindistan, Çin, ve Rusyadır. Bu grafikten gördüğümüz gibi gelişen ülke borsalarındaki düşüşler krizin bu ülkelere yayılma etkisi sonucu ortaya çıkıyor.

Gelişen ülke borsalarındaki düşüş, gelişmiş ülkelerdeki düşüşten neredeyse bir yıl sonra gerçekleşmeye başlıyor. Bu etkinin bu şekilde olması üzerinde çok yazıldığı gibi gelişen ülkelerin finansal sistemlerinde zehirli varlık dediğimiz menkulleştirilmiş tutsat ürünleri, CDS ya da CDO türü ürünlerine fazla rastlanmamış olmasından kaynaklanıyor. Ancak gelişmiş ülkelerdeki risk algılaması artıp global likiditeyi yaratan uluslararası fonların güvenli limanlara çekilmesiyle özellikle Lehman Brothers firmasının batmasından sonra ani ve büyük düşüşler başgösteriyor. Gelişmiş ülkelerden farklı olarak gelişen ülkelerdeki borsa hareketleri bu ülkelere giren uluslararası sermaye ya da "sıcak para"

Şekil 2 : Haftalık Açılış Değeri

Şekil 3 : Haftalık Açılış Değeri

denilen fonların yönünden ve miktarından kaynaklandığını biliyoruz. Türkiye gibi yüksek cari açık veren ülkeler için borsa hareketlerine bakarak gözlemlediğimiz olgu, sermaye hareketlerinin yön değiştirmesi, aynı zamanda ülke parasının değer kaybı ve ithalatın gerek maliyet gerekse finansman kaynağı açısından yavaşlamasıyla birlikte ortaya çıkan bir olgudur. Gelişmiş ülkelerin borsalarındaki düşüş büyük varlık kayıplarına yol açarken gelişen ülkelerdeki borsa hareketleri aynı zamanda dış açıkların fonlanmasını ya da yeni yatırımların beslenmesini zorlaştırdığı anlamına geliyor.

Finansal krizin reel ekonomiye etkileri de 2007 yılının sonu itibariyle görülmeye başlandı. ABD’de ekonominin daralma ve genişleme dönemlerini izleyip zirveden düşüşe ya da dipten genişlemeye ne zaman geçildiğini belgeleyen National Bureau of Economic Research adlı kuruluş ABD ekonomisinin 2007 Aralığı itibariyle resmen daralma ya da resesyon dönemine geçtiğini ilan etti.³ Bu olgu Şekil 4’den de görülebilir. Banka bilançolarındaki bozulmayla birlikte gelişmiş ülkelerin finansal sistemindeki aşırı kredi daralması (“credit crunch”) reel sektörü de olumsuz etkilemeye başladı. Gerek ev fiyatlarının düşmesi gerekse borsa gibi kuruluşlardaki varlıkları eriyen hanehalkları taleplerini azaltmaya başladı. Kredi almakta zorlanan ve düşük talep ile karşı karşıya olan işletmeler işçi

çıkartmaya başladı. Japonya gibi ihracata bağlı ülkelerdeki GSMH düşüşleri birçok diğer ülkeden daha şiddetli oldu. Henüz tahmin halinde olan 2009 büyüme rakamları İngiltere dahil birçok gelişmiş ülkede eksi büyüme oranlarının görüleceğini söylüyor.

Son yılların en çok tartışılan konulardan biri, gelişmiş ve gelişen ülke ekonomileri arasında ayrışma (“decoupling”) savının gerçekleşip gerçekleşmediği idi.⁴ Köse, Prasad ve Otrók (2008) 1985-2005 yılları arasında 106 ülke için yaptıkları çalışmada gelişmiş ve gelişen ülkeler arasındaki iktisadi dalgalanmalarda görece bir ayrışma olduğunu ve her iki gruptaki ülkeler arasında ise bir yakınsama olduğunu belirlemişlerdi. Doğal olarak 2007 yılında başgösteren finansal kriz bu çalışmaya dahil olmadığı gibi krizin ya da küresel finansal şokun etkilerini tam olarak değerlendirmek mümkün değil. Ancak aşağıdaki Şekil 5’ten görüldüğü gibi Türkiye’nin de içinde bulunan bir gelişen ülke grubunda 2007 yılından itibaren büyüme performansında sert düşüşler meydana geldiği görülüyor. Gerçi Türkiye’nin 2002 yılından bu yana gösterdiği yüksek büyüme performansında 2006 yılında iç gelişmelere bağlı olarak bir düşüş yaşanmaya başlanmıştı. Ancak Şekil 5 te bu düşüşün küresel krizle birlikte hızlandığını görüyoruz. Bankacılık ve finans sistemi Türkiye’ye göre küresel finansal şoka daha duyarlı olan Macaristan ya da İrlanda gibi ül-

3 İktisadi dalgalanmalar hakkında daha ayrıntılı bir çalışma için, bakınız Altuğ (2009).

4 Bakınız Kose, Prasad ve Otrók (2008).

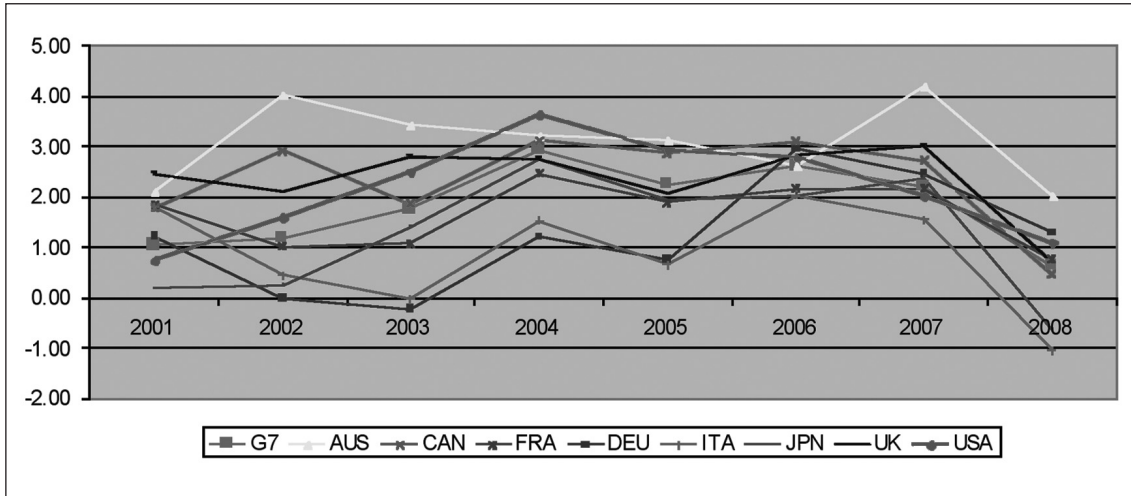
kelerde büyüme düşüşleri daha sert olsa da 2008 yılının sonu itibariyle Türkiye ve Macaristan gibi ülkelerdeki bir önceki yılın aynı ayına göre büyüme oranlarının aşağı yukarı aynı olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin krizden etkilenmeyeceği savı bu ve benzer bulgularla, istihdamdaki yüksek düşüşlerle gerçek olmadığı ortaya çıkıyor. Merkez Bankası Başkanı Durmuş Yılmaz, yılın ikinci Enflasyon Raporu'nu açıkladığı toplantıda, ekonomik krizde toparlanmanın, 2009 yılı üçüncü çeyreğinde başlayacağı yönündeki tahminlerinden vazgeçtiklerini, son gelişmeler ışığında toparlanmanın, 2010 yılının ortalarında başlayabileceğini öngördüklerini söyledi. Merkez Bankası tarafından hazırlanan "Enflasyon Raporu"nu dün basın toplantısıyla açıklayan Yılmaz, ayrıca 2009 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'nin "çift haneli eksi büyüme" göreceğine işaret etti.

Dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Zaffer Çağlayan "Hükümet krizi okumakta görmekte önlem almakta geç kaldı" eleştirilerini yanıtlarken, "Hükümet krizi yok saydı, geç gördü" şeklindeki eleştirileri haksız bulunduğunu belirtti ve "Evet belki zamanlama konusunda gecikmeler olmuş olabilir. Belki biraz daha erken yapılması gereken biraz daha geç yapılmış olabilir, ancak bunun Hazinesi, Maliyesi, bütçe gibi birçok boyutunun olduğunu dikkate almamız gerekiyor" dedi.⁵

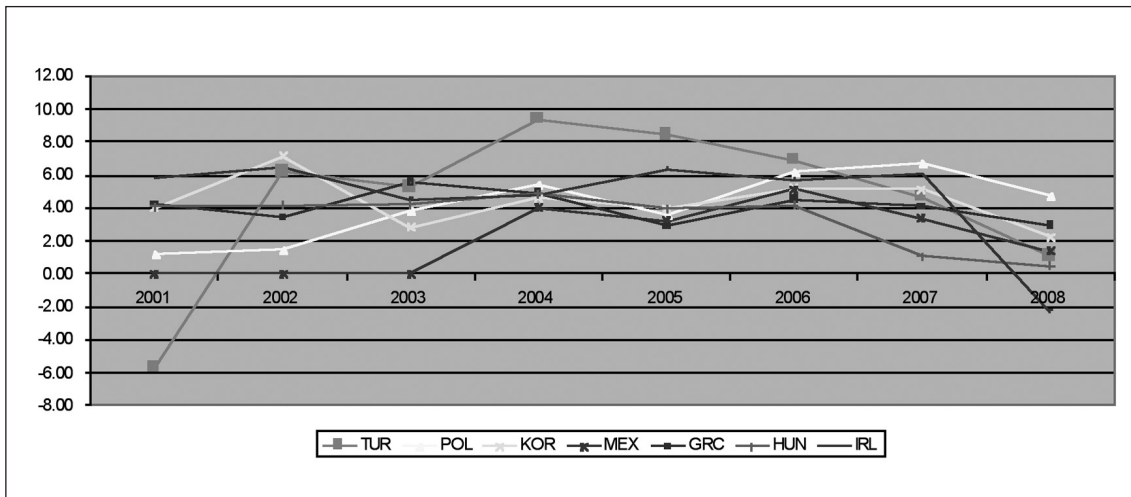
Peki son yıllarda dünyanın en büyük ve derin krizin çıkışı genel olarak ne zaman gerçekleşmesi beklenebilir? Yukarıda değindiğimiz gibi ABD hükümetinin 2008 yılı sonu itibariyle yürürlüğe koyduğu 700 milyar dolarlık Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programında (TARP'da) zarar yazan bankalara ve finans kuruluşlarına yaptığı yardım, Amerikan Merkez Bankasının bilançosunun krizin başlangıcından bu yana bilançosunun üç kat büyümeyle piyasaya likidite sağlaması, G20 zirvesinde Uluslararası Para Fonunun elindeki kaynakların 750 milyar dolara çıkarılması gibi tedbirler durma noktasına gelen birçok gelişmiş ve gelişen ülke ekonomisinde yavaş da olsa etki etmeye başladığı söylenebilir. Bu arada bazı gelişen ülke hükümetleri kendi tedbirlerini yürürlüğe koymaktan geri kalmadılar. Çin hükümeti 2010 yılına kadar bir dizi alt-yapı ve sosyal program çerçevesinde 586 milyar dolarlık harcamayı öngören bir paket açıkladı. Benzer bir şekilde Hindistan'dan 200 milyar dolar değerinde bir canlanma paketi yürürlüğe koydu. Geçmiş yılların tersine Brezilya Uluslararası Para Fonuna 4.5 milyar dolarlık katkıda bulunacağını açıkladı. Bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin Uluslararası Para Fonuyla 45 milyar dolara varacağı söylenen bir kredi için müzakere sürecinde bulunmasının ekonomimizin konumu açısından düşündürücü olduğu söylenebilir.

5 Vatan Gazetesi, 1 Mayıs 2009.

Şekil 4 : Gelişmiş Ülkeler - GSYİH Büyüme Oranı

Şekil 5 : Gelişmekte Olan Ülkeler - GSYİH Büyüme Oranı

KAYNAKÇA

Altuğ, S. (2009), “Krizlerin Anası,” Kule Dergisi.

Altuğ, S. (2009), Business Cycles: Fact, Fantasy and Fallacy, World Scientific Publishers, baskıda.

Eichengreen, B., A. Mody, M. Nedeljkovic, ve L. Sarno (2009), “How the Subprime Crisis Went Global: Evidence from Bank

Credit Swap Spreads,” NBER Working Paper 14904.

Köse, A., E. Prasad ve C. Otrok (2008), “Global Business Cycles: Convergence or De-coupling?” IMF Working Paper 08/143.

Standard and Poor’s Case-Shiller Home Price Indices, <http://www2.standardandpoors.com/>

ÖZET

Global Kriz: Ne Zaman ve Nasıl Sona Erecek?

Yaşanan global krizin nedenleri, etkileri ve sonuçta ortaya çıkan durgunluğun ne kadar süreceği uzunca süredir tartışılmaktadır. Bu tartışma daha da devam edecektir. Amaçlarımızdan biri; global krizin neden ve etkilerini ortaya koymak ve Türkiye ekonomisi ile global kriz arasında ilişki kurmaktır. İkincisi ise uygulanan para ve maliye politikaları çerçevesinde durgunluğun ne kadar süreceğine ilişkin beklenti oluşturmaktır.

JEL Sınıflaması: E20, E44, G01

Anahtar Kelimeler: Global Kriz, Durgunluk, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

Global Crisis: How and When will it Come to an End?

Economic recessions according to the recent global crisis and its enduring effects have been arguing quite a while. Thus, this debate has seen to be continued. Our first aim is to evaluate the facts and effects of global crisis and to detect the correlation with Turkish economy respectively. How long will the crisis persist; under the circumstances of the existing money and finance policy implementations are setting the bases of our second aspire as well.

JEL Classification: E20, E44, G01

Keywords: Global Crisis, Recession, Turkish Economy

Global Kriz: Ne Zaman ve Nasıl Sona Erecek?

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU

İRİŞ

Küresel krizi ortaya çıkaran nedenleri herkes kendine göre değerlendirmeye çalışıyor. Ancak bugün kapitalist dünyanın içine girdiği krizin arkasında yatan temel neden; “açgözlü bir kar anlayışı” ve bunun sonucunda oluşan “köpük” yatıyor. Kriz hiç kuşkusuz bugünün krizi de değil. Aslında yıllardır kendini tekrarlıyor. Ancak belleklerimizde en son 1997 yılında yaşanan Asya Krizi kaldı. Kriz tüm ülkelere bulaşıcı biçimde yayıldı. ABD’de ise en son 11 Eylül 2001 saldırısı ile neredeyse dünya ekonomisi kilitlendi. Bir varil petrolün fiyatı 1999 yılında 9 dolara kadar gerilemişti. Nedeni basitti: Dünya ekonomisinde üretim hızla daralmış ve dünya ticareti de hızla küçülmüştü. Bunun sonucunda da enerji talebi azalmış gemiler

taşıyacak mal bulamamıştı. Ancak 11 Eylül 2001 yılı saldırısından sonra petrol fiyatları artan risk nedeniyle yükselmeye başlamıştı.

2001 yılında yaşanan saldırının şokunu atlatmak, ekonomiyi yeniden canlandırmak için Bush yönetimi hızla bütçe harcamalarını artırmaya başlamış, vergileri aşağı çekmiş ve Amerikan Merkez Bankası da yüzde 6.5 olan faiz oranlarını yüzde 1’e kadar düşürmüştü. Diğer ülkeler de benzer girişimlerle bu süreci destekledi. Başta ABD olmak üzere Avrupa ve hatta Japonya’da harcamalar hızla artmaya başlamış. Ucuz kredi ve ucuz Japon Yeni bu harcamaların temelini oluşturmuştu.

Asya Krizinin temelleri tartışılmadı. Maliyetler büyük ölçüde Japonya’ya ve Japon bankalarına kesildi. Bunun dışında kimse bu maliyeti üstlenmedi. Uluslararası finans sermayesini cesaretlendiren bu yapı, içinde yaşadığımız krizi de tetikleyen temel unsur oldu.

Cinnet: Düşen faiz ve artan likidite ile desteklenen finansal varlık fiyatları ve borsalar yükselmeye başlamış, emlak fiyatları coşmuştu. Kar hırsı öylesine patlamıştı ki ev sahibi olması mümkün olmayanlara bile ev fiyatlarının sürekli yükseleceği söylenmiş, faizler düşük olduğu için ucuz kredi olanakları ile bu evlere sahip olabilecekleri pazarlanmıştı. Doğal olarak kimse “ev sahibi olmaya çalışanlara” ileride faiz oranları yükseldiğinde bu kredilerin taksitlerinin de artabileceği ve bu kredileri geri ödemedede zorlanabilecekleri konusunda bir söz etmemişti. İnşaat sektörü canlandı. Bütün dünyada gayrimenkul fiyatları yükseldi. Hatta, evlerinin değeri yükselen Avrupalı ve Amerikalılar bunları ipotek ettirerek kredi aldılar ve bizim sahil kentlerimizden de konut almaya başladılar.

Ucuz Japon Yeni ile borçlanıp finansal piyasalara yönelen spekülâtif dalga her şeyin fiyatını şişiriyordu. Her şey güzel gidiyordu. Finansal piyasalar “köpük” gibi şişmeye devam ederken kapitalist ekonomileri bir şey rahatsız etmeye başlamıştı.

Likidite bolluğu sonucu hızla artan tüketim ve bu etki ile körüklenen üretim, hızla artan uluslararası ticaret, Çin ve Hindistan’daki hızlı üretim artışı dünyada enerji başta olmak üzere tüm hammadde fiyatlarını artırmaya başlamış bu da ülkelere enflasyon olarak yansımaya başlamıştı. Örneğin; ABD Merkez Bankası faizinin yüzde bir buna karşın enflasyon yüzde 3’ün üzerine doğru tırmanıyordu. Japonya 1990 yılın-

dan 2002 yılına kadar genelde fiyatların gerilediği bir ülke iken tam 13 yılın ardından ilk kez enflasyon sorunu ile karşı karşıya kalmıştı. Avrupa’da da durum çok farklı değildi. Sonuç belliydi: faiz oranlarını yükseltmekten ve ekonomiyi biraz soğutmaktan başka çare yoktu...

Panik: Peki bu durumda paranın pahalı hale gelmesi kredi kullananların maliyetlerini yükseltmeyecek miydi? Normalde kira ödemesini bile zor yapan ama düşük faiz ortamında ev sahibi olanlar bu borç taksitlerini nasıl ödeyeceklerdi? Üretim ve tüketim sınırlandırılır ise bazı kişiler işsizlik tehdidiyle karşı karşıya kalmayacaklar mıydı? İşsiz kaldıklarında bunların kredileri ve kredi kartlarını kim ödeyecekti? Borsalar düşmeye başlayacak, borsadan nemalananlar kendilerini fakirleşmiş hissetmeyecekler miydi? Finans oyunlarının sonu anlamına gelmiyor muydu bu faiz yükselişi? Kısaca faiz oranlarındaki yükseliş finansal varlık fiyatlarını düşürecek ve faaliyet dışı gelirlerle ayakta kalmak zorlaşacaktı.

Çöküş: Korkulanlar oldu. Bu risklerin hepsi gerçekleşti. Uluslararası finansal piyasalar, gayrimenkul (mortgage) piyasaları büyük darbeler yedi. **Kredi krizi** hızla derinleşti. Finansal piyasalarda yaşanan paniği durdurmak için devletler kurtarma operasyonlarına girse de sonuç değişmedi. Finansal kesimde yaşanan çöküş finans kurumlarının birbirine güvenmemesi ile sonuçlanınca kredi krizi **likidite krizine** dö-

nüştü. Faizler tekrar düşürülse bile korkulan oldu: Finansal kriz reel kesime sıçradı ve gerek finansal gerekse reel kesimde çöküşler yaşandı. Bu kriz öylesine derinleşmeye başladı ki hatırlara 1929 yılında ABD’den başlayıp tüm ülkelere yayılan ve yaklaşık 10 yıl süren **“Büyük Buhran”** geldi. Şu anda hala krizin boyutları tam saptanabilmiş değil. Biz yalnızca buz dağının üstünü görebiliyoruz. Reel kesime de sıçrayan krizin sonucunda işsizlik tüm dünyada çığ gibi büyümeye başladı. Örneğin bu yıl ABD’de istihdam edilebilir 100 kişiden en az 3 kişinin işsiz kalması ve işsizlik oranının yüzde 9’ları aşması bekleniyor. (Global Krizle ilgi olarak daha ayrıntılı analiz için bkn. Uzunoğlu 2009)

Küresel Kriz ve Türkiye

Hiç kuşkusuz global düzeyde yaşanan bu çöküş ülkemize de yansıyor. Küreselleşmenin her türlü avantajından yararlanıp bunun külfetinden etkilenmemek mümkün değil. Hele hele Türkiye gibi rekabet gücündeki düşüş nedeniyle üretimi tamamen ithal girdiye dayalı ve büyük döviz açığı veren ülkelerin bu krizden etkilenmemesi için çok büyük bir mucizenin gerçekleşmesi gerekiyor...

Ancak altı çizilmesi gereken bir nokta var: Türkiye ekonomisi uluslararası düzeyde bir kriz olmamış olsaydı da sanayi ve tarımdan yani reel kesimden başlayan ciddi bir kriz yaşayacaktı. Nitekim bunun sinyal-

leri 2006 yılının Mayıs ayından itibaren gelmeye başlamıştı. Kısaca bizim reel kesim krizimiz aslında 2006 yılının ortasında başladı. İç talepteki zayıflamanın başladığı 2006 yılının ortasından itibaren bunun yerine dış talep yani ihracat ikame edilerek bu süreç atlatılmaya çalışıldı. Dolayısıyla ihracat işletmeler için bir soluk almak demektir. Ancak özellikle KOBİ boyutundaki işletmelerde likidite sıkıntısı hissedilir düzeyde artış gösterdi. İç talepte sıkıntı yaşanırken ve Türkiye üretim sıkıntısını dış taleple aşmaya uğraşırken küresel kriz adeta “bağıra çağır” geldi. Büyüme 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren hızla ivme kaybetmeye başladı. 2008 yılının tamamında büyüme yüzde 1.1 oldu. 2009 yılının ilk çeyreğinde ise büyümenin çift haneli negatif rakamlara ulaşması bekleniyor.

Reel kesimin içine düştüğü sıkıntı İmalat Sanayi Kapasite Kullanımına yansımış durumda. İmalat sanayiinde kapasite kullanım oranı yüzde 80’ler düzeyinde iken, 2008 yılının Aralık ayından itibaren düşmeye başladı ve yüzde 64’ler düzeyine geriledi (www.tuik.gov.tr). Yüksek düzeyde dış borçlanma ile finanse edilen reel kesim artan kur ile birlikte kur farkı karlarını da yitirdi. Tam tersine bilanço yapıları iyice bozuldu. İç ve dış talepteki gerileme ciroları düşürürken stokların artmasına neden oldu. Firmaların nakit akış dengeleri bozulmaya başladı. Bankacılık kesimi reel kesimde bozulan kredibilite ile birlikte kredi vermede isteksiz davranmaya başladı. Kredilerde ye-

niden yapılanma dönemi başladı. Reel kesim uluslararası piyasalardan da eskisi gibi fon bulma olanağına sahip değildi. Çünkü uluslararası sermayenin risk alma iştahı azalmış, daha da önemlisi bizim gibi ülkelere kredi aktaran finans kurumları kendi ülkelerinde kredi ve likidite krizi yaşıyorlardı.

Hiç kuşkusuz reel ve finansal kesimde yaşanan sıkıntılar kamu kesimine de yansdı. Satışların düşmesi ile birlikte kamu kesimi vergi toplamakta zorlanmaya başladı. Oysa 2009 yılı Mart ayı yerel yönetim seçimleri nedeniyle harcama ayağında tasarruf yapmak zorlaşmıştı. Düşen vergi gelirleri, artan harcamalar merkezi Yönetim Bütçesinde kendini gösterdi. 2009 yılının tamamı için 10 milyar TL açık hedeflenirken, 2009 yılının ilk dört ayında açık 20 milyar TL'ye ulaştı (www.maliye.gov.tr).

Türkiye'de de krizi çözmeye yönelik olarak gecikmeli de olsa destek paketleri açıldı. Stoklar bir ölçüde eritmeye çalışıldı. Ancak desteklerle sağlanan harcama artışının sürekliliği konusunda ciddi belirsizlik devam ediyor. Dış talepte ise şimdilik umut verici bir gelişme söz konusu değil.

Hiç kuşkusuz bu yazıda hemen çözümleri kolay yoldan üretivermek de mümkün değil. İçinde bulunduğumuz kriz 2001 yılından daha ağır. En azından 2001 yılında iç talepte kesinti yaşandığında reel kesim ihracata yönelerek sorunu çözmüş ve ihracat kanalı ile ciddi bir birikim de sağlamıştı. Bugün artık dış talep de yok. Dolayısıyla

Türkiye'nin tek başına bu krizi çözmesi mümkün görünmüyor. Dolayısıyla sağlıklı toparlanma, gelişmiş ekonomilerin yaşadığı durgunluğun (recession) sona ermesine bağlı görünüyor.

Global finansal kriz: Ne kadar sürecek?

Finansal piyasalarda daha önce benzeri görülmemiş olayların yaşanması doğal olarak ekonomistleri; modern zamanlarda ortaya çıkan finansal krizlerin diğer ekonomileri nasıl etkilediği ve gelişmiş ülkelerde durgunluğun devam etmesi durumunda bu durumun ne kadar süreceği ve hangi derinliğe ulaşacağını tartışmaya itiyor. ABD ve birçok gelişmiş ülkede faaliyetlerde ortaya çıkan yavaşlamanın etkilerinin daha şimdiden diğer ülkelere oldukça sert biçimde yansıtacağına ilişkin göstergeler ortaya çıkmış durumda. (Claessens&Kose&Terrones s.329)

Genelde yaşanan krizin 1929'da yaşanan Büyük Buhran ile karşılaştığını biliyoruz. Claessens&Kose&Terrones yaptıkları çalışmada, modern zamanlarda (1960-2007 arasında) ortaya çıkan kredi çöküşünü, ev ve hisse senedi fiyatlarındaki yaşanan büyük düşüşleri analiz ederek krizin boyutu ve süreci konusuna yoğunlaşıyorlar. Araştırmacılar; 1960 yılından itibaren 21 OECD üyesi ülkelerde, 28 kredi çöküşü, 28 ev fiyatlarında düşüş ve 58 adet de hisse senedi fiyatlarında çöküş ve 122 resesyon saptıyorlar. (Claessens&Kose&Terrones 2008 s.7)

Araştırmacıların ekonomik büyüme, kredi, konut fiyatları, hisse senedi fiyatları gibi çeşitli finansal değişkenler çerçevesinde yaptıkları araştırmaya göre; genelde resesyonlar, en kısa iki çeyrek (6 ay), en uzun 13 çeyrek ve ortalamada ise 4 çeyrek yani bir yıl devam ettiğini gösteriyor. Yine söz konusu araştırmaya göre bu tür krizlerin maliyeti doğal olarak uzunluğuna ve derinliğine göre farklılık gösterse de genelde maliyetin GSYİH'nın yüzde 3'ü kadar olduğu saptanmış. Ancak araştırmacılar içinde bulunduğumuz resesyonun daha uzun süreceğini ve maliyetinin de daha yüksek olacağını belirtiyor. (Claessens&Kose&Terrones s.329) aynı çalışmada araştırmacılar krizin boyutlarına da dikkat çekiyorlar. Buna göre; reel krediler 2.5 yıl civarında yüzde 20 oranında gerilerken, ev fiyatlarındaki gerileme ortalama 4.5 yıl sürüyor ve yüzde 30 düşüş gerçekleşebiliyor. Hisse senetleri fiyatlarındaki gerileme 2.5 yıl kadar devam ediyor ve hisse fiyatları yarıya düşüyor.

Aslında ilginç bir nokta var: kredi, konut fiyatları ve hisse senedi fiyatlarında yaşanan düşüşler sonuçta resesyon ile ilişki içinde bulunuyor ama her düşüşün sonucu bir resesyon ile sonuçlanmıyor. Örneğin 6 resesyonun birinde konut fiyatlarında düşüş saptanıyor. Aynı şekilde finansal piyasalarda yaşanan bozulma ile reel faaliyetler arasında oldukça büyük süre (aralık) bulunuyor. Genelde bir resesyon ancak kredi krizi veya konut fiyatlarındaki çöküşün 4-5 çey-

rek dönem sonrasında ortaya çıkıyor.

İçinde yaşadığımız krizde ise ilginç bir nokta var ki bu krizi diğerlerinden farklılaştırıyor: Mevcut finansal kriz, resesyon ve diğerleri (kredi krizi, konut ve hisse senedi fiyatlarındaki çöküş) tarafından sarmalanmış durumda. Bu nedenle de 1960-2007 yılları arasında yaşanan resesyonlardan çok daha kötü bir ortam söz konusu. Dolayısıyla açık alan bir konu var: Bu türden resesyonlar diğerlerine kıyasla daha uzun süreli, aynı zamanda üretim kayıpları da diğerlerine kıyasla daha büyük oluyor. Dolayısıyla ekonomik aktivitelerdeki daralma, işsizlikteki artış da diğerlerine kıyasla daha derin biçimde yaşanıyor.

Bu çalışmanın üzerinde uzunca durmamızın nedeni, içinde yaşadığımız krizin global düzeyde çözümünün diğer resesyonlara kıyasla kolay olmayacağını ve yine kısa bu krizin kısa sürmeyeceğinin altını çizmek. Nobel ödüllü iktisatçı Joseph Stiglitz de The Guardian'de çıkan yazısında benzer görüşü savunuyor ve karanlık geçme olasılığı yüksek bir kışa hazırlıklı olunması gereğine dikkat çekiyor: "Dereyi görmeden paçaları sıvamayalım".

Sonuç Yerine:

1. Global kriz 1929 Büyük Buhranı ile birlikte anılıyor. Bu da yaşanan krizin boyutunun, etkilerinin ve süresinin yaşanan diğer krizlerden farklılığını ortaya koyuyor.

2. Kriz, ABD'den başlayarak "ticaret; sermaye piyasaları; sıcak para akışı; merkez bankasının altın ve döviz rezervlerindeki değişiklikler; mal, menkul kıymetler veya ulusal paranın fiyatındaki dalgalanmalar; faiz oranlarındaki değişim; iyimser ve kötümser spekülasyonun direkt yayılması" (Kindleberger s. 15) biçiminde tüm ülkelere etkisi farklı olsa da yayılmış durumda.
3. Krizden çıkışa yönelik olarak özellikle gelişmiş ülke merkez bankalarının ciddi biçimde parasal genişlemeye gittiği ve neredeyse güç duruma düşen çoğunluğu banka ve şirketleri kurtardığı, yeniden devletleştirme adımları attığını takip ediyoruz.
4. İktisat literatüründe krizlerden çıkışa yönelik olarak bu türden müdahalelerin gerekli olup olmadığı neredeyse birkaç yüzyıldır tartışılıyor: "Parasalcıların çoğu ve az sayıda parasalcı karşıtı, krizin kendi çaresini üreteceği, bu yüzden kendi kendine sönmemesinin beklenebileceği görüşündedir... bu yaklaşımlar pek çok doğru ile birlikte, paniği durdurmak için piyasanın imdadına çok çabuk, çok sık, çok öngörülebilir şekilde ve hatta her durumda koşmak gibi bazı tehlikeleri de barındırıyor." (Kindleberger s. 197)
5. Krize müdahale edilmemesi gerektiğini savunanlar böylelikle : "sistemin çürümüşlüğüne temizleyecek. Hayat pahalılığı ve lüks yaşam azalacak. İnsanlar daha çok çalışacak, daha ahlaki bir yaşam sürecektir. Değer yargıları düzelecek ve girişimci insanlar enkazı yetersiz insanlardan geri alacak" (Kindleberger s. 199) gibi "kabul edilebilir" gerekçeler ortaya koysalar da pratik yaşam krizlere "az veya çok", "erken veya geç", "etkin veya etkin olmayan" biçimde müdahalelerin yapıldığını ortaya koyuyor.
6. Çünkü karşıt görüş de "sistemi balonlardan ve çılgınca yatırımlardan arındırmanın istenen bir şey olduğunu, fakat deflasyonist bir paniğin yayılma ve varlığını devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu kredileri almasını engelleyerek sağlıklı yatırımları da yok etme riski taşıdığını iddia ediyor." (Kindleberger s. 200)
7. Hangi görüşün haklı çıkacağını tarihsel olarak ileride görüp değerlendireceğiz. İçinde bulunduğumuz kriz, büyük ölçüde merkez bankalarının ve uluslararası kredi mercilerinin (örneğin IMF) büyük çabaları ile durdurulmaya ve yeniden istikrar sağlamaya yönelik mali politikalarla destekleniyor.
8. Global Kriz, ABD'de başlayıp Avrupa ve Japonya başta olmak üzere tüm gelişmiş ülkeleri yakından etkiliyor: Dünya ekonomisi küçülürken, dış ticaret hacmi daralıyor, uluslararası sermaye akışı ciddi biçimde küçülüyor, risk alma iştahı azalıyor. Tüm bu gelişmelerden bizim gibi ülkeler de etkileniyor.

9. Türkiye küçük finansal piyasaları ve kurumları ile global krizi finansal kurullarında pek hissetmemiş görünüyor. Bunda bankacılık sisteminin iyi denetleniyor olmasının ve finansal ürün çeşitliliğinin ise oldukça az ve basit olmasının da etkisi var. Ancak aynı şeyi kamu ve finansal kesim dışındaki özel kesim için söylemek mümkün değil.
10. Türkiye daha önce de belirttiğimiz gibi iç talep sıkıntısını 2006 yılının ortasında iç talepteki daralma ile hissetmeye başladı. 2002 yılından itibaren uygulanan para ve kur politikaları ile rekabet gücü ciddi anlamda düşmüştü. İhracat bir soluk almaya yetse de özel kesimin asıl karlılığı faaliyet dışı gelirlerden kaynaklanıyordu. Banka dışı özel kesim dış borçla kendisini finanse ediyor ve kur düştükçe karlılığı artırıyordu. Varlık fiyatlarındaki şişkinlik de “hataları” gizleyebiliyordu. Türkiye Global krizin etkisine bu ortamda ve ciddi boyutlara ulaşmış olan cari açıkla girdi. Yabancı çıkışları, azalan sermaye girişi, ihracattaki gerileme Türkiye ekonomisinin kolayca durgunluğa girmesine neden oldu.
11. Merkez Bankası ve kamu otoritesi çeşitli desteklerle (faiz oranlarının düşürülmesi, dolaylı vergilerde indirimler vbz) durgunluğun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya çalışsa da global kriz ülkemizi özellikle sanayi sektörü aracılığıyla etkiliyor.
12. Bu krizin ne kadar süreceği veya başka bir ifade ile sonbahardan sonra yeniden düzelme trendine girilip girilemeyeceği ise tartışma konusu. Öncelikle dış dünyada bir toparlanma, özellikle de bizim ihrac pazarımız AB ülkeleri toparlanmadan Türkiye’de kalıcı bir toparlanma beklemek gereksiz “iyimserlik” olacaktır. Ancak doğal olarak rakamsal olarak “moraller” biraz düzelecektir. Çünkü 2008 yılının Ekim ayından itibaren azalan kapasite kullanımı, sanayi üretimi, büyüme gibi rakamlar 2009 yılının aynı döneminden itibaren 2008 yılının aynı dönemi ile kıyaslanacağından bu durum “olumlu” sinyal olarak değerlendirilecektir. Ancak; genelde yüzde 80’ler düzeyindeki kapasite kullanımına ne zaman tekrar dönüleceği başka bir konudur. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında rakamlarda bir istikrar 2009 yılının Ekim ayında başlayacak ancak yeniden canlanma, eski ciro-lara ve eski varlık fiyatlarına ulaşmak için daha bir süre (?) beklemek gerekecektir.

KAYNAKÇA

Claessens, Stijn, M. Ayhan Kose, Marco Terrones (2008), “What Happens During Recessions, Crunches and busts?”, IMF Working Paper No. 08/274

Claessens, Stijn, M. Ayhan Kose, Marco Terrones (2008), “Global Financial Crises: How Long? How deep?” The First Global Financial Crises of the 21st Century Part II June-December 2008 A VoxEU.org Publication (2009), s329-333.

Joseph Stiglitz, “Reform is needed. Reform is in the air. We can't afford to fail” <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/mar/27/global-recession-reform>

Charles P. Kindleberger (2008), “Cinnet, Panik ve Çöküş, Mali krizler Tarihi” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2. Baskı, Ekim.

Uzunoğlu, Sadi ve diğerleri (2009), “Güncel ekonomik Sorunlar: Global Kriz” Literatür Yayınları, Nisan.

Uzunoğlu, Sadi ve diğerleri (2007), “Güncel ekonomik Sorunlar: Dünya Ekonomisi” Literatür Yayınları, Kasım.

www.maliye.gov.tr

www.tuik.gov.tr

ÖZET

Global Krizden Sonra Teknolojinin Evcilleştirilmesi

Bu inceleme, bilgi teknolojisinin–doğal kaynakları tüketmeden ve yaşam küreyi yoketmeden– evcilleştirilebileceği varsayımı / öncülü üzerine kuruludur.

Eylül 2008’de, globalleşme onyılıının sonunda, dünya ani bir mali kriz haberiyle sarsıldı. Uluslararası Sermaye’nin desteklediği “Sürdürülebilir Büyüme” söylemi yanında / karşısında, çevrecilerle barışçıların katıldığı “Sürdürülebilir Yaşam” savaşına global medyada fırsat eşitliği tanınmamıştı. Kriz, küreselleşmeyi devirdi ve yerini aldı. “Globalleşen dünya” söylemini haberlerden ve manşetlerden düşürdü. Dünya gündeminde şimdi artık durgunluktan çıkış yolları ile tüketim pazarlarının canlandırılması stratejisi aranıyor .

İletişim toplumu bu çıkmaza nasıl düşmüş; Medyanın krizdeki sorumluluğu ne kadar olmuştu? Benzeri soruları gündeme getiren inceleme, üretim teknolojisinin değilse bile, tüketim teknolojisinin evcilleştirilebileceği sonucuna varıyor. Nihai sorun ve çözüm teknoloji değil teknolojiyi kullanan İNSAN.

JEL Sınıflaması: G01, 030

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Teknoloji, Yaşam

ABSTRACT

Domestication of Technology After the Global Crisis

This essay is based on premises that the information technology (IT) can be tamed –without harming natural resources or destroying the biosphere.

In September 2008, the world was shattered by a “global crisis” which struck in a decade, marked as “globalisation”. The crisis was neither sudden nor unexpected. Besides the prevailing “sustainability of development” backed by the international capital, the counter argument voiced as “sustainability of living” by ecologists was not given a fair opportunity. The crisis has replaced the globalization. The world agenda today is surviving the recession or reviving the market. Purposes and policies of the “globalising world” have fallen from the headlines.

How did the so-called information society come to this impasse, and what was the role or responsibility of Media ? It’s summarily concluded that, if not technology, the information technology can perhaps be domesticated. The ultimate challenge is not the technology but the MAN –using it.

JEL Classification: G01, Ö30

Keywords: Sustainability, Technology, Survival

Domestication of Technology After the Global Crisis

Bozkurt GÜVENÇ

INTRODUCTION

Modern and the Postmodern Times

After Renaissance, practically all arts and sciences were considered “modern”, from *modus* (L, for now, current, fashionable), meaning new and advanced, the present or recent times, contemporary—not old or antiquated. Hence, “*Modernity, modernism and modernisation*” were derived from the same concept. After the Second World War, however, the rhythm of life has begun accelerating so rapidly that “*things modern*” appeared falling behind; the spirit of times (*Zeitgeist*) coined the “*post modern*.” For a good while, people did not know or could not tell, how different it was from the classical modern. But

gradually the concept post modern dethroned and replaced the modern. It was more radically different, or unlike anything ever known. At some extreme frontiers and singular cases where things and developments have overtaken even the “*postmodern*”, an extreme description was “*Anything goes!*” “No need to ask or wonder, everything can happen. Thus we have arrived at the “*most-modern*.” Different than any *postmodern* known. Different from itself but what else?

Could man land on the Moon? Rocket engineer von Brown said “*Everything is possible if conditions are fulfilled.*” High technology took the Apollo crew to the Moon and brought them back. Watching the world from the Moon, even the most skepticals saw with their eyes that the four-cornered blue planet was in fact round and spherical. Sky was no longer the limit. Man was now ready to take off, discover and

conquer new worlds in the universe. There was no doubt that *progress is change*; yet, are all changes a progress? There was no time to waste with irrelevant questions. Just don't miss the rocket plane, ready for take-off.

Globalisation and the World Village

The Planet Earth has always been a globe, through the Globalisation process it became a “*World Village*”. Borders, restrictions, customs, were lifted. Men could now freely move about, travel, meet, exchange goods and ideas with his fellow men. A leading social scientist welcomed the 21st Century, with “*The End of the World as We know it*” but the future was *uncertain*. The *information technology* was rapidly growing and hopefully creating an “*information society*” etc. There was however no need to worry about the future. Man has already—well, almost— become the master of his culture, civilisation and destiny.

So Man was told. Playing with the magic toys of IT, Man believed so. Yet, the “*World Village*” was a make-believe, mental construct, a virtual reality. The holistic one world was now breaking into remote, scattered and desolate villages.

Simply Too Complicated

The Italian folk theater *Commedia dell Arte*, staging plays nearby the birth place of modernity since Renaissance, has a motto standing for its world view:

E ben semplice tutto e complicato !

(Simply, everything is complicated)

On the stage of the World Village, things and problems seem rather complicated. Just as they were in Giovanni Guareschi's *Don Camillo's Little World* episodes, 50 years ago. The World Village was a divided house within and isolated from without. The gap between, the Headmen and the peasants, the teacher and the priest, was yawning wide: the rich becoming richer and the poor poorer. The national state was falling apart or loosing status yet local governments were not better off. Concepts of state, law and order were being swept by erosion. The bio- and aquaspheres were being polluted by the increasing sera gas (CO₂) emission, mainly from private cars (www. *World Clock*). Clean energy technologies were being postponed as rapidly as developed. To help overcome the world economic crisis, many countries are presently requested by the *Kyoto Protocol* (2005) to reduce their sera gas emission by some 5%. All failed. Petroleum industries report the earliest recovery rates from the depression.

The problem remains in order to recover from the global economic crisis: will the consumers spend less and save more; or, spend more and save less—consume or produce? Both prescriptions appear on the agenda. Experts and specialists discuss exit strategies from the crisis (or recovery), but

unemployed citizens of the global village keep waiting in visa queues. Migration gates are closed, no where to go. At present this is the state of the *World Affairs* as reflected on the Media screens.

MILESTONES OF DEVELOPMENTS 1929-1999

*"We study history,
To know ourselves."*
– Kolakowsky, 1974

How the world has come to this impasse? From the first World crisis to the second? Milestones from 1929 to 1999 may perhaps help identify the process, by highlighting the global road map. For practical purposes, the last 80 years may be overviewed in eight successive decades.

Rise of Totalitarian Powers: 1930-39

It was General Wavel's solemn conviction that "The peace treaties after the First World War, had in fact ended all [hopes for] Peace." National recovery plans coping with the 1929 crisis led to the Second World War. The decade of 30s— from Spain to Russia, from Japan to USA— was a prelude to, or rather an interlude of, ongoing wars in Africa, Europe and Far East. The war in Spain served as a dress rehearsal for the Second World War — Phalangist Franco's victory encouraged the totalitarian powers.

Post-industrial society experienced

a major crisis, unforeseen by Adam Smith but predicted by Marx. The decade opened with Lewis Mumford's (1935) historical study of *Technics and Civilisations*. Where the author called attention to the fact that clock towers built for regulating the daily cycle of life in pre-industrial (XVII century) cities had directly contributed to the *regulation and acceleration of urban life*, as much perhaps as the industrial production and division of labor. Whereby the concept of time became a stand-by bag where all changes were dumped, accumulated and referred to.

Nobelist Dr Alexis Carrel explored and exposed "*Man the unknown*" (1935). *The Man who* no doubt knows very much but not about *self*, woman and others.

Anthropologist Margaret Mead, destroyed an age-old belief that one cannot pass under the colorful rainbow. In her study (1935) of sex and temperament in Tchambuli, woman and man had exchanged traditional sex roles without passing under the rainbow. How many? Well, go there and count for yourself. Such "*Believe it or not*" anecdotes were over-shadowed however, by the "big crisis of world markets."

Economist Maynard Keynes responded to the crisis: In order to control the depression and revive the production lines, the State—contrary to the free market algorithm / paradigm—should encourage the public demand for consumer goods. More recently,

biographer Lord Skidelski is noted as saying that Keynes had in addition proposed: 1) Further regulation of the financial system. 2) Moral and ethical values are components of the economy and 3) Special care is needed to overcome the global inequalities (cf. Tamer's editorial commentary on biographer Robert Skidelski).

Huxleys' *Brave New World* (1931) was not out of touch with human reality —not as much as criticized.

Hot war turns cold.

The War, Hot and Cold: 1940-49

Wendel Wilkie, a dramatic globalist of our times, after loosing the 1940 presidential elections to Franklin D. Roosevelt, became a most unlikely ally of the US President. In 1942, as FDR's personal representative he travelled to Europe, Middle East, USSR and China. In 1943 Wilkie wrote *One World*, a best seller for international *peacekeeping* where he pleaded "compared to a veneer civilisation, Planet Earth was big enough to accomodate all."

Burely the world was big but nearly destroyed and burned down by the German *Blitzkrieg Wehrmacht* (*Lightning war machine*). Reconstruction was urgently needed.

In 1944, the *UN Monetary and Finance Conference* held in Bretton Woods (USA) decided to establish the *International Monetary Fund (IMF)* and the *World Bank (WB)*, to: 1) Rebuild Europe, 2) Prevent recurrent crises leading to global wars, and

3) Provide ample funds needed for investments and development. Among honorable participants to the conference, Maynard Keynes and Karl Polanyi, author of the epoch making "*Great Transformation*" (orig. 1944), are known to have fully supported the creation of these institutions.

Philosopher Nikolai Hartmann in *Die Neue Wege der Ontologie* (1945) identified the *inorganic* (material), *organic* (living) species and the *superorganic* (man made) existence. The "*superorganic*" was readily identified as "*culture or civilization*" by social scientists. Man has been both the architect and the *product* of the "*superorganic*", the ever evolving human existence.

With *Philosophy in a World at War*, Mr Julian Huxley, a third generation Huxley, supporting the Darwinian theory of evolution, became an eligible candidate for UNESCO, for concept of education: "*If not change, what else can the education offer for Man?*" The UN Declaration of Human Rights, added education not only as a right for freedom but also a *universal responsibility* of Mankind.

Based on fieldwork in Africa, G. Wilson (1945), credibly argued that for survival mankind must in fact change. Yet, the process is full of handicaps, pitfalls, impasses often un-anticipated. Educational problems of change were lying ahead to be solved by trial and error. There was not a trouble-free,

royal road for social change or development.

The US and USSR which emerged as the two superpowers of the post-war World, found themselves as the two actors of a nuclear “Cold War”, to be fought and survived in the outer space, which forced them to fantastic but endless armed races in “Star Wars” scenarios.

Methodology, Causality and Culture lag.

Urgency of consumption and production

– Galbraith 1958

The Decade of Affluence: 1950-59

Anthropologist Nagel’s “*Teleological Explanation...*” paper (1953) was a major breakthrough in the methodology of sciences. Nagel proved three theorems: 1) A meaningful functional relationship can be converted to a causal [cause and effect] hypothesis; 2) Any “cause and effect” relationship can be reformulated as a functional $E = f(C)$; and 3) In any functional analysis, a statistically meaningful “*co-variance*” can be found. These theorems were later hailed as forerunners of “*the stochastic revolution*” and the “*downfall of causality*” by Rescher (1970).

US economic growth produced an abundance of consumer goods. Suburban housing tracts changed urban life patterns or styles drastically. Eisenhower election victories (in 1952 and 1956) reflected *concentus politics* in the postwar US.

Trade and payment surplus were reduced by overseas investments and USAID. Large outlays on R&D in the US and USSR focused on military applications (H-bomb), intercontinental missiles and the launching of the *Sputnik* (1957) spurred fright and increases in US Science Education funds.

In 1957, W.F. Ogburn spoke of the “*Culture Lag as a Theory.*” A culture lag, that is, relative to material *developments in technology*. In 1959, C.P. Snow exposed the survival of “*Two Cultures*” in academic communities, such that scholars in sciences and humanities neither speak to, nor understand one another. Above ideologies or observations were reportedly confirmed by many scholars joining from different parts of the world.

Karl Polanyi (1954), in his study of the “*Industrial Revolution*” sponsored by the Rockefeller Foundation, came up with an ironic verdict: That capital markets, since Adam Smith, have not been free and should not be free. For, let alone managing the national affairs, capital markets, without supervision or state control, cannot mind or run even their own business. Sorrowful memories and consequences of the 30’s and the Keynesian hardline remedies were not forgotten. Keynesian John Galbraith in studies on American economic policies, and specially the *Affluent Society* (1958), called attention to the paradox of urgency given to

higher consumption and production at the same time. The revised edition of this book became a best seller in 1985—verifying the theory of *incubation*, that novel ideas take time to sprout.

“Medium is the message.”

– McLuhan, 1964

“Man lands on the Moon.”

– NASA, 1969

The Rising Expectations: 1960-69

The longest sustained economic boom on record spanned almost the entire decade in the capitalist world. The closely watched GNP figures doubled in the US, fueled by the budget deficits related to Vietnam War. *The General Agreement on Tariffs and Trade* stimulated Western European prosperity, and spread to peripheral areas (Spain, Italy and East Germany). Japan became a top economic power. After Kennedy’s assassination, President Johnson’s “*Great Society*” programme in *Medicare*, *Water Quality and Higher Education* lead to “*Rising expectations*” in society. Achievements in space, (“*Humans on the moon*”), electronics, lasers, integrated circuits boosted the public faith in scientific solutions to problems in agriculture (“*Green revolution*” 1967) and medicine (“*Heart transplant*” 1967). It was popularly believed that harmful or fearful effects of science could be controlled, or compensated for, by science.

As a follow up to Augburn’s “*culture lag*” theory, Ellul (1962) described “*The Technological Order*” taking over the land and the people. Historian Zvorikin (1967), duly assessed such early warnings as vital “*Problems of the [holistic] Culture Theory.*”

French structuralist Lévi-Strauss (1962), departing from Marcel Mauss’ “*Reciprocity*” construct, observed mainly in gift-giving relations, hypothesized that “*Ego versus other*” was probably the more universally valid phenomenon of human relations. Sociologist Gellner (1981) found the same code as a popular saying in Arabic speaking *Muslim Society*:

Ego against all others.

In conceptual / ideological challenge to functional harmony, followers of the “*Conflict Theory*” of the Frankfurt School (Dahrendorf, for example) had observed the same opposition between groups and institutions of the modern society.

In the same decade a conceptual contribution was made to “*the theory of social change*”. Social scientists often encounter practical difficulties in understanding / using Einstein’s relativistic “*timespace*” concept, deriving from his general and special theories. In an essay titled “*social change*”, Moore (1963), offered a master key to the conceptual unity of “*space and time*”:

*If no time, then no change;
but, if there is no change,
time cannot be perceived!*

With this elaboration, “*time series*” ceased to be an independent variable of social change and became a mere envelope or bag of events (things or happenings) related to the process of change. That is: “*Time is change!*” A big leap, indeed, from Newtonian (mechanical) time, where motions were traced and studied as a “*function of time*” [Motion = f (time)]. It was perhaps too refined an adjustment to be readily adapted... Some social analysts still refer to figures and time series of yearly statistics.

In a study of media, McLuhan (1963) boldly stated that the “*Medium is the message*”—as an extension of Man. Not merely a reflecting mirror of the *Man and Society* but a *message itself*. Chinese writer Jin Yong’s novels, which described some problems of the contemporary world, without referring to any Western concept of change, were being read by hundreds of millions in China. In 1970’s, Yong’s Kung Fu serials on TV had become equally or nearly as popular among western readers and societies.

Reviewing Herbert Marcuse’s (1968) “*One-dimensional man*” and specially his criticisms to Max Weber’s “*rationalism*” concept, Habermas (1968) noted, inter alia, that “*technology is an ideology and technology controls nature through human minds*

or ethos.”

Challenging the popular myths of social / cultural development, Marc Augé (1970) an economist turned anthropologist in France, bravely disclosed that there were no economies - good or bad- just different cultures.

“Any... advanced technology is indistinguishable from magic.”

—A.C. Clark, *Profiles of Future*.

Culture Shocks, IT and “Limits of Growth” : 1970-79

In popular *Future Shock* series, Toffler (1971) warned his worldwide readers, bewildered by the impact of ongoing technological innovations: Simply, “you have seen *nothing* yet, the more is on the way — coming.” Sky is *no longer* the limit. The future as described by Toffler, however, shocked hardly any one. The postmodern media had already conditioned the audience to accept the make-believe developments on the screen.

This was perhaps the main stream leading to the postmodern world view “*Anything goes*”, meaning, in fact, “*anything can and does happen*”. Hence, why to question, or challenge ? Simply take a seat, lean back and watch the screen and mark your favorites. High Tech was in the front line, joggling with magic toys of sciences. R and D editors could not make the headlines. Biologist Dobzhansky’s (1972) excellent

work *Mankind Evolving*, for example, waited in the bookshelves for nearly thirty years, until the report of *World Genom Research* was released to Media.

In the early 80s, Mr Mahtar M'Bow, Director General of UNESCO from Senegal, succeeded in processing a radical resolution through the General Assembly. It called for a "*World Information Order*," whereby all member countries could by-pass the international press agencies and communicate directly and exchange information, on one-to-one basis. The US immediately blocked it by withdrawing its membership and stopping payment of dues. UK soon followed the US. Big Powers of the World and the UN Security Council were not ready for *free circulation* of global information. The African "Good Hope", too good to be true, was aborted before birth. World news to this day is served after being processed—and sometimes censured—in Western "kitchens".

Meantime, philosopher Kolakowsky (1974), made history by observing "*History tells us who we are, not what we have [or ought] to do tomorrow.*"

The fellow countryman Oscar Lange (1975), in an epoch making mathematical analysis of *Wholes and Parts*, summarily concluded that, due to built-in conflicts, *wholes* or what we also call "*systems*" must always divide into parts. Change is with us to stay. No hope to return to nostalgic "*good old days*". Simply, all attempts

to resolve problems of change produce new problems. Pragmatist Gall (1975), without resorting to advanced calculus, reached the same verdict: "As a rule, *wholes or systems* fail rather than work." Systems do not work; because by the time they are set to be tested, *purposes and policies* are changed. And, *systems* by nature and design are not susceptible to temporary adjustments or *ad hoc* modifications.

Disintegration of Soviet System.

Revitalization of the Capitalism.

A New World Order: 1980-89 ?

Troublesome period 1980-85 for the USSR was soon followed by the surrender of the communist monopoly in Eastern Europe, restoration of the Soviet State and eventual disintegration of the Soviet Union itself. General Secretary Gorbachev's remedial measures for *glasnost and perestroika* prevented the bloodshed, provided a peaceful transition but did not save the eventual dissolution.

Looking to the foreseeable future and the approaching end of the cold war, the US Treasury boldly reversed operational priorities (ie, purposes and policies) of the IMF and the WB—from dealing with planning agencies in member countries' to the so-called "free enterprisers" or liberal markets. The "*Washington Agreement*" (1980) was later identified as a major source of "*discontent*" with US-sponsored *Globalization* (cf. Stiglitz 2002).

Not only the Poles or Russians but the whole world seemed in a *state of unrest*. The *information technology* was in full swing and directly affecting all societies of the world. The “*culture lag*” identified years ago was in full swing—no sign of resolving yet.

In mid 80s, survivors of Huxley’s *Brave New World* (1931), perhaps remembered George Orwell’s (1948) main protagonist Winston Smith, who resents the authoritarian party regime, tries to rebel but finally is crushed. Not only the 68 generation but there were talks and cries for radical *educational reforms* everywhere. Among reform plans, the following design was either not taken seriously or duly appreciated. G. Turner (1987) from the state of Texas proposed a “*New Academy*”, to analyze and understand the global issues. World universities were suffering from a nuclear fragmentation of academic departments. There were over 2000 disciplines and nearly as many degree or diploma programs. Graduates learned *more and more about less and less*. At the limit this would come to *knowing all about nothing*. Thus professionals and specialists were being gradually alienated from their colleagues and times. A *Two Cultures* scenario, at global scale. To replace “the seven liberal arts”, in addition to history and philosophy, Turner proposed a pyramid of learning of about *ten basic disciplines*, going up from math to theology. The rest were to be

left to higher or professional schools.

Professor John Galbraith’s “*New Realities of the Global Village : Changing Capitalism and Socialism in Transition*” address to the inaugural session of the World Academic Conference of Seoul Olympiad (WACSO, 1988) started by observing:

In these last years in both systems it has become profoundly evident that there is no salvation in fixed rules—fully committed to ideological faith. Each system had to make concessions to the deeper reality of economic life and human motivation. The reality is that neither capitalism nor socialism in its avowed form works in an effective or even a socially tolerable fashion.

And concluded:

As scholars we should not try to be popular with the majority or safe with the past, It is our task to be with the future and indeed, as I hope I have shown, less the future than the present reality.

Such scholarly foresight of things to come were spoken, just a year ahead of the incredibly peaceful disintegration of the Soviet Union in 1989.

Basalla (1988), in a definitive history of “*Evolution of Technology*”, critically examined some self-evident premises that technology alone has directly contributed to human progress (eg. Gordon Childe) and summarily concluded that it may not necessarily be so. The *progress* depended not on the tools but *purposes and policies of using*

it: a) Population increase alone cannot be taken as a measure of progress; b) Additional criteria for defining human progress, are both needed and possible, and c) New ways may be found for serving man and culture.

“The end of the world as we know it.”

—Wallerstein, 1999

“The End of the World” Scenarios: 1990-99

The last decade of the XXth Century, leading to the Third Millennium, produced several essays, looking back rather than ahead, hence called “*the end of...*” series. Starting with Fukuyama’s (1992) highly controversial “*End of History and the Last Man*”, and gently closing the curtain with Wallerstein’s (1999) essay “*End of the world as we know it!*” About half way through, Huntington’s (1996) “*Clash of Civilization and Remaking of World Order*” came as a shock. It raised furious reactions that readers almost forgot Fukuyama’s similar but “politically correct” arguments. Fukuyama took a time out to defend himself against ideological criticisms. In *State Building* (2004), Fukuyama, with Hegel’s *Geist*, revived “*the last man*” who was declared dead in the “*End of History*.” Though Washington tried its best to legitimize “the *Clash of Civilizations*” — in Irak operation; Huntington did not survive the growing opposition to his anachronically belligerent doctrine for “*remaking the world order*”. From mediatic headlines he soon fell

to a dramatic oblivion.

In *Global Turmoil*, Zbigniew Brzezinski (1993), another political scientist and the security advisor to several US Presidents, had raised three questions:

The meaning of the fall of totalitarianism in general and communism in particular ?

What will the world look like, in a prevailing doctrine and geopolitical appearance?

What will the future role of American nation be in a global world?

Concluding in a low but challenging key to the world community:

If man wishes to ensure his destiny, he has to face and resolve the *global complexities*.

After decades of trial and error, “*global complexity of life*” —created probably without a primordial “watch maker”—was now publicly pronounced and placed on the drawing boards of think-tanks, social engineers and policy makers. (cf. Kaufmann 1995)

Federico Major, a professor of pharmacology from Spain, was a man of conviction, firmly dedicated to *peace education*. As the Director General of UNESCO, he successfully lead the organization towards a “*Global education for peace*” vision and mission. In the 1997 document, entitled “*Our Responsibilities to Future Generations*”, the UNESCO General Assembly renewed its commitment to policies and

purposes of the UN Charter and *Human Rights and Freedoms*, cultural diversity of the present and future generations. Included in the declaration were the science and *technology education for the protection of human life and natural environment, sustainability of progress* for peace and order, without harming the habitat and exhausting the natural resources. The member nations, international and national associations, as well as NGOs were all called upon to support this declaration. Contrary to the “*clash of civilisations*” it was an earnest call to the World at divides, for cooperation and collaboration toward a sustainable World peace. The US was deeply involved in the Gulf (Iraq war); but other governments and nations did not respond to this historical opportunity.

M. Edgar Morin, Director of Research at CNRS, not far from the UNESCO headquarters in Paris, may be an exception. As a historian, sociologist and philosopher, in *Homeland Earth* (1999), he appealed on World community that the Earth was not only our homeland but a very special and unique planet, capable of *sustaining life* in the known universe. The life on earth had evolved with the celestial formation of Planet Earth itself; if there were others sustaining life, they may not necessarily be like ours. So don't take science fiction media seriously, exploring the space. And live sparingly and responsibly in the spaceship Earth. Like it or not we are bound to it. A

French echo to the Chinese or Far Eastern harmony.

Umberto Eco, novelist and philosopher, in a formal conversation about “*the end of time*” described his future scenario:

- End of nations and/or nation states in the European Union.
- Not only multi religious, cultural and lingual, but also a “*multi-colored*” Europe.
- In one-child-only families there will be no brothers and sisters.
- National leaders will be elected on their mediatic / popularity ratings.
- Average ordinary man on the street will be a universal idol and everybody will be proud to be honored simply as an “ordinary person” without any attributes.

Signore Umberto Eco could not, of course, assure or guarantee; but rather than getting lost in conspiracy scenarios like *the end of time, history or the global clash*, “Let us be ready !” he sighed, “*for a brave new future*” —as a special fan of *Commedia dell Arte*.

THE CRISIS OF GLOBALIZATION

Globalization is neither good nor bad.

But it's high time to review what it is.

—Stiglitz, *Global Discontents* 2002.

The Last Decade: 2000-09

Believers, expecting the doomsday were disappointed once again : The long waited new year's arrived and passed away quietly. The return of Savior had to be

postponed for another thousand years, until the next millennium .

Global studies began with an *optimistic* note from Levontain. In *the Triple Helice* (2000) he showed that although double helice of DNA is well protected from life experiences, some plants display adaptive properties to environmental differentials. There may even be hope for Mankind.

The drums of the “*Globalising World*” were now beating louder and lauder, in response to a world becoming *more and more complex*. World Bank’s emeritus chief economist Stiglitz was awarded a Nobel prize for his *Globalization and Its Discontents* (2002) essay, where he identified the “*Washington Agreement*” (1980) as the beginning of high-handed policies imposed by the US, and made a call “Let us find out what is “globalization” and how it works?” Across the world academic community followed Stiglitz with millions of papers.

Headrick’s (2002) *Age of Information and Technology*, offers a fascinating story of communication from pedestrian messengers, to air-mails, all the way to e-mails and web-sites. Modern *Information technology* is well comparable to the impact of industrial revolution.

Professor UMESAO Tadao of Japan in *An Ecological View of History* (2003) underlined the interaction between *nature and culture*, by the historical principle of “*Feng Shui*” (living in *harmony* with *nature*).

Though duly noted in the Western Press, his “*Theory of Culture or Civilization*” had no visible impact on the “*sustainability*” controvercies.

Professor Martin Rees in *Our Final Hour* (2003) does not tell when the Doomsday will come but how, for the first time in the history of civilisation, *technology* has brought us face to face with the threat of extinction (ie, the *Doomsday*). Our decisions in the next ten years will be vital, selecting life or death.

Fukuyama’s *State Building* (2004) came back with a genuine apology of his misleading titles and offered some clarifications. It was *not the end* of anything yet, but a synthesis of the ever trying, never tiring Geist, earnestly rebuilding the national states, smaller the better of course, without which globalization could not go on. If not history or man, was it perhaps the end of civilization? International terror hitting the super powers at home base (9 /11, 2001), reminded the world of Spengler’s (1926) “*Cezarism*” phase; when a civilization would start destroying itself. An abridged edition of *The Decline of the West* (2006) was reedited from a new German edition of 1959.

The late Carl Sagan (2006), in a posthumous work subtitled “Thoughts on Life and Death on the Brink of the Millennium” tackles the global issues, including the decisive impact of “Technology on Environ-

ment, Climate Change and the Warming.” As always, Sagan proposes closer interaction between science, common sense — logos and faith.

Prof. C. Harbsmeier (2007), a historian of Chinese Culture, argued that what he calls “the standard conference English” is a linguistic obstacle between “Globalization and the conceptual biodiversity.” Any scholar, who does not communicate in Greek “*koine*” or today’s academic English, stands no chance to be heard or taken seriously. Globalization and comparative studies suffer from this asymmetrical handicap. He warns but offers no remedy.

In the Age of Turbulence, Mr Alan Greenspan (2007), former president of the US Federal Reserve, offered a personal account of the financial policies of the US Governments. He was fully committed to the “*sustainable growth*” and managed it well for nearly two decades of Globalization. For growth, world markets needed cash flow and power (petroleum) and he provided money and energy for both sides of the equation. This biography may be read as a “*source book of the current global crisis*.” Criticizing “*Irrational Exuberance*”, after the crisis, Greenspan has gracefully accepted responsibility, however, for the hard-lined policies and faulty decisions of his administration, in building a new world after the 9 / 11 attack to the World Trade Center.

Economist Paul Krugmann is a consci-

entious challenger of the monetary policies sponsored by the US Governments and the Wall Street. His editorial critiques were published in NYT. Krugmann earned a Nobel for “*Conscience of a Liberal*, 2007”. A Keynesian liberal [left of the center] economist, he still advises the global markets and marketeers on the strategy of pulling out of the present crisis: “*A New New Deal*.” “The Future of the US Power” (2008) by Zakaria Fareed falls in line with Krugmann’s “*constructive criticisms*” of Capitalism.

Moving closer to the crisis, comparative economist John Sapir (2008) declared in a study of the XXI Century that what promised to be “*the American Century*” has been a short-lived episode, from 1991 to 1999, roughly corresponding to the Gulf wars. Since 2000, he thinks, the world has been returning to an economy of world nations.

Well known witness of cultural issues, Amin Malouf joined the critical assessments of the Global Times. The quotation in the frontpiece (*The World Disorder* 2009) stands well for itself and introduces the entire essay:

*Man has survived hitherto
because he was too ignorant to know
how to realize his wishes.
Now that he can realize them,
he must either change them or perish.*

William Carlos Williams (1893-1963)

Globalization and the Crisis

Warnings and consequences of the global crises of the finance markets were studied and well known since the 1930's. Revolutionary developments of *the information technology* were universally available. Special alerts and warnings were made frequently. Everything seemed to be under control (Krugmann 2007).

Then all of a sudden, global hopes and promises were shattered and turned to an unexpected crisis at grand scale. Was it in fact *so sudden or unexpected* ? As the dust and haze is clearing, international community finds out that it was neither so sudden nor unexpected. Economists reading between the lines of finance journals, bankers, strategic planners were generally aware of the fact that a crisis was brewing for years. Yet, public debates and panels invariably began and ended with an overused *clishé* to “*globalization of our times*” — taken for granted by the media. Occasionally, critiques of *globalization and information technology*, escaping the censure, were branded by the media, as stale, “*anachronic nationalism*”, left-overs from yesteryears, etc. Popular experts discussed seasonal trends, conjectural changes, yearly inflations, currencies, parities, interest rates and prices, but not what was happening in the Wall Street or financial markets leading to bankruptcies of giant holdings. Business went on as usual. Until, that is, when the Global

Crisis broke out. Then, there was quiet in the western front, hardly any mention or life sign of the “*globalizing world*”. Media and the *information technology* now focus primarily on the *Global Crisis*, when and how will the world markets and developing countries recover from this *unprecedented* depression !

Meanwhile technology as a mysterious witness looks at the “*crisis table*”. The crucial roles of the *information technology* are not suspected or openly discussed by the media.

There may be a dim light in the dark tunnel. But we don't know whether it is the day light of salvation or another car coming from the opposite direction.

Purely economic concepts and variables are too complex; even for professionals themselves. So let's go back to the *information and technology*, where we presumably know what we are talking about.

Taming the technology.

Conceptual Frame of the Essay

In the foregoing milestones from the first to the second economic crisis, via 1984, it probably becomes evident that the “*technological order*” has played a triple role in shaping the global world and economy:

- 1) *A direct but negative impact on cultures, environment and nature, from production to consumption, from conservation to*

exhaustion ;

- 2) *An indirect but equally negative effect by creating or sustaining a positive and beneficial imagery of the “globalizing world” in the media ;*
- 3) *A cooperative sensure of the darker side of globalization, jointly undertaken with the media sponsored by the inter- or multi-national capital.*

Hence, technology has been serving and servicing the disinformation media rather than creating the “*information society*”, as was expected originally.

At the outset it may well be argued that media programs are not sustained by the information technology but by people manipulating them for personal gains, communal or political purposes. True enough. Yet by the same token it may also be contended that with technology, Man has developed a powerful tool, potentially capable of destroying the Planet Earth. It is the *information technology* developed by Mankind, that ought to be tamed by Man himself. Mankind, who mastered the wild fire, domesticated some plants and animals and their fossil remains, could now *tame the monster*, called “*information technology*”.

Technology... the knack of so arranging the world that we need not experiencing it.

—Max Fischer, Homo Faber, 1957

Technology : A Myth or a Tool?

The concept is derived from the old

Greek “*Technê*” for building ships, or just the ship. The highest art of doing, producing or making things. By extension today, *technos* became not only the ships but building anything with materials and methods or knowledge, the know-how or how to do things, *logos*. So *technology*, joining *technos* and *logos* together is a new concept of an old art, meaning art and science of building and making things –whatever including information.

With bare hands and fingers men still do things and by doing they learn how to make things. The human hand was and remains the master tool-maker. In prehistoric caves, there are hand prints, marking the maker, standing for “*made by hand.*” As times passed, man made tools for making tools, and therehow technology was born in the modern sense of the word. The hand, however, as an extension of head or brain, with a head finger capable of reaching, touching each finger and every point on the palm remains the grand master of all tools.

At the start, human muscles provided the necessary energy to do things. When they failed to do the work, man looked for supplementary energies. First, simple tools requiring less (force) energy. Then the organic energies of animals and plants. Man tamed the wild, domesticating horses, dogs, cows. Then he learned to use the running water, the blowing wind, ocean currents and the Sun collectors, as “*natural sources of renewable energy*”. Every source corres-

ponded to a new technological level of innovation. Finally Man mastered to use the fossile remains of living species, *coal, natural gas and petroleum*. Today technology performs wonders but always with some energy. No technology is possible without energy. (Fig.1)

Meantime man discovered that in every energy-using process there was also an *energy output*. (See formula below) So man began making energy producing tools. Though man failed to invent the *perpetual motion*, the tool working without energy, but succeeded in producing atomic / nuclear energy from the matter. The whole story of technology can be reduced and told in a single formula.

The technology

Converts materials to other materials, also creates new materials,

Converts materials to energy and energy to materials,

Converts energy to different forms of energy,

Tools are micro technologiess used for building macro ones.

The value or purpose?

Agriculture used technology mainly for production.

Industry have both uses for production and consumption.

The post-industrial age created “*Information Technology*” (IT).

The “Globalizing World” uses IT for *promoting of consumerism*.

Technology: A reality of our times !

The technological order shapes cultural patterns and civilizations,

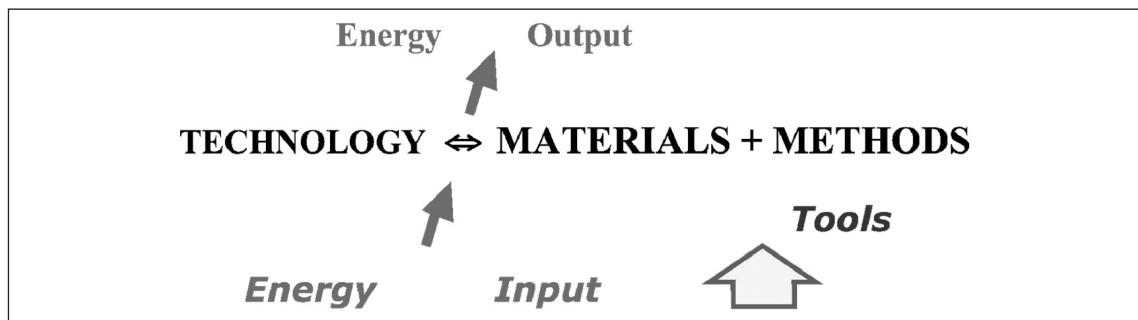
The technological innovations can no longer be checked by cultures.

The Planet Earth revolves under the growing *threat of technology*.

The biosphere may not sustain high technology for much longer,

Then Question: How can technology be used in “*Taming the Technology?*”

Fig. 1: Technology Formula

THE INFORMATION TECHNOLOGY

Information technology: An overview

Information Technology (“I.T.” / “IT”) refers by definition, to anything related to computing technology, such as networking, hardware and software, the internet and the people who work with or for these technologies. Many institutions have IT departments for managing their computers, network administration and engineering and other areas of their business, including computer programming, etc.

Hand writing was an early form of *information technology* converting oral messages (speeches) to written languages, traveling far in time and space. This technology lead to state formations.

Guthenberg’s printing press too was a revolutionary *information technology*, multiplying in millions, the hand written information. This innovation lead to the ages of enlightenment and industrial revolution, respectively. In democracies it became known as the rising *fourth power* –challenging the first three.

In the second half of the XXth Century, post-industrial world created a *chips* technology, used it for producing “*information from information*”. Initially called “*informatique*” soon it was renamed as the “*Information Technology*.” Also known as medium or more popularly as “*Media*.” It was indeed a revolution for *reaching, exc-*

hanging, storing, retrieving, sending and manipulating information at global scale, across cultures and languages. Simple hand tools capable of performing some of these functions and *producing information from information*, became powerful tools and symbols of post-modern ages and times.

Rising and Falling Values of the Information Society

The *information technology* was introduced as a postmodern revolution for creating the *information society*. A cursory inspection of societies can tell us that there are rising and falling trends (Table 1).

Table 1: Changing Trends in The Media*

Rising	Falling
Advertorials	Public Interest
Autocracy	Democracy
Commentarism	Reporting
Conflict	Consensus
Conservatism	Socialism / liberalism
Consumerism	Productivity
Egoism	Empathy / others
Globalism	Sovereign states
Human rights/freedoms	Duties / responsibilities
Individuals	Communities
Legitimacy (legislative)	Justice
Media	Education
Technology	Culture and nature
Wealth - power – fame	Virtues and ethics

*In alphabetical order of “Rising Trends”

Notes to Table 1

Media enters the living room before the school starts

Technology degrades / consumes the natural environment

Freedom fighters outrank the guardians of peace and order

Justice of power overwhelms the power of justice

Consumerism is promoted ahead of industrial productivity

Globalism threatens some sovereign and national states

Autocratic leadership rises on democratic grounds

Some dichotomies above may survive the globalization

The ideal-real opposition is a universal phenomenon (Hoebel 1971)

Question Does this configuration looks like the *information society*?

In Table 2, they are re-classified with respect to two prevailing streams of thought:

Sustainability of Growth, by Globalization and Big Powers (G-8),

Sustainability of Life, by HABITAT and the Green Peace.

Table 2: Sustainability Trends Classified

<i>For Growth</i>	<i>For Life</i>
<i>Marketism</i>	<i>Well-fare</i>
<i>Autocracy</i>	<i>Democracy</i>
<i>Journalism</i>	<i>Commentary</i>
<i>Consumerism</i>	<i>Productivity</i>
<i>Globalism</i>	<i>Diversity</i>
<i>Media</i>	<i>Education</i>
<i>Power</i>	<i>Justice</i>
<i>Technology</i>	<i>Culture and nature</i>

In the foregoing discussion and historical milestones of global changes, the relevancy of the real (rising) and ideal (falling) trends were sufficiently underlined. Here we have to add that after 9/11, the ethical “power of justice” has been replaced with “*justice of power*.”

Today “*Might is right*” reigns the global world.

The danger of future is that man may become robot !...

—Fromm, *Sane Society*, ch 9.

Alternatives : Growth or Life ?

Modern media presents “*sustainabilities of development or life*” as ideological or existential polarities or alternatives. Men have to choose one or the other. What good of development or growth, if it does not ensure at the same time, the *sustainability of life*. What good of ecological environmen-

talism if it categorically rejects any development or growth. On the contrary, sustainability of development logistically depends on the *sustainability of life* or living in the biosphere. If they are by nature and function interconnected or interdependent, then what is the existential or semantic problem?

The problem is that both of *these sustainabilities* depend on technology for accomplishing their own purposes. Hence they cannot reject the technology itself but technology's place and functions in the post-industrial and post-modern society.

Technology sustaining the affluent society rapidly depletes the natural resources (warming, climate change, the tropical rain forests, environmental (air, water, noise) pollution, etc.) Technology in this sense cannot be stopped but must be checked, slowed, *tamed or domesticated*. Yet, the *information technology* is also and deliberately misused by the global media as a *cure for all*. In *health care, in education, in public administration, etc., technology will resolve all problems* –material, spiritual and moral– facing the mankind. Hence technology faces a dual predicament: It must help global economy to grow without destroying the Planet Earth, it must also fulfill the expectations and hopes, settle the growing uncertainties of human destiny. Remembering and reminding once again that technology, however complex- is just a man-made tool,

that is, it cannot do anything by itself; all these questions facing technology, are bounced back to men, producing, developing and employing the technology.

The world leaders are frequently telling the world “*Yes we can!*” But how?

First, *sustainability* alternatives, development or life, must be given global priority in *administration, education, public health and social security*. That the last crisis marked the end of growth or development and a new slogan is fostering a homeostatic (*status quo*) peace with the planet.

The following changes and improvements may be suggested in the sustainability trends:

- 1) Public well-fare projects rather than success stories in marketization.
- 2) Roots of *liberal democracy* rather than charismatic leadership–autocracy.
- 3) Doing and producing things rather than consuming goods by world markets.
- 4) Living in a *cultural diversity* rather than conformity of globalization.
- 5) Seeing-treating media as a *public service* rather than the *collective conscience*.
- 6) Promoting and holding law and justice above centers and institutions of power.
- 7) Protecting culture and nature from the extreme hazards of technology.
- 8) Some dichotomies may survive the globalisation.
- 9) The ideal-real oppositions in the susta-

inability trends are universal (Hoebel 1971).

10) The above trends are hardly compatible with the information society.

Easier said than done. If not the advertorial promotions (or market sponsors) , who will shoulder the cost of modern media? The same people who now subsidize them through super markets ! Certainly the media institutions and people employed by them will have to be reduced. But the quality of science, art and will improve. Sports will overcome the narcosis of football. National holdings will be ranked not only with their rates of growth but their sponsorship to world olympiads for *sustainability of life*.

International and scientific sites and publications, like the “*World Clock*”, *Living beyond Our Means*, sustainability reports on and of Science, Research and Development, History, Documentary and Discovery programs may find new local sponsors, 24-hour basketball channels may switch to athletics, art and culture.

“*Technick für Leben*”

(Technology for Living)

—BOSCH.

Selected Quotations

The main handicap is the uncertainty [ambiguity] of concepts. – Hume.

Civilization is not man’s mastery over nature, but living in harmony with it. –Buddha, *Teachings*

If this is civilized world, give me the savage. — Zerzan, *Future Primitive*. .

Environmental degradation is linked to the economic growth .— Princen, *Confronting...*

Consumption today is a major cause of environmental degradation. — Basalla, *Evolution*

World’s goods and resources are limited. — Wolf, *Peasants*.

Pluralism: “Don’t consume all that you can, let others live.”— Gandhi, *Sayings*.

“Time-binding man” is the one who can change. — Korzibski, *General Theory*.

The systems generally don’t work. Gall, *Systemantics*.

Ego versus the other. — Lévi-Strauss, Arab saying, Zellner, the *Muslim Society*.

Man’s mastery over nature is a divine (sacred) order— “Genesis” the *Bible*.

To be brave we need fear .—Montaigne, *Essays*.

Man has been a slave to the machine [ie., tecknik] that he created. — Spengler, *Decline...*

The task will be carried out by the individual [man] or against him.— Spengler

The Chinese invented nearly everything but not consume the planet.—Spengler, *Billions...*

We have changed the world so much that nobody feels at home, any more—Sagan.

Birds and bugs know how to protect their nests, it is man's turn to learn— Sagan.

Cassandra knew Troya's fall but nobody believed her. —Sagan (from Aiskhylos, *Agamemnon*)

Planet Earth can sustain what men have done, but men cannot. —Rees.

Biosphere is the only nest for life.— Rees.

Will time and space abound with life or end ? *We will decide.* —Rees.

Technology, as the foundation of modern cultures and civilisation, cannot be *stopped, altered or even slowed down* overnight; but it can be *tamed or domesticated*. That is, it can be developed for better serving the mankind— without destroying or harming the nature or biospherical balances. Technology can be used in reducing and solving “the culture lag” rather than enhancing it. Just as plants, animals and natural resources or forces were domesticated in the past. It is not the technology as a process of doing / making things but purpose or goals, practices of utilizing the technology that needs to be domesticated. Saying it in other words as expressed in the frontis of the *Story of Man*, the ultimate challenge is not the material progress of Mankind or technology, but the Man —HIMSELF.

Since Locke's concept of man creating, developing himself by education, the emphasis has been on social change. Change

meant *progress*, the more the better. Perhaps men have reached the crucial limit to ask the question: Shall we, as slaves of technology, continue our present course to a man-made doomsday, or come to terms with the Planet Earth by *taming the technology*.

It has been underlined time and again that the task begins with *information technology*. We have to be very patient. Listen to echoes of the *ecosystems*. The harvest however may take years or decades.

*THIS is the story of man**

*who alone of beasts mastered the wild fire,
became a skilled hunter and healer,
a tiller of earth and a herdsman,
and conquered the cold and the sea,
while the power of the sun altered him.
Wheel making, smelting and writing,
he hammered out empires with iron,
circled his planet with cannon,
found and took a new world—
whence he challenges space with his atoms
while facing the ultimate challenge*

—HIMSELF.

COON, Carleton, *The Story of Man*. (1962: vii),

“Wishing him good luck in his next adventures.

(Before the Apollo landed on the Moon.)

REFERENCES

- Augé, Marc (1970), *Anthropologie, Maison de l'homme*.
- Basalla, G. (1988), *The Evolution of Technology*. Columbia UP.
- BBC Document (2008), "Planet in Peril." TV Documentary, BBC.
- Brzezinski, Z. (1993), *Out of Control Global Turmoil...* Scribner's.
- Carrel, Alexis (1935), *L'Homme cet inconnu* (Man the Unknown). Amazon.
- Childe, Gordon (1951), *Man Makes Himself*. American Library-Mentor.
- Coon, Carleton (1954), *The Story of Man*. Alfred A. Knopf.
- Dobzhansky, T. (1972), *Mankind Evolving*. Yale UP.
- Eco, U. et al. (1999), *Conversations about the End of Time*. Penguin.
- Ellul, J. (1962), "Technological Order." In *Technology & Culture*. q.v. Zvorikin.
- Fareed, Zakaria (2008), "The Future of American Power." *Foreign Affairs*.
- Fromkin, David (1989), *A Peace to end all Peace: The Fall of Ottoman Empire*. Avon.
- Fukuyama, F. (1992), *End of History and the Last Man*. Free Press
- Fukuyama, F. (2004), *State Building*. Brill.
- Galbraith, J. K. (1985/1958), *The Affluent Society*. Amazon.
- Galbraith, John K. (1988), "New Realities of the Global Village." *WACSO*, V 6: 24-32.
- Gall, J. (1975), *Systemantics: How systems work or fail*. Mazon
- Greenspan, J. (2007), *The Age of Turbulence*. Penguin.
- Gribbin, M & J. (1994), *Time and Space*. Dorling Kindersley.
- Güvenç, B. (2003), "Küreselleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri." ("Turkey's Place in a Globalizing World.") *Küreselleşen Dünya*. Kadir Has UP.
- Habermas, Jurgen (1968), *Technik und Wissenschaft as Ideologie*. Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1997), *Die Einbeziehung des Anderen*. Suhrkamp Verlag.
- Hägerstrand, T. (1980), "Space and Time." In *Geography*. CWK-Lund.
- Harbsmeier, C. (2007), "Globalization and Conceptual Biodiversity." *IUA Congress* 81.
- Hartmann, N. (1945) (1942), *Die Neue Wege der Ontologie*. Stuttgart.
- Headrick, D. R (2002), *The Age of Information Technologies*. Princeton UP.
- Hoebel, E.A. (1971), "The Nature of Culture." In *Man Culture and Society*. Oxford UP.

- Huntington, S. (1996), *Clash of Civilisations and ...f World Order*. Simon & Schuster.
- Huxley, Aldous (1931), *The Brave New World*. Signet.
- Huxley, Julian (1945), *Philosophy in a World at War*. London.
- ISSC (2009), *One Planet —Worlds Apart ?* 1st WSSForum, Bergen,.
- James. A. (2007), “101 Jokes from George Carlin”. Bagzarro, Google.
- Kaufmann, S. (2005 /1995), *We Are at Home in Universe*. Oxford UP.
- Keynes, J. M. (1935), *Employment, Interest and Money : A General Theory.?*
- Kolakowski, I. (1974), *The Myth of Human Identity in Socialist Idea*. New York.
- Krugman, Paul (2008), *Conscience of a Liberal*. W. W. Norton & Company
- Lange, O. (1975), *Wholes and Parts*. Pergamon.
- Lévi-Strauss, C. (1962), *Structural Anthropology*. Basic Books.
- Levontin, R. (2000), *Triple Helix: Gene, Organism, Environment*. Harvard College.
- M’Bow, Mahtar (1978), “A Global Information Governance” Proposal to UNESCO.
- Maalouf, Amin (2009), *Le dérèglement du monde*. Grasset & Fasquelle.
- Major, Federico (1997), “Our Responsibility to Future Generations.” UNESCO Declaration.
- Marcuse, Herbert (1964), *One-Dimensional Man*. Routledge.
- MB Statement (2008), *Living Beyond Our Means*. Millennium Board Statement.
- McLuhan, M, (1964), *Understanding Media: Extensions of Man*. N.A.L.
- Mead, Margaret (1935), *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. Morrow.
- Moore, W.E (1963), *Social Change*. Prntice-Hall.
- Morin, Edgar (1999), *Homeland Earth*. Amazon.
- Mumford, L (1934), *Technics and Civilization*. New York.
- Nagel E. (1953), “Teleological Explanation.” In Feil & Brodbeck (eds) *Readings in Philosophy of Sciences*. Appleton-Century, pp 537-58.
- Nye, Joseph S. (2004), *The Soft Power*. N.Y. Public Affairs
- Ogburn, W.F. (1957), “Culture Lag as a Theory.” In *Sociology & Research*, XLI.
- Orwell, George (1948), *The Brave New-World*.
- Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation*. Beacon Press.
- Princen, et al (eds) (2002), *Confronting Consumption*. MIT Press.
- Rees, Martin (2003), *Our Final Hour*. © M. Rees.
- Rescher, N. (1970), “Stochastic Revolution and the Downfall of Causality.” *Scientific Explanation*. The Free Press.

- Sagan, Carl (2006), *Billions... Life and Death at the Brink of Millennium*. ©Sagan
- Sapir, John (2008), *Le nouveau XXIe siècle: du siècle américain au siècle du monde*. Noeil.
- Snow, C.P. (1956), *Two Cultures*. Cambridge UP.
- Spengler, O. (2006 /1926), *The Decline of the West*. First Vintage Books.
- Stiglitz, Joseph E. (2002), *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Co.
- Tamer, Meral (2009), “Keynes döndü ve Marx hep bizimleydi.”, (“Keynes returned, Marx was with us.”) *Milliyet*, Haziran 24.
- Toffler, A. (1971), *The Future Shock: Bewilderment...*Bodley Head.
- Turner, G. F. (1987), “Design for a New Academy.” *Dialogue*, Summer issue.
- UMESAO, T. (2003), *An Ecological View of History*. TransPacific P.
- Wallerstein, I. (1999), *The End of the World as We Know It*. UM Press.
- Wilkie Wendel (1943), *One World*.
- Yong, Jin (1960), *Kung Fu novels translated to English*.
- Zerzan, John (2000), *The Future Primitive*. Amazon.
- Zvorikin, A. A. (1967), “Problems of the Theory of Culture.” *Journal World History*, 2:346-82.

“TİSK AKADEMİ” YAYIN İLKELERİ

1. Dergiye gönderilen yazılar Türkçe veya İngilizce olmalıdır ve yayınlanması istenen makaleler 4 basılı kopya ve 1 disket/CD ile birlikte posta yoluyla, TİSK Hoşdere Cad. Reşat Nuri Sokak No:108 06540 Çankaya-ANKARA adresine gönderilmelidir. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Dergiye gönderilen yazılar üç hakem tarafından değerlendirilecek ve tüm raporların olumlu olması halinde Danışma Kurulu’nun kararına göre yayınlanacaktır. Hakemlerin ve yazarların isimleri gizli tutulacaktır.
3. Microsoft Word dosyası olarak hazırlanan her makale, belirlenmiş olan yazım formatları (Times New Roman-12 punto) çerçevesinde en fazla 40 sayfa olmalıdır. Ayrıca, 150 kelimeden oluşacak İngilizce ve Türkçe özet ile birlikte, en az üç Türkçe ve üç İngilizce anahtar sözcük, makalenin başlığını, yazar ismini, kurumunu ve yazarların adresleri ile telefon numaralarını belirten üst kapak sayfası ile birlikte gönderilmelidir. Makale başlığı ayrıca makalenin ilk sayfasında yer almalıdır.
4. Tablolar ve şekiller metin içinde yer almalıdır. Bütün tablolar ve şemalara başlık ve sıra numarası verilmelidir. Denklemlere de ayrıca sıra numarası verilmeli ve sıra numarası parantez içinde sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.
5. Tablolar ve şekiller, ayrıca ‘excel’ formatında gönderilmelidir.
6. Makale içindeki atıflar önce yazar(lar)ın soyad(lar)ı, daha sonra yayın yılı ve gerekliyse sayfa numarası verilerek belirtilmelidir. Yazarın adı cümle içinde geçiyorsa yayın yılı soyadının yanında parantez içinde yer almalıdır: Blawg ve Lester (1983). Yazarın adı cümle içinde geçmiyorsa, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilmelidir: (Lucas, 1994). Birden çok atıf olduğunda atıflar noktalı virgülle birbirinden ayrılmalıdır: (Becker ve Myrdal, 2004; Hansen ve Friedman, 1988). İki ve üç yazarlı çalışmalarda her yazarın soyadı metin içinde belirtilmelidir: (Harris, Borris, 2000), (Lerner, Myrdal, Nobel, 2000:2).
7. Dipnotlar, aynı sayfada yer almak şartıyla sayfanın altında da verilebilir. Ancak kullanılan kaynaklar yine kaynakçada yer almalıdır. Dipnot verilirken önce yazarın soyadı, adı, yayının tarihi, yayının adı ve sayfa numarası yer almalıdır. Aynı yazara, aynı sayfada yer verilecek ise, ‘a.g.e’ ibaresi kullanılabilir. Dipnot verilen esere başka bir sayfada yer veriliyor ise, yazarın adı, yayın tarihi ve sayfa numarası verilmesi yeterlidir.
8. Kaynaklar makalenin sonunda ayrı bir sayfada ‘Kaynakça’ başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir. Aynı yazarın aynı yılda yayınlanan birden çok çalışmasından faydalanılmışsa, her bir çalışma a, b, c şeklinde harflendirilmelidir [2005a, 2005b, 2005c]. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Smith, W.S. (1994), Labour Economics, New York: Roudledge.

Derlemeler: Felix, D. (1998), “Asia and the Crisis of Globalisation”, D. Backer, G. Egstein and R. Polin (Der.), Globalisation and Progressive Economic Policies, Cambridge, Cambridge University Press.

Dergiler: Bhaduri, A and S. Magrin (1990), “Unemployment and the Real Wage: The Economic Basis of Contesting Political Ideologies”, Cambridge Journal of Economics (14): 375-93

NOTLAR:

NOTLAR:

NOTLAR:

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi, Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKARA
www.tisk.org.tr e-mail: tisk@tisk.org.tr • akademi@tisk.org.tr

Türkiye
İşveren Sendikaları
Konfederasyonu